

İMGELEM

IMAGINATION

Altı Aylık Hakemli Beşeri Bilimler Dergisi
Peer Reviewed Human Sciences Journal Semiannually

Cilt: 4 / *Volume: 4*

Sayı: 7 / *Issue: 7*

Aralık 2020 / *December 2020*

MAKALELER

Görünmezlikten Görünürlüğe: İstanbul'un Kent
Dokusunda Göçmenlik ve Mültecilik Deneyimleri
*FROM INVISIBILITY TO VISIBILITY:
IMMIGRANT AND REFUGEE EXPERIENCES IN
ISTANBUL'S URBAN FABRIC*
Ayşen ÜSTÜBİCİ

*POPULISM: THE RISING DISCOURSE OF
POLITICAL LANGUAGE IN TURKEY*
Türkiye'de Siyasal Dilin Yükselen Söylemi Olarak
Popülizm
Tolga SEVÜK – Oya ŞAKI AYDIN

2000'lerin Türk Siyasal Hayatını Recep İvedik 4 ve
Recep İvedik 5 Filmlerinden Okumak
*READING THE TURKISH POLITICAL LIFE OF
THE 2000S VIA RECEP İVEDİK 4 AND RECEP
İVEDİK 5 MOVIES*

Cansu YETİMOĞLU – Fatih Çağatay CENGİZ
Borges'in "Tanrının El Yazısı"nda Boethuscu
Felsefe
*BOETHIAN PHILOSOPHY IN BORGES' "THE
GOD'S SCRIPT"*
Fatma DORE

Covid-19 Salgını ve Dönüşümün Etkisi: Şimdi ve
Sonrası
*THE COVID-19 PANDEMIC AND THE IMPACT
OF TRANSFORMATION: NOW AND LATER*
Mehmet Şükrü NAR

Uygurlıkların Sembolik Dilinin Mimarideki
Görünümü
*THE APPEARANCE IN ARCHITECTURE OF THE
SYMBOLIC LANGUAGE OF CIVILIZATIONS*
Emine KEF

İnsan Hakları Andlaşmalarının Yorumu Işığında
Türkiye'de İdam Cezasını Yeniden Tesis İmkânı
*RE-ESTABLISHMENT OF CAPITAL
PUNISHMENT IN TURKEY IN THE LIGHT OF
HUMAN RIGHTS TREATIES' INTERPRETATION*
Mehmet CİĞER

Sosyal Mübadele Teorisi ve Faiz İlişkisi Üzerine
Bir Değerlendirme
*AN ASSESSMENT ON THE RELATIONSHIP
BETWEEN SOCIAL EXCHANGE THEORY AND
INTEREST*
Veysel ALADA

Gençlerin Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Deneyimleri
Açısından Sosyal Medya: Karadeniz Teknik
Üniversitesi Örneği
*SOCIAL MEDIA IN TERMS OF YOUTH'S
SOCIALIZATION AND LONELINESS
EXPERIENCES: CASE OF KARADENİZ
TECHNICAL UNIVERSITY*
Ceren CALAP – Ecem ÇEBİ

İMGELEM

IMAGINATION

Altı Aylık Hakemli Beşeri Bilimler Dergisi

Peer Reviewed Human Sciences Journal Semiannually

Cilt: 4

Volume: 4

Sayı: 7

Issue: 7

Aralık 2020

December 2020

E-ISSN: 2602-4446

EDİTÖR/ Editor in Chief

Doç. Dr. M. Yavuz ALPTEKİN
(Karadeniz Teknik Üniversitesi)

ALAN EDİTÖRLERİ

Sosyoloji Alan Editörü

Prof. Dr. Taner TATAR (İnönü Üniv. MALATYA)

Türkçe Dil Editörü

Prof. Dr. Hakan TAŞ (Marmara Üniv. İSTANBUL)

İktisat Alan Editörü

Prof. Dr. Rahmi ÇETİN (Sütçü İmam Üniv. KAHRAMANMARAŞ)

Antropoloji Alan Editörü

Dr. Katerina MARINAKI (University of Macedonia, YUNANİSTAN)

İletişim Bilimleri Alan Editörü

Doç. Dr. Cabir MAMMADLİ (Khazar Üniv. BAKÜ-AZERBAYCAN)

Sosyal Hizmet Alan Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Abdulkadir YELER (Medeniyet Üniv. İSTANBUL)

Felsefe Alan Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Ali TEKİN (Trabzon Üniv. TRABZON)

Uluslararası İlişkiler Alan Editörü

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÇINAR (Bitlis Eren Üniv.)

Siyaset Bilimi Alan Editörü

Dr. Oğuzhan ERDOĞAN (Mehmet Akif Ersoy Üniv. BURDUR)

Kamu Yönetimi Alan Editörü

Öğr. Gör. Hakan SAVAŞ (Avrasya Üniv. TRABZON)

YAYIN KURULU / Editorial Board

- Prof. Dr. Korkut TUNA (İst. Ticaret Üniv.)
Prof. Dr. Mustafa E. ERKAL (İst. Üniv.)
Prof. Dr. Valeriy KHAN (University of World Economy and Diplomacy-Uzbekistan)
Prof. Dr. Garifullin Vasil ZAGITOVICH (Kazan Federal University, Tataristan)
Prof. Dr. Mehmet F. GEZGİN (Beykent Üniv.)
Prof. Dr. Nadir SUGUR (Anadolu Üniv.)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniv.)
Prof. Dr. Nedzma DZANANOVIC (University of Sarajevo, Bosna Hersek)
Prof. Dr. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniv.)
Prof. Dr. Muhidin MULALIC (International University of Sarajevo, Bosna Hersek)
Prof. Dr. Yaşar ERJEM (Mersin Üniversitesi)
Prof. Dr. Ruza KARLOVIC (Hırvatistan Polis Koleji Dek. Yard., Hırvatistan)
Prof. Dr. Meki LOBJANIDZE (Open University, Gürcistan)
Prof. Dr. Muhammed Abdulbaki İBRAHİM (Selahaddin Üniversitesi, Irak)
Doç. Dr. Flavia GHANCEA (Ovidius University, Romania)
Doç. Dr. M. Yavuz ALPTEKİN (Karadeniz Teknik Üniv.)
Doç. Dr. Abbas Varij KAZEMI (Institute of Social and Cultural Studies, Iran)
Doç. Dr. Joanna KUROWKA-PYSZ (WSB University, Poland)
Doç. Dr. Sajjad SATTARI (Tahran University, Iran)
Doç. Dr. Mine GÖZÜBÜYÜK TAMER (Karadeniz Teknik Üniv.)
Doç. Dr. Jabir MAMMADLİ (Khazar University, Bakü/Azerbaycan)
Doç. Dr. Rohollah ESLAMI (Firdevs University, İran)
Dr. Katerina MARINAKI (University of Macedonia, Greece)
Dr. Alina ROMANOVSKA (Daugavpils University, Latvia)
Dr. Damir KAPIDZIC (Sarajevo University, Bosnia)
Dr. Immaculada COLOMINA (Carlos Üniversitesi, Madrid/İspanya)
Dr. Noemia Bessa VILELA (University of Portucalense, Portugal)
Dr. Kalina SOTIROSKA, (International Vision University, Gostivar/Macedonia)
Dr. Vladimir STERPU, (Moldova Devlet Üniversitesi, Moldova)
Dr. P. J. Mathew MARTIN, (University of Mumbai, India)
Dr. Ghodsi BAYAT, (Allameh Tabatabai' University, İran)
Dr. Emir SULJAGIC (International University of Sarajevo, Bosna Hersek)
Dr. Öğr. Üy. Serdal FİDAN (Karadeniz Teknik Üniv.)
Dr. Öğr. Üy. Leyla AYDEMİR (Karadeniz Teknik Üniv.)
Dr. Öğr. Üy. Savaş TAŞ (Demokrasi Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üy. Hazım Burhan MUSTAFA (Selahaddin Üniversitesi, Irak)
Dr. Öğr. Gör. Selim KARYELİOĞLU (Karadeniz Teknik Üniv.)
Dr. Öğr. Üy. Elif BAŞ (Manisa Celal Bayar Üniv.)
Öğr. Gör. Azat MESHELOVA (El Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Kazakistan)
Öğr. Gör. Veysel USTA (Karadeniz Teknik Üniv.)
Öğr. Gör. Hakan SAVAŞ (Avrasya Üniv.)

DANIŞMA KURULU / Advisory Board

Prof. Dr. Mustafa E. ERKAL (İstanbul Üniv.)
Prof. Dr. Korkut TUNA (İstanbul Ticaret Üniv.)
Prof. Dr. Enver ÖZKALP (Anadolu Üniv.)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Karadeniz Teknik Üniv.)
Prof. Dr. H. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniv.)
Prof. Dr. Zeki ÇEVİK (Balıkesir Üniv.)

Prof. Dr. Edibe SÖZEN (Hasan Kalyoncu Üniv.)
Prof. Dr. Nadir SUGUR (Anadolu Üniv.)
Prof. Dr. Yümni SEZEN (Marmara Üniv.)
Prof. Dr. Zeki ARSLANTÜRK (Marmara Üniv.)
Prof. Dr. Taner TATAR (İnönü Üniv.)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniv.)

YEDİNCİ SAYININ HAKEMLERİ / Referees of the Issue

Prof. Dr. Musa TAŞDELEN (Sakarya Üniv.)
Prof. Dr. Rahmi ÇETİN (Sütçü İmam Üniv.)
Prof. Dr. Zeki ÇEVİK (Balıkesir Üniv.)
Prof. Dr. Feridun ATA (Selçuk Üniv.)
Doç. Dr. Mathew Martin POOTHOL (Bombay Üniv. HİNDİSTAN)
Doç. Dr. Abbas Varji KHAZEMİ (Tahran Üniv. İRAN)
Doç. Dr. E. Sibel GÜRSES SÖĞÜT (Mimar Sinan Üniv.)
Doç. Dr. Kerem ÖZBEY (Artvin Çoruh Üniv.)
Doç. Dr. Pelin TAN (Mardin Artuklu Üniv.)
Doç. Dr. Adem SAĞIR (Karabük Üniv.)
Doç. Dr. İsmail KÖSE (Karadeniz Teknik Üniv.)
Doç. Dr. Sinem ÖZDEDE (Pamukkale Üniv.)
Doç. Dr. Mustafa SARI (Sakarya Üniv.)
Dr. Nurten KIMTER (Çanakkale 19 Mayıs Üniv.)
Dr. Volkan AKSOY (Karadeniz Teknik Üniv.)
Dr. Zeynep SAĞIR (Fırat Üniv.)
Dr. Engin ALUÇ (Doğu Akdeniz Üniv.)

Dr. Mehmet DİNÇASLAN (Karadeniz Teknik Üniv.)
Dr. Emrullah ÖZDEN (Recep Tayyip Erdoğan Üniv.)
Dr. Emek YILDIRIM ŞAHİN (Artvin Çoruh Üniv.)
Dr. Ülhak ÇİMEN (Atatürk Üniv.)
Dr. Uğur YILDIZ (Aksaray Üniv.)
Dr. İlke ŞANLIER YÜKSEL (Çukurova Üniv.)
Dr. Zeynep TEKİN BABUÇ (Osmaniye Üniv.)
Dr. Hasan ALPAGO (Nişantaşı Üniv.)
Dr. Mehmet Ali ZENGİN (Yıldırım Beyazıt Üniv.)
Dr. Yusuf ÇINAR (Bitlis Eren Üniv.)
Dr. M. Balkan DEMİRDAL (Niğde Ömer Halisdemir Üniv.)
Dr. Yakup KAHRAMAN (Gümüşhane Üniv.)
Dr. Ali TEKİN (Trabzon Üniv.)
Dr. Ümmet ERKAN (Muş Alparslan Üniv.)
Dr. Ali BABAHAN (Bolu İzzet Baysal Üniv.)
Dr. Elif BAŞ (Manisa Celal Bayar Üniv.)
Dr. Yonca ALTINDAL (Balıkesir Üniv.)
Dr. Ö. Kürşat KARACAGİL (İstanbul Üniv.)
Uzm. Özge KOÇ
Uzm. Cemile YILMAZ

Kapak Tasarımı / Cover Designer

Okutman/Lecturar:

Gökçe YAĞCIOĞLU

Onur ÖZBEK (Grafiker)

Dizgi ve Mizanpaj / Page Setting

Sedanur BAŞKAN (Sosyolog)

Fatma Nur DEVECİOĞLU (Sosyolog)

İletişim

Dr. Öğr. Üyesi Serdal FİDAN

Dr. Öğr. Gör. Selim KARYELİOĞLU

Yazışma Adresi

Doç. Dr. M. Yavuz ALPTEKİN

Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, 61080 TRABZON.

Yasal Sorumluluk / Legal Responsibility

Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumlulukları yazarlara aittir.

Scientific and legal responsibilities pertaining to the papers belong to the authors.

İÇİNDEKİLER / Contents

Görünmezlikten Görünürlüğe: İstanbul'un Kent Dokusunda Göçmenlik ve Mültecilik Deneyimleri.....	273
<i>FROM INVISIBILITY TO VISIBILITY: IMMIGRANT AND REFUGEE EXPERIENCES IN ISTANBUL'S URBAN FABRIC</i>	
Ayşen ÜSTÜBİCİ	
<i>POPULISM: THE RISING DISCOURSE OF POLITICAL LANGUAGE IN TURKEY</i>	
Türkiye'de Siyasal Dilin Yükselen Söylemi Olarak Popülizm.....	299
Tolga SEVÜK – Oya ŞAKI AYDIN	
2000'lerin Türk Siyasal Hayatını Recep İvedik 4 ve Recep İvedik 5 Filmlerinden Okumak...321	
<i>READING THE TURKISH POLITICAL LIFE OF THE 2000S VIA RECEP İVEDİK 4 AND RECEP İVEDİK 5 MOVIES</i>	
Cansu YETİMOĞLU – Fatih Çağatay CENGİZ	
Borges'in "Tanrının El Yazısı"nda Boethiuscu Felsefe.....	343
<i>BOETHIAN PHILOSOPHY in BORGES' "THE GOD'S SCRIPT"</i>	
Fatma DORE	
Covid-19 Salgını ve Dönüşümün Etkisi: Şimdi ve Sonrası	363
<i>THE COVID-19 PANDEMIC AND THE IMPACT OF TRANSFORMATION: NOW AND LATER</i>	
Mehmet Şükrü NAR	
Uygarıkların Sembolik Dilinin Mimarideki Görünümü.....	383
<i>THE APPEARANCE IN ARCHITECTURE OF THE SYMBOLIC LANGUAGE OF CIVILIZATIONS</i>	
Eemine KEF	
İnsan Hakları Andlaşmalarının Yorumu Işığında Türkiye'de İdam Cezasını Yeniden Tesis İmkânı.....	399
<i>RE-ESTABLISHMENT OF CAPITAL PUNISHMENT IN TURKEY IN THE LIGHT OF HUMAN RIGHTS TREATIES' INTERPRETATION</i>	
Mehmet CİĞER	
Sosyal Mübadele Teorisi ve Faiz İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme.....	423
<i>AN ASSESSMENT ON THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL EXCHANGE THEORY AND INTEREST</i>	
Veysel ALADA	
Gençlerin Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Deneyimleri Açısından Sosyal Medya: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği.....	439
<i>SOCIAL MEDIA IN TERMS OF YOUTH'S SOCIALIZATION AND LONELINESS EXPERIENCES: CASE OF KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY</i>	
Ceren CALAP – Ecem ÇEBİ	

GÖRÜNMEZLİKTEN GÖRÜNÜRLÜĞE: İSTANBUL'UN KENT DOKUSUNDA GÖÇMENLİK VE MÜLTECİLİK DENEYİMLERİ

Ayşen ÜSTÜBİCİ*

ÖZ

Bu makale, Türkiye'deki düzensiz göçmenlerin ve mültecilerin kentsel alanlardaki içerilme, dışlanma ve sınır dışı edilebilirlik deneyimlerini aktarmaktadır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yaygın olduğu İstanbul'daki Zeytinburnu ilçesi, uzun süredir farklı yasal statülerdeki göçmenlerin yerleştiği ve ucuz işgücüne dayanan tekstil, deri sanayi, imalat, inşaat gibi alanlarda oldukça zor koşullarda da olsa çalışma olanağı buldukları bir yerleşim merkezidir. Makale, özellikle Suriye ve Afganistan'dan gelen toplulukları barındıran Zeytinburnu ilçesinde, 2012-2013; 2017-2018 ve 2019 yıllarında yürütülen farklı niteliksel saha çalışmalarına dayanmaktadır. Saha çalışmasının bulguları ışığında, özellikle mültecilerin kent hayatına katılımları ve görünürlüklerinin artması ile beraber kentsel alanda göçmenlerin dönüşen içerilme ve dışlanma dinamikleri tartışılmaktadır. Makale, 2015 öncesi ve sonrası vatandaş olmayan Afgan ve Suriyeli toplulukları çevreleyen yasal, kurumsal, ekonomik, sosyal bağlamı göz önüne alarak, Zeytinburnu ilçesinde yoğun olarak yaşayan ve bazen yasal statüsü olmayan göçmenlerin deneyimlerine odaklanmaktadır. Bu bağlamda, farklı grupların yerel halk ve güvenlik güçleri ile ilişkileri, sınır dışı edilme pratikleri hakkındaki deneyimleri, ekonomik yaşama katılımları, temel haklara erişimleri, farklı dönemlerin demografik, ekonomik ve sosyal dinamikleri göz önünde bulundurularak incelenmektedir. Bulgular, temelde farklı yasal statüleri sahip göçmen ve mültecilerle yapılan 32 derinlemesine görüşmeye dayanmaktadır ve yıllar içinde yürütülen sivil toplum temsilcilerinden oluşan uzman görüşmeleri ve yerel halktan kişilerle yapılan derinlemesine görüşmeler ve gözlemlerle çeşitlendirilmiştir. Bulgular, zaman içinde değişen kabul ve dışlama pratiklerini ortaya koymaktadır. Buna göre tamamen dışlayıcı bir alan olmamak ile beraber, Zeytinburnu'nun, en kabul gören gruplar için bile, çeşitliliği benimseyen ve göçmenlere kucak açan bir kent alanı olduğunu söylemek zordur.

Anahtar kelimeler: düzensiz göç, İstanbul, Zeytinburnu, Afgan mülteciler, Suriyeli mülteciler, kent, sosyal içerilme

FROM INVISIBILITY TO VISIBILITY: IMMIGRANT AND REFUGEE EXPERIENCES IN ISTANBUL'S URBAN FABRIC

ABSTRACT

This article discusses the irregular migrants and refugees' experiences of 'inclusion', 'exclusion' and 'deportability' in the urban context of Istanbul. Zeytinburnu, a district where informal economic activities are widespread, is a place where immigrants of different legal status have settled for a long time and have the opportunity to work in industries such as textile, leather, manufacturing and construction that rely on cheap labor. The article is based on three qualitative fieldwork conducted in 2012-2013, 2017-2018 and 2019 in Zeytinburnu. The district hosts migrant communities especially from Syria and Afghanistan. In the light of the findings of the field studies, the changing dynamics of inclusion and exclusion of immigrants and refugees in the urban area, particularly with the participation of refugees in urban life and their increased visibility, will be discussed. By taking into consideration the legal, institutional, economic and social context surrounding non-citizen communities before and after 2015, the article focuses on the experiences of Afghan immigrants who live in Zeytinburnu district and mostly have no legal status and Syrian refugees, mostly under Temporary Protection, while some of them are also undocumented. In this context, the relations of different groups with local people and the police, their experiences of deportability, their participation in economic life, and their access to fundamental rights will be examined by taking into account the economic and social dynamics of the related periods. The findings are primarily based on thirty-two in-depth immigrants and refugees of various legal status living in Zeytinburnu. They are also triangulated with expert interviews with civil society representatives and in-depth interviews with local people as well as observations made during different research trips over the years. Findings display how practices of inclusion and exclusion have changed over time. Accordingly, Zeytinburnu is

* Dr. Öğretim Üyesi, Koç Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, E-posta: austubici@ku.edu.tr, ORCID Number: 0000-0002-1498-0025

İstanbul'un Kent Dokusunda Göçmenlik ve Mültecilik Deneyimleri

not a space of exclusion but at the same time, it is difficult to claim that it is a welcoming urban space, open to diversity, even for the most tolerated groups.

Keywords: irregular migration, Istanbul, Zeytinburnu, Afghan refugees, Syrians, temporary protection, social inclusion.

Atıf: ÜSTÜBİCİ, A. (2020). "Görünmezlikten Görünürlüğe: İstanbul'un Kent Dokusunda Göçmenlik ve Mültecilik Deneyimleri", İMGELEM, 4 (7): 273-298.

Citation: ÜSTÜBİCİ, A. (2020). "From Invisibility To Visibility: Immigrant and Refugee Experiences in Istanbul's Urban Fabric", İMGELEM, 4 (7): 273-298.

Başvuru / Received: 21 Ekim/October 2020.

Kabul / Accepted: 24 Kasım/November 2020.

Araştırma Makalesi/Research Article.

EXTENDED SUMMARY

Historically, cities have been the main destinations for those who come with internal and international migration. Cities constitutes spaces where immigration policies of nation-states as well as the practices at the local level that are incompatible with these policies are implemented. Focusing on the impact of immigration on the urban fabric before and after the arrival of refugees from Syria in Turkey, the article discusses the irregular migrants and refugees' experiences of 'inclusion', 'exclusion' and 'deportability' in the urban context of Istanbul. Zeytinburnu, a district where informal economic activities are widespread, is a place where immigrants and refugees have settled for a long time and have the opportunity to work in industries such as textile, leather, manufacturing and construction that rely on cheap labour. The data is gathered through three qualitative fieldwork conducted in 2012-2013, 2017-2018 and 2019 in Zeytinburnu. The district hosts immigrants of different legal status especially from Syria and Afghanistan. In the light of the findings of the qualitative fieldwork, the changing dynamics of inclusion and exclusion of immigrants and refugees in the urban area, particularly with the participation of refugees in urban life and their increased visibility, will be discussed. By taking into consideration the legal, institutional, economic and social context surrounding non-citizen communities before and after 2015, the article focuses on the experiences of Afghan immigrants who live in Zeytinburnu district and mostly have no legal status and Syrians, mostly under Temporary Protection, while some of them are also undocumented. In this context, the relations of different groups with local people and the police, their experiences of deportability, their participation in economic life, and their access to fundamental rights will be examined by taking into account the economic and social dynamics of the related periods. The findings are primarily based on thirty-two in-depth interviews with immigrants of various legal status living in Zeytinburnu. They are also

triangulated with expert interviews with civil society representatives and in-depth interviews with local people as well as observations made during different research trips over the years. The first part of the article provides a conceptual framework and a literature review on cities, refuge and irregular migration. In the second part, the details of the long-term field work, which can be periodized as before and after 2015, are explained. In the third and fourth sections, the continuing and changing aspects of the immigrant experience during these periods in Zeytinburnu are analyzed. The findings convey the experiences of invisibility and visibility that changed before and after 2015. Historically, Zeytinburnu neighborhoods have been “destination neighborhoods” for both domestic and international immigrants, as they host leather and textile production and are close to construction sites. Over the years, the district has become densely populated and has developed commercially, with widespread informal economic activity. Compared to other districts hosting Syrian refugees in Istanbul, Zeytinburnu displays more diversity in terms of social class and ethnicity. In the last decade, there has been an increase in the number of Afghan and Syrian migrants and refugees living in the district. Hence, the immigrant presence in the district became much more visible.

With increasing numbers coupled with increasing politicization of refugee reception in Turkey, the attitudes of local people towards refugees and immigrants in the district have evolved in time. While observing this change, comparing the periods before and after 2015 reveals that the conditions of widespread exploitation in the labour market continue, and in this sense, that the Syrian and Afghan communities are exposed to similar processes of secondary inclusion despite their different legal status. However, the increase in the visibility of the immigrant population has led to increasing hostility towards Syrians in particular. Syrian refugees living in the district stated that they frequently experienced these reactions in daily life. Afghans, on the other hand, who managed to remain more invisible compared to Syrians, said that they were less discriminated against in daily life, but they felt marginalized in accessing rights. Increasing internal border controls after 2015 negatively affect the daily life practices of all unregistered Afghan or Syrian immigrants. Tracing the deportation and acceptance practices that have evolved over time reveals that Istanbul is neither completely exclusionary nor a city of shelter where the diversity brought by immigrants is embraced.

GİRİŞ

Tarihsel olarak kentler iç göç ve uluslararası göç ile gelenlerin ana istikametini oluşturur. Ulus-devlet politikalarının uygulandığı, zaman zaman ise bu politikalar ile uyuşmayan pratiklere ev sahipliği yaptığı için düzensiz göç alanında da, sadece ulus-devlet düzeyinde değil, şehirler düzeyinde de çalışmalar yapılmaktadır (Darling, 2017; Ridgley, 2008; McBride, 2009). Son yıllarda sadece iş imkanları arayan ekonomik göçmenler değil, mülteciler de, özellikle mülteci ağırlayan gelişmekte olan ülkelerde, kent dokusunun bir parçası haline gelmiştir. Dünya genelinde 2015 yılı itibariyle mültecilerin yarısından çoğu kentlerde yaşamaya başlamıştır. Buna bağlı olarak kentsel alan, kente çalışmaya gelen belgeli veya belgesiz göçmen işçilerin yanında, mülteciler açısından da bir çalışma sahası olarak ortaya çıkmıştır (Darling, 2017). 2011 sonrası Suriyeli mülteciler deneyimi, dünyanın her yerinde git gide yaygınlaşan kent mültecileri kavramı üzerinden Türkiye’de görünür hale gelmiştir. Elbette bu durum, Suriye savaşından önce mülteci varlığının Türkiye’nin büyük kentlerinde özellikle İstanbul’da hissedilebilir düzeyde olduğu gerçeği ile beraber tartışılmalıdır.

Bu makale, Türkiye’de Suriye’den gelen mülteciler ile dönüşen göç olgusunun kent dokusundaki etkisine odaklanmaktadır. 2011 yılından beri, Türkiye göç alan bir ülke olarak, göreceli olarak mütevazı, yüzbinler ile ifade edilebilecek rakamlardan dünyanın en çok mülteci ağırlayan ülkesine dönüştü. Özellikle büyük şehirlerde, merkezin çeperinde diyebileceğimiz bölgelerde, neredeyse görünmez bir şekilde yaşayan, genellikle Afganistan’dan ve eski Sovyet ülkelerinden, daha az sayıda Afrika ülkelerinden gelen göçmen nüfusa, çok daha görünür bir Suriyeli mülteci nüfus eklendi. Bu süreç ile beraber, Zeytinburnu, Başakşehir, Arnavutköy, Esenler, Avcılar gibi İstanbul’un birçok ilçesinde Suriyeli nüfus o ilçenin toplam nüfusunun %5’inden fazlasını oluşturmaya başladı (Kale ve Erdoğan, 2019). Bir süre çalışıp ülkesine döneceği ya da kaçak yollardan Avrupa ülkelerine geçeceği düşünülen ve müsamaha gösterilen göçmenlerin ve misafir olarak görülen Suriyeli mültecilerin, kent dokusundaki varlıkları çok daha görünür hale geldi (Salomoni, 2018; yazar, 2020). Birçok rapor ve araştırma Türkiye’deki Suriyeli mültecilere karşı negatif tutumların altını çizmiştir (Erdoğan, 2020; Oytun ve Gündoğar, 2015). Fakat geçicilikten uzun süreli yerleşime evrilen bu sürecin zamansal boyutu ve hali hazırdaki göçmen gruplarının kentsel alandaki varoluşuna etkisi daha az araştırılan bir konu olmuştur (Salomoni, 2018).

Bu çerçevede, makale, Türkiye'ye yönelen göç örüntüleri ve göç politikaları açısından son 10 senedeki dönüşümlerin kentsel alanlardaki, kayıtsız göçmenlerin ve mültecilerin deneyimine etkisini tartışmaktadır. Makalede, Suriyeli, Afgan ve başka ülkelerden gelen göçmen ve mültecileri barındıran Zeytinburnu ilçesinde, 2012-2013, 2017-2018 ve 2019 yıllarında yürütülen ve niteliksel yöntemlerin kullanıldığı farklı saha çalışmalarının bulguları aktarılacaktır. Bu bulgular ışığında, özellikle göçmen ve mültecilerin kent hayatına katılımları ve görünürlüklerinin artması ile beraber kentsel alandaki göçmen ve mültecilerin dönüşen içerilme ve dışlanma dinamikleri tartışılacaktır. Makale, 2015 öncesi ve sonrası vatandaş olmayan toplulukları çevreleyen yasal, kurumsal, ekonomik, sosyal bağlamı göz önüne alarak, Zeytinburnu ilçesinde yoğun olarak yaşayan ve çoğunlukla yasal statüsü olmayan farklı statülerdeki Afgan ve Suriyeli göçmenlerin deneyimlerine odaklanacaktır. Bu bağlamda, farklı grupların yerel halk ve güvenlik güçleri ile ilişkileri, sınır dışı edilebilirlik deneyimleri, ekonomik yaşama katılımları, temel haklara erişimleri farklı dönemlerin siyasi, ekonomik ve sosyal dinamikleri göz önünde bulundurularak incelenecektir.

Tartışma, çeşitli yasal statüdeki göçmen ve mültecilerle yapılan derinlemesine görüşmelere ve odak gruplarına dayanmaktadır. Bunun yanında, Zeytinburnu'ndaki yerel yönetim, resmi görevliler ve sivil toplum görevliler ile yapılan gözlemler ve yerel halk ile yapılan görüşmeler ve sosyal alanlardaki gözlemler bulguları aydınlatmaktadır. Görüşmeler, 2012-2013 yılları boyunca ve daha sonra 2017-2019 yılları arasında yürütülen saha çalışmaları süresince yapılmıştır. 2015 öncesi, Afganistan'dan gelen ve Zeytinburnu'nda yaşayan 12 göçmen (5 erkek, 7 kadın) ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşülen kişilerden biri dışında hepsi ülkeye yasal olmayan yollarla giriş yapmıştır. Aralarında sığınma başvurusu yapanlar olmakla beraber, sadece ikisi oturma izni alabilmişti ve geri kalanların görüşmelerin yapıldığı sırada bir yasal statüsü yoktur. 2015 sonrasında ise, çoğunluğu erkek 12 Afgan göçmen ve geçici koruma altındaki 8 Suriyeli ile görüşülmüş ve Suriyeli erkek katılımcıların olduğu iki odak grup çalışması yapılmıştır. Ayrıca çeşitli göçmen gruplarının bir araya geldiği dini mekanlar, dernekler, eğlence yerleri gibi sosyal ortamlarda gözlemler yapılmıştır. Bu gözlemler, günlük hayatta, göç ve toplumsal cinsiyet deneyiminin nasıl şekillendiğini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Görüşülen kişiler; ulaşılması zor, çoğu zaman "görünmez" bir grup olduğundan, görüşme yapılacak kişiler kartopu metodu ve sahada deneyimli kişilerin yardımı ile belirlenmiş ve oluşturulan grubun demografik (yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum, etnik köken, din vs.) ve hukuki statü (yasal, düzensiz göçmen,

İstanbul'un Kent Dokusunda Göçmenlik ve Mültecilik Deneyimleri

sığınmacı vs.) bakımından ülkedeki uluslararası göçmenlerin dağılımlarını yansıtmasına özen gösterilmiştir. Görüşmeler, göçmenlerin, göç hikayeleri ve günlük yaşamlarındaki deneyimlerine yoğunlaşmıştır. Derinlemesine görüşmeler, bireylerin, ev sahibi ülkenin göç mevzuatını nasıl deneyimlediklerini ve bunun kentsel alandaki günlük deneyimlerine nasıl yansıdığını anlamak bakımından zaruridir. Hem ev içi bakım işlerinde, hem de diğer gelir getiren aktivitelerde oldukça yoğun çalışan göçmen ve mülteciler ile görüşmeler, onların uzun iş saatlerinden ötürü, genellikle akşam saatleri ve hafta sonları onların kendilerini rahat hissettiği ev, park, kafe, restoran gibi mekanlarda gerçekleştirilmiştir. Yerel halk ile yapılan sohbetler ve gözlemler ise genellikle tatil günlerinde kafe ya da halka açık yerlerde uzun sohbetler şeklinde gerçekleşmiştir. Görüşmelerinin çoğu bir çevirmen yardımı ile yapılmış ve deşifreleri için bir araştırma asistanından yardım alınmıştır. Görüşme notları ve deşifreler N-Vivo programı aracılığıyla kodlanmıştır.

Yukarda belirtildiği gibi, niteliksel yöntemlerin kullanıldığı bu araştırmanın yürütülmesi bireylerin katılımı yolu ile olduğundan, araştırmaya doğrudan veya dolaylı olarak katılan bireyleri korumak amacıyla, gerekli tüm etik önlemler alınmıştır. Farklı dönemlerde yürütülen saha araştırmaları için Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Etik kurulu tarafından onay alınmıştır.¹ Görüşme yapılacak kişi ve kurumlara gerekli bilgilendirme yapılmış ve görüşmelere katılacak kişilerin sözlü rızası önceden alınmış ve yapılan görüşmeler sadece görüşme yapılan kişinin rıza göstermesi halinde kaydedilmiştir. Hem kayıtlar hem de yapılan görüşmelerde tutulan notlar, Koç Üniversitesi Etik Kurulu tarafından öngörüldüğü üzere, kilit altında tutulmaktadır.

Bu amaçla makalenin ilk bölümünde kavramsal çerçeve çizilip yazın taraması sunulmaktadır. İkinci bölümde ise 2015 öncesi ve sonrası olarak dönemleştirilebileceğimiz uzun dönemli saha çalışmamın detayları aktarılacaktır. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde ise bu dönemlerde Zeytinburnu özelinde göçmen deneyiminin, süreklilik gösteren ve zaman

¹ 2012-2014 yıllarında yürütülen Koç Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KOÇ-KAM) "A Gendered Analysis of the Implications of Emigration and Immigration Policies for Citizenship: the Cases of Turkey and Morocco" isimli saha çalışması, 2017-2018 yıllarında yürütülen, Koç Üniversitesi Tohumlama Fonu kapsamında fonlanan Migrant and Refugee Integration and Local Governance isimli proje, 2019 yılında yürütülen, Hollanda Adalet ve Güvenlik Bakanlığı WODC (Araştırma ve Belgelendirme Merkezi) tarafından fonlanan "Fluctuations in migration flows on the Balkans route" isimli projelerin saha çalışmaları Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Etik kurulunun onayı ile yürütülmüştür.

içinde değişen yönleri analiz edilecektir. Bulgular 2015 öncesi ve sonrasında değişen görünmezlik, görünürlük deneyimlerini aktarmaktadır.

Düzensiz Göç, Mülteciler ve Kentler Yazını

Araştırmada kullanılan düzensiz göç (İng. *irregular migration*) kavramı devletlerin koyduğu kanunlara uymayarak ülkeye giriş, çıkış ve ülke sınırları içinde ikamet ve çalışma faaliyetlerini belirten ve akademik dilde kullanılan geniş bir kavramdır. Kuzey Amerika yazınında düzensiz göçmen kavramı ile beraber “belgesiz” (İng. *undocumented*), özellikle Fransa’da “kağıtsız” (Fr. *sans-papier*) terimleri kullanılmaktadır. Düzensiz göç hareketlerinin karma hareketler olduğu (İng. *mixed flows*) ve –ikisi arasındaki ayrımı belirlemek çok mümkün olmasa da- hem ekonomik hem siyasi nedenlerle göç eden grupları barındırdığı unutulmamalıdır. Düzensiz göç hareketleri sadece daha iyi yaşam şartları için ülkelerini terk eden ekonomik göçmenleri değil; çatışma, soykırım, baskı gibi nedenlerle ülkelerini terk etmek zorunda kalan siyasi mültecileri de kapsar. Sınırları belgesiz geçen göçmenlerin bir kısmı, sınırı geçtikten sonra sığınma başvurusu yapmaktadır. Başvuru sahipleri arasından kabul edilenler 1951 Cenevre Konvansiyonu gereğince uluslararası korumadan faydalanırlar.

Düzensiz göçmenler bir yandan kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde ucuz işçi olarak çalıştıkları için varlıkları devletler tarafından tolere edilir. Diğer yandan ise, mültecilerden farklı olarak belgesiz göçmenler her an sınır dışı edilme ihtimali (İng. *deportability*) karşısında genellikle korunmasızdırlar. Teorik olarak, sınır dışı edilme ihtimali, göçmenler üzerinde bir disiplin mekanizması olarak işler ve onları sosyal hayatta ve iş süreçlerinde çatışmadan kaçınan uysal işçiler haline getirir (De Genova, 2004; Chauvin ve Garcés-Mascareñas, 2014: 423). Pratikte ise, göçmenlerin sınır dışı edilme ihtimalini en aza indirmek için çeşitli taktikler geliştirdikleri ve zaman zaman siyasi özneler olarak haklarını aradıkları görülmektedir (Üstübcü, 2016). Bu makalede içerilmenin siyasi boyutundan ziyade toplumsal boyutuna vurgu yapılmaktadır. Elbette ki bu toplumsal boyut, göçmen ve mülteci toplulukların zaman içinde artan sayısından ve görünürlüğünden, aynı zamanda da değişen yasal çerçeve ve siyasal söylemlerden ayrı düşünülmemelidir.

Her ne kadar göçün kontrol edilmesi, ulus-devlet sınırları ile örtüşse de, son dönemde kentlerin göçmenlerin kontrolü üzerindeki rolü tartışılmaya başladı. Buna göre, kentsel alan, güvenlikçi yaklaşımlar, işyerlerinin denetimi, belgesiz göçmen çalıştıran işverenlerin cezalandırılması gibi “iç sınır kontrolleri” uygulamalarına sahne olmaktadır (Darling, 2017).

İstanbul'un Kent Dokusunda Göçmenlik ve Mültecilik Deneyimleri

Diğer yandan ise, özellikle 2015'ten sonra “mülteci krizi” olarak adlandırılan süreçte, kentlerin çeşitliliği benimseyen ve göçmenleri bir tehdit değil fırsat olarak gören, “sığınak kentler” kavramı yeniden dolaşıma girmiştir. Örneğin, ABD'nin San Francisco şehri, 1980'lerin ortasından itibaren bir sığınak kent olmaya yönelik adımlar atmıştır. Federal seviyedeki sınır kontrollerinin aksine, yasal statüden bağımsız olarak kentte yaşayan herkesin temel hak ve hizmetlere erişimini esas almıştır (McBride, 2009; Ridgley, 2008).

Sığınak kentler ya da dışlayıcı kentler ikileminin ötesinde, son yirmi yılda, düzensiz göçle ilgili araştırmalar, yasal dışlamanın tipik olarak ikincil katılımla sonuçlandığını vurgulamıştır (Chauvin ve Garcés-Mascareñas, 2012). Düzensiz göçmenler kayıt dışı destek ağları, kayıt dışı ekonomi ve siyasi faaliyetler yoluyla entegre olurlar. Cvarjner ve Sciortio (2010), entegrasyon politikalarının yokluğunda dahi, düzensiz göçmenlerin emlak piyasası ve emek piyasasına dahil olduklarını ve bir entegrasyon sürecine girdiklerini söyler. Enformel ağlar diye adlandırabileceğimiz aile, eşler, göçmen grubu ile ilişkileri üzerinden korunmanın ve entegre olmanın yollarını ararlar (Danış vd., 2009). Türkiye'de, göç sürecine sosyal ağlar üzerinden bakan çalışmaların bir kısmı, bu ağların, akrabalık ilişkileri, duygusal ilişkiler gibi toplumsal cinsiyet halleri üzerinden şekillendiğini göstermiştir (Danış, 2007; Bloch, 2011). Fakat göçmenlerin kendi aralarında oluşturdukları ağlar, her zaman güven ve dayanışma değil bazen de güvensizlik ve sömürü üzerine kuruludur (Suter, 2012; Danış, 2007). Buna göre, düzensiz göçmenler için entegrasyonun bedeli, yasal statüleri olan göçmenlerden çok daha yüksektir.

Düzensiz göçmenlerin içinde buldukları risk ve sömürüye yatkın koşullar çoğunlukla, kaldıkları ülkede yasal statüleri olmamasından dolayı, karşılaştıkları insan hakları ihlalleri karşısında korunmasız ve kırılgan olmalarından kaynaklanmaktadır. Göçmenler bazen formel yolları kullanarak, devletle ya da sivil toplumla ilişki kurarak yasal statüye erişmeye çalışırlar (Calavita, 2006; Coutin, 2003; Chauvin ve Garcés-Mascareñas, 2012). Toplumda marjinal konumda bulunan göçmenler görünür olmanın riskli olacağını düşündüklerinde otoritelerden saklanırlar (Coutin, 2005; Menjivar ve Abrego, 2012: 1410). Sonuç olarak, kentsel alandaki görünürlük ve görünmezlik gündelik pratiklerin içine işlemiş bir pazarlık süreci olduğu kadar, o dönemin düzensiz göç politika ve uygulamalarının da bir yansımasıdır. Bu makalede, göç politikaların ve göçmen profilinin dönüşümü arka plana

alınarak, farklı yasal statülere sahip, farklı grupların yereldeki içerilme ve dışlanma örüntüleri ve benzeşen ve farklılaşan deneyimleri öne çıkarılmaktadır.

Zeytinburnu ve Uluslararası Göç

Türkiye'nin 1980'ler boyunca kendi vatandaşlarının ve üçüncü ülke vatandaşlarının, Türkiye sınırları üzerinden Avrupa'ya düzensiz geçişlerine göz yumduğunu söyleyebiliriz. Bu ihmal durumunun 1990'ların ortalarında Türkiye'nin AB tarafından bir geçiş ülkesi olarak adlandırılmasına kadar sürdüğü iddia edilebilir. Dışarıdan gelen baskı aynı zamanda teknik-idari destek ile beraber, Türkiye'yi *yasadışı* olarak nitelendirilen göç hareketlerini denetlemek zorunda bırakmıştır (Üstübcü; 2017). Bu siyasi çerçevede, kayıt dışı aktivitelerin yoğunluğu ile öne çıkan İstanbul, ne tamamen dışlayıcı bir kenttir ne de göçmenlerin getirdiği çeşitliliğin kucaklandığı bir sığınak kenttir. Araştırmalar, İstanbul'un farklı ülkelerden ve farklı hukuki statüye sahip göçmenler için ekonomik bir merkez haline geldiğini ortaya koymuştur (Toksöz, Erdoğan ve Kaşka, 2012). Bu anlamda Suriyeli sığınmacıların gelişinden çok önce göçmen işgücü, özellikle bakım, deri, tekstil, inşaat gibi sektörlerde işgücü piyasasının bir parçası haline gelmiştir (Üstübcü, 2018).

Türkiye'de de Suriye'deki çatışmaların başlamasıyla beraber ilk gelen mülteci gruplar kamplara yerleştirilseler de kamp nüfusu, genel mülteci nüfusunun %10'unu geçmemiştir ve 2020 itibarıyla Türkiye'deki mültecilerin çok küçük bir bölümü kampta yaşamaktadır.² Yine 2020 itibarı ile İstanbul, resmi olarak yarım milyondan fazla Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapmaktadır ve en fazla Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapan il olmasına rağmen, resmi istatistikler Geçici Koruma Yönetmeliği (GKY) kapsamındaki Suriyelilerin İstanbul nüfusunun yaklaşık %4'ünü oluşturduğunu göstermektedir.

Türkiye'de göçmen ve mültecilere yönelik politikalar, 2014 yılında yürürlüğe giren Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ile kurulan İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından yapılmaktadır. Türkiye'deki mültecilerin %90'dan fazlası AFAD tarafından yönetilen geçici barınma merkezlerinde değil, kentlerde yaşamaktadır. Türkiye'deki mülteciler üzerine yapılan ve taradığım çalışmalar kent dokusu içinde kendine yer bulmaya çalışan mülteci gruplara odaklanmaktadır (bkz. Dağtaş, 2018). Bunlar arasında, medyada görünürlük (Rittersberger-Tiliç ve Bal 2019; IGAM 2019) gibi

²Göç İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan istatistikler için bkz. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>

İstanbul'un Kent Dokusunda Göçmenlik ve Mültecilik Deneyimleri

çalışmalar vardır. Bunun dışında, sınır dışı etme pratikleri üzerine yapılan çalışmalarda, zamansal değişim ve bu pratiklerin kent dokusuna yansımaları daha az işlenen bir tema olmuştur (bkz. Danış ve Soysüren, 2014).

Zeytinburnu ilçesi, 1960'lerden itibaren, Balkanlar'dan ve Türkiye'nin farklı şehirlerinden göçen ve temelde Türkçe konuşan bir göçmen nüfus barındırmaktadır. 1990'larla beraber buna iç göç ile gelen Kürtçe konuşan nüfus eklenmiştir (bkz. Danış vd., 2009). Bugün Zeytinburnu'nda yaşayan Afgan asıllı Türkiye vatandaşları 1980'lerin başında 1934 İskan Kanunu kapsamında kabul edilen "Türk kökenli" Afganlar, onların çocukları ya da bu ailelere sonradan katılan akrabalarıdır. Türkiye'ye kabul edilen 1006 aile, Kırşehir, Sivas, Şanlıurfa, Van ve Hatay gibi şehirlere yerleştirilmiş olsa da, birçoğu ilerleyen yıllarda deri ve halı üretiminde çalışmak üzere, yerleştirildikleri şehirleri terk edip Zeytinburnu'na gelmiştir. Bu yerleşik topluluğun geldikleri yerle devam eden ulus-ötesi bağları, sonraki yıllarda Afganistan'da iç savaş şartlarında yaşayan veya İran, Pakistan gibi ülkelerde mülteci olarak bulunan yeni göçmenler için çekici bir güç olmuş ve Afganistan-Türkiye arasında bir göç sisteminin oluşmasına yol açmıştır. İçduygu ve Karadağ (2018), Afganistan'dan Türkiye'ye yönelen göçün tarihsel boyutlarını kapsamlı olarak aktarmaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki, ilk gelenlerin aksine özellikle 2000'li yıllarda Zeytinburnu'na gelen Afgan göçmenlerin çoğu ülkede bir yasal statüsü olmadan bulunmaktadır. Suriye iç savaşı ile beraber Türkiye'ye yönelen göç ile, İstanbul'un Bağcılar, Küçükçekmece, Fatih, Esenyurt, Sultanbeyli gibi Zeytinburnu'na da hatırı sayılır bir Suriyeli nüfus yerleşmiştir. 2016 yılı itibari ile Zeytinburnu'nda kayıtlı 25.000 kadar Suriyeli bulunmakta ve Suriyeliler ilçe nüfusunun %8,63'ünü oluşturmaktadır (Kale ve Erdoğan, 2019: 18). Bunun yanında, ilçedeki yeni göçmen nüfusunu, çoğu kayıtsız veya başka illerde sığınma başvuruları yapan Afganlar, daha az sayıdaki Pakistanlı ve Doğu Türkistan kökenli göçmenler oluşturmaktadır.

Tarihsel olarak, Zeytinburnu mahalleleri, deri, tekstil üretimine ev sahipliği yaptığı ve inşaat alanlarına yakın olmaları nedeniyle, hem iç hem de uluslararası göçmenler için 'varış mahalleleri' olmuştur. Yıllar geçtikçe, ilçenin nüfus yoğunluğu artmış ve yaygın kayıt dışı ekonomik faaliyetlerle ilçe ekonomik ve ticari olarak gelişmiştir. Bu süreçte, konut, ulaşım ve hizmetler açısından altyapı da gelişmiştir. Merkezi hükümetten ya da belediyeden sosyal yardım alınması yoksul aileler arasında yaygındır. Özellikle Suriyelilerin barındığı diğer

ilçelere göre, bölge sakinleri sınıf ve etnik köken bakımından daha fazla çeşitlilik sergilemektedir (Narlı ve Özaşçılar, 2020).

Bu makaleye ilham veren veri seti farklı zamanlarda yapılan saha çalışmalarından derlenmiştir. 2013-2014 yıllarından itibaren, düzensiz göçmenlerin haklara erişimi, göç istekleri, yerel halkla kurdukları ilişkiler üzerine üç adet saha çalışması yürütülmüş ve bu amaçla Zeytinburnu ilçe çok defa ziyaretler edilmiştir. Göçmen profilleri, ekonomik faaliyetleri ve barınma düzenlemeleri açısından “süper çeşitlilik” (ing. *super-diversity* bkz Vertovec, 2007) gösteren Kumkapı gibi semtlerin aksine (Biehl, 2014), Zeytinburnu nüfusun yapısı açısından oldukça çeşitli olmakla beraber, göçmenlerin Kumkapı’ya göre daha az görünür olduğu bir kentsel kesit örneği olarak dikkatimi çekmiştir. 2015 sonrasında ise, farklı saha çalışmaları için tekrar ziyaret edilen mahalleler göçmen varlığının hissedilebilirliği ve göçmen profilleri açısından oldukça değişmiştir. Makalenin geri kalanı, bu dönüşümün göçmen görünürlüğüne ve Afgan ve Suriyeli toplulukların gündelik deneyimlerine nasıl yansıdığını tartışacaktır.

2015 Öncesi Görünmez ve Tolere Edilen “Yasadışılık”

Özellikle 2015 öncesi dönemde, Zeytinburnu’nun uluslararası göçmen nüfusu çoğunlukla Afgan asıllı ve çeşitli yasal statülere sahip bireylerin oluşturduğu topluluklardan oluşmakta idi. Öyle ki aynı aile içinde, 1980 sonlarında vatandaşlığa geçmiş birisi, sonradan öğrenci olarak gelmiş ve oturma izni ve vatandaşlık almış bir doktor ve onun birkaç sene önce belgeleri olmadan giriş yapmış ve hiçbir yasal belgesi olmayan akrabalarını bulmak mümkündür. Bu anlamda kökeni 1980’lere dayanan, Afganistan’dan ve İran’a yerleşmiş Afgan uyruklulardan kaynaklanan ve köken ülkelerden Zeytinburnu’na uzanan bir zincir göçten bahsedilebilir.

Düzensiz göçmen işgücünün, kayıt dışı işgücü piyasasının bir parçası haline geldiği belgelenmiştir (Toksöz, Erdoğan ve Kaşka, 2012). Bu genel eğilim Suriyeli mültecilerin kayıt dışı işgücüne katılımı ile iyice artmıştır (Ceritoğlu vd., 2017). Fakat Suriyeli mültecilerin yerleşmesinden önce de, İstanbul’da kayıt dışı işgücü piyasasının yasal olmayan statüye sahip göçmenleri dahil etmeye açık olduğu gözlenmiştir. Afganistan’dan gelen ve 2012’de İran sınırını yürüyerek geçerek Zeytinburnu’nda akrabalarının yanında yerleşen, 22 yaşındaki Malik, kendi iş bulma deneyimini şöyle anlatmaktadır: “Nişanlımın kardeşi buradaydı, akrabalarım vardı. İçeri girdik, uyuduk ve ertesi gün çalışmaya başladık... Evet, ertesi gün!

İstanbul'un Kent Dokusunda Göçmenlik ve Mültecilik Deneyimleri

Akrabam, bana İstanbul'da işlerin böyle yürüdüğünü söyledi.” Bu örnek, özellikle ekonomik üretimin ihtiyacı doğrultusunda, belli dönemlerde düzensiz göçmenlerin kayıt dışı emek piyasasına kolayca dahil olduklarını gösterir.

Bununla birlikte, bunun yalnızca sömürücü koşullara dayanabilecek genç ve sağlam vücuda sahiplere açık olan seçici bir emek piyasasının elverdiği ölçüde bir ikincil içerilme deneyimi olduğu not edilmelidir. Kayıt dışı emek piyasasında, ucuz ve güvencesiz de olsa iş bulmak her genç kadın ve erkek göçmen için kolay değildir. Yasal statü ve korumadan yoksun olmaları ve sınır dışı edilme korkusu, düzensiz göçmenlerin emek piyasasında karşılaştıkları, düşük ücretli işlerde çalışma, ücretler ödenmediğinde çaresiz kalmaları, iş güvenliği olmaması gibi zorlukların ana nedenlerinden biri olarak görülür.

2015 öncesinde görüşülen, hem kadın, hem erkek göçmenler Zeytinburnu'nda polis tarafından durdurulma korkularının bir süre sonra azaldığını ve yasal statüleri olmamasından kaynaklanan belirsizlik dışında günlük hayatta bir tedirginlik yaşamadıklarını söylemişlerdir. Şehre geldikten sonraki hayat, düzensiz göçmenler için her an kendisini hissettiren bir sınır dışı edilme olasılığı ile karakterize edilir. Ancak, bu dönem aynı zamanda özellikle transit göç ile nispeten daha az ilişkili gruplar için yaygın bir hoşgörü ve müsamaha ortamına işaret eder. Sınır dışı edilme istatistiklerinde fazlasıyla temsil edilen ve uzun süre alıkonulması muhtemel bir grup olarak değerlendirilen Afgan vatandaşları bile sınırlardan ve suçla ilgili olaylardan uzak durdukları sürece sınır dışı edilme korkularının azaldığını ve toplum tarafından da kabul gördüklerini ifade etmişlerdir.

Örneğin yukarıda hikayesini anlattığım, tekstilde yoğun bir şekilde çalışan Malik ile, kaldığı bekar evinde rahat konuşamadığı için bir kafede bulduğumuzda, bir keresinde bir polisin onu evraklarını sormak için durdurmasını bana güven duygusuyla şöyle açıkladı: “Ben Afganım dediğimde daha fazla bir şey sormadı.” Aynı şekilde, 2009 yılında Afganistan'daki köyüden ayrılarak, İran üzerinden seyahat belgeleri olmadan Türkiye'ye giriş yapan Harun kendini ve dünyadaki varolma yollarını “kaçak” olarak tanımlamakta, “kaçak” olmanın kişinin güvenlik güçleri ile olan ilişkilerini mutlaka etkilemeyeceğini ifade etmektedir.

Üç yıl oldu, Türkiye'deyim. Burada yaşıyoruz, “kaçak” yaşıyoruz, burada rahatız, çalışıyoruz. Şükürler olsun, bizim ülkemiz gibi. Polis beni görse gitmeme izin verir.

[...] Mesela beni yakaladılar ama bıraktılar. Uyuşturucu kullanımı için araştırma yapıyorlar ve yasadışı iş yapan adamlar var. Gitmeme izin verdiler.

Yukardaki örneklerde hem Malik hem de Harun ile görüşmelerin Türkçe yapıldığını ve dolayısıyla Zeytinburnu mahallerinde hem güvenlik güçleri hem yerel halk ile karşılaşmalarında kendilerini rahatça Türkçe ifade edebildiklerini belirtmek gerekir. Özellikle, 2015 öncesi dönemde Afgan erkekler ve aileler, yasal statülerinden bağımsız olarak, işlerinden kalan zamanlarda ana bulvarda rahatça gezebilmekte, sahilde piknik yapmaktaydılar. Bu dönemde görüştüğüm kişilerden, sadece, Türkiye'ye pasaport ve vize ile giriş yapmış bir aile, ilk geldikleri günlerde sahilde belgelerini çaldırdıklarını ve bu nedenle neredeyse sınır dışı edileceklerini aktarmıştır.

Güvenlik güçleri ile kontrol uygulamaları üzerine yapılan görüşmeler, sistematik kontrolden ziyade rastgele kontrole tabi olma olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Güvenlik güçlerinin kendileri de belirli gruplara, özellikle de belirli hareketlilik türlerine karşı görelî hoşgörü olduğunu onaylamaktadır. 2012 yılında görüşülen, Emniyet Müdürlüğünden bir yetkili, güvenlik güçlerinin baskınlarının Ege kıyısında, İzmir'in Basmane ilçesinde ve İstanbul banliyölerinde kaçakçıların göçmenleri ülke dışına geçişlerini düzenlemeden önce tuttıkları 'şok evleri'nin [İng. *safe houses*] hedeflendiğinden bahsetmiştir. Bu tür baskınlar doğrudan transit geçişe maruz kalabilecek kişileri hedef almaktadır. Ekonomik göçmen olduğu iddia edilen kişiler de daha az oranda olsa da, polis kontrolüne tabidir. Görüşülen yetkili kontrollerin belli gruplara yoğunlaştığını altını çizmiştir: "Kontroller kamusal alanlarda, eğlence yerlerinde yapılır. Kontroller profillemeye ile yapılıyor, sokakta karşılaştığımız herkes için kontrol yok." Özellikle İstanbul ve Ankara'daki Afrikalı göçmenleri işaret ederek, düzensiz göçmenlerin güvenlik açısından sorunlu bir grup olarak tasvir edildiğini, özellikle 'para kazanamadıklarında' 'suç faaliyetlerine yatkın' olduklarını dile getirmiştir (saha görüşmesi, Aralık 2012). Ayrıca, o dönemde yetkililer belgeleri olmayanlar da dahil olmak üzere göçmenlerin ekonomik varlığını hoş görmelerinin sebebi olarak göçmenlerin ekonomiye katkılarından ve Türkiye'nin bir göç ülkesi haline gelmiş olmasından sıklıkla bahsetmişlerdir.

Kent dokusundaki görece içermeye rağmen, yine de güvenlik güçlerince yakalanma ve sınır dışı edilme tehlikesi göçmenlerin kent içindeki hareketliliğini azaltan ve bir anlamda onları uysallaştıran ve görünmezliğe iten bir mekanizma olarak işlediği gözlenmiştir.

İstanbul'un Kent Dokusunda Göçmenlik ve Mültecilik Deneyimleri

Göçmenlerin sınır dışı edilebilirlik deneyimleri hakkındaki anlatıları, polisin onları görmezden geldiğini doğrulamak ile birlikte yaşadıkları istismay ve korunmasızlığı da yansıtmaktadır. Birçok göçmen, çalışmak için burada olduklarını, “ortalığı karıştıracak” eylemlerde bulunmadıkları sürece rahat ettiklerini söylerler. Burada, “ortalığı karıştırmamanın”, İstanbul'da ve Zeytinburnu'nda düzensiz göçmenler için varolmanın bir yolu olduğunu ortaya koyuyor. Anlaşılacağı gibi, piyasaya katılım ve piyasa şartlarını kabul etme, dolaylı olarak yerel halka ve güvenlik güçlerine, topluma dahil olma istediğini işaret etmektedir. Bir anlamda, yumuşak başlılık, göçmenlerin yasal statü noksanlığına rağmen, kent dokusundaki meşru mevcudiyetlerini kabul edilebilir hale getirmiştir.

Müsamaha ve içerilme süreçleri, polisin uyguladığı alıkoyma ve sınır dışı etme uygulamalarından mutlak suretle korunmak anlamına gelmemektedir. Nitekim, ‘kaçak’ ile birlikte, farklı göç yollarıyla gelen göçmenler arasında yaygın olarak kullanılan bir başka kelime de ‘sınır dışı’dır. Göçmenlerin çoğu, İngilizce veya Türkçe bilgilerinden bağımsız olarak “*deport*” [Tr. sınır dışı] sözcüğünü sıklıkla kullanmaktadır. Gerçekten de polise, kamu düzenini yorumlama konusunda geniş takdir yetkisi verilmiştir. Hoşgörüyü karşılanmak ile keyfi uygulamalara ve sömürüye maruz kalmak bir arada gitmektedir. Polisin geniş takdir yetkisi ve yargı mekanizmalarının yokluğu bağlamında, düzensiz göçmenlerin uğradıkları haksızlıklara ve hak ihlallerine itiraz etmeleri zorlaşmaktadır. Vatandaşların ve/veya yasal statüye sahip göçmenlerin aksine, düzensiz statüdeki göçmenler sadece işlerini kaybetmekten korkmakla kalmaz, aynı zamanda işyerinde adaletsizlikle karşılaştıklarında sınır dışı edilme korkusu da yaşarlar. Varlıkları tolere edildiği ancak yasal olarak tanınmadığından, göçmenler haklarından mahrum bırakılır ve seslerinin zorlu emek piyasası koşullarına ve sömürüye karşı çıktığını duyurmak için çok az yol vardır.

Bu nedenle, yalnızca belirli süre çalışmak isteyenler için değil, Türkiye'ye yerleşmek isteyen göçmenler için yasal statü, sosyal ve iktisadi hayata katılımın maliyetini düşürecek en önemli araçlardan biri olarak görülmektedir. Birçok görüşmeci, oturma izni sahibi olmanın en önemli katkısının evini kendisinin kiralayabilmesi olduğunu belirtmiştir. Özbek asıllı Afgan bir ailenin oğlu olan ve ailesiyle yaşayan ve oturma izni başvurularının sonucunu bekleyen genç bekar bir erkek olan Hasan, oturma izni almayı neden çok istediğini şöyle anlatır:

“..kaçakların oturma izni olsa bankaya gidersen, başka işler yaparsın, ev alırsın, kendi adına dükkan açarsın, başka şeyler yaparsın. İkamet çok iyi, ikamet aldıktan sonra

kimliğe başvurabiliriz yani kimlik aldıktan sonra Türk vatandaşı olabiliriz. [...] Mesela burada başkaları var, Afgan derneği var, derneğe gideriz, deriz ikamet nasıl olur. Çocuklar okula kaydoluyor, çok zor mesela benim kız kardeşim var, küçük, ağlıyor, üçe gidecek, iki sene oldu. Okul zamanı olur, okula gitse kaydolmaz, ikamet yok. Onların okuması lazım. Mesela devlet hastaneye gitmen lazım oturma iznin var mı yok. O yüzden ikamet çok iyi...”

Oturma izni olarak yasal statü almaya uğraşan göçmenler, sınır dışı uygulamalarına maruz kalma risklerini en aza indirecek pratikler geliştirmişlerdir. Örneğin Afganlar, Türkiye’de kayıtları olmasa da kendi konsolosluklarından Afganistan vatandaşı olduklarına dair bir belge alırlar ve gerektiğinde güvenlik güçlerine bunu göstermektedirler. Bununla beraber, özellikle kayıtsızların başvurduğu en önemli taktik, mümkün olduğu kadar kendilerini rahat hissettikleri Zeytinburnu mahallerinden dışarı çıkmamaktır. Eğer çıkmaları gerekirse de, toplu taşımayı kullanırken dikkat çekmemek için ellerinden geleni yaparlar. Özellikle 2015 sonrasında, hareketliliği ve görünürlüğü azaltma bu korunma pratiklerinin başında gelmiştir. Bunun sonucu olarak, Zeytinburnu içinde dahi, özellikle kayıtsız göçmenlerin serbestçe dolaşabildiği alan oldukça daralmıştır.

2015 Sonrası Zeytinburnu’nun Göç Profiline Dönüşümü: Farklılaşan Yasal Kategoriler

2013 yılına kadar, açık kapı politikası kapsamında Türkiye’ye giriş yapan Suriyeli mülteciler, Suriye sınırına yakın kentlerde açılan kamplara yerleştirilmiştir. Suriyeli mültecilerin Türkiye’deki Suriyeliler olgusu geniş anlamıyla bir kent mültecileri konusu haline gelmesi 2013 yılı ve sonrasında rastlamaktadır. Dolayısı ile bu dönemde Zeytinburnu ilçesi, göç alan bir yer olmaklar beraber, Suriyeli mültecilerin varlığının hissedildiği bir alan olmamıştır. Yıllar içerisinde, Türkiye’deki kayıtlı Suriyeli mülteci sayısı arttığı ve pek çoğunun Türkiye’deki kentlere yerleşmeye başladıkları görülmüştür.³ İktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), özellikle savaşın ilk yıllarında din kardeşliği yoluyla ve misafirperverlik kavramı içerisinde çerçevelemiştir (İçduygu vd., 2017; Carpi ve Şenoğuz,

³ Toplamda açılan 26 kampta barınan Suriyelilerin rakamı son dokuz yıl içinde en fazla 300 000 seviyelerine ulaşsa da, bugün Göç idaresi verilerine göre yalnızca 60 000 Suriyeli kamplarda yaşıyor ve bu da toplam Suriyeli nüfusun yüzde ikisinden daha az bir orana tekabül ediyor.

İstanbul'un Kent Dokusunda Göçmenlik ve Mültecilik Deneyimleri

2019). Suriyelilerin eğitime, sağlık hizmetlerine ve mesleki eğitime erişebilmeleri için temel oluşturan Geçici Koruma Yönetmeliği'ni (GKY) 2014'te uygulamaya girmiştir. 2015 yılındaki pek çok gelişme ile birlikte Suriyeli mülteci sayısının 2,5 milyona ulaşması, “mülteci krizi” olgusunun belirleyici söylem haline gelmesi, Suriye'deki siyasi krizin uzun süreceğinin anlaşılması Türkiye'deki Suriyelilerin kalıcı olması ya da kalıcı olacakları öngörüsü ile toplumsal uyuma yönelik politikalar gündeme gelmiştir. Yerel yönetimler ve yereldeki STK'lar bu konuda daha aktif adımlar atmışlardır. Bununla beraber, zaman içinde dönüş söyleminin öne çıkması ile iç sınır kontrolleri artmış ve özellikle İstanbul'da kayıtlı olmayan, Suriyeli olan, olmayan tüm göçmen ve mülteci gruplarının şehir içinde hareketliliğinin sınırlandığı gözlenmiştir.

Bir yandan misafirperverlikten uyuma evrilen, diğer yandan giderek artan bir mülteci nüfusu ve kontrollerin artması ile şekillenen bu süreç, Zeytinburnu ilçesinin demografik yapısının dönüşümünde de kendini göstermiştir. Suriye iç savaşı başlangıcında sürdürülen açık kapı politikası neticesinde kentsel alanlara yerleşen Suriyeliler önceden beri kent dokusunda varlığını sürdüren göçmen gruplara göre çok daha görünür oldular. Üstelik önceki grupların aksine aralarında İstanbul iline kayıtlı olanlar çoğunlukta idi. Bu anlamda *kaçak* değil, belli haklara ve yasal statüye sahip bir topluluktan bahsedilmektedir. Kağıt üzerinde, geçici koruma kapsamındaki Suriyeliler temel haklara sahip olmakla birlikte mevcut araştırma ve raporlar, uygulamada Suriyeli mültecilerin entegrasyonu ve haklara erişimi ile ilgili zorlukları ortaya koymaktadır (Erdoğan, 2018; Biehl vd., 2018; Cloeters ve Osseiran, 2019). Haklardan mahrum olma, uygulamadan kaynaklanan nedenlerin yanı sıra, özellikle başka şehre kayıtlı olma, hiç kayıt yaptırmama, sınır geçişi yaptığı için geçici koruma statüsünü kaybetme gibi durumlarda kendini göstermektedir. Özellikle bekar evlerinde yaşayan Suriyeli ve Afgan mülteciler arasında kayıtları başka bir şehirde olduğu için sağlık hizmetinden yararlanamayan ve kendini güvende hissetmeyenlerin yoğun olduğu gözlenmiştir. 2016 itibari ile geçici koruma kapsamındaki 25.000 Suriye vatandaşının Zeytinburnu'nda ikamet ettiği açıklanmıştır (bkz. Kale ve Erdoğan, 2019), bununla beraber kayıtsızları da hesaba katarak bu sayının daha fazla olduğu iddia edilmektedir. Çoğunluğu kayıtsız ya da başka bir kentte kayıtlı olduğu için Zeytinburnu'nda yaşayan Afgan göçmen ve mülteci sayısı bilinmemekle beraber, bölgede faaliyet gösteren Afgan dernekleri 15.000-17.000 sayısını zikretmektedir.

2015 sonrası dönemde, toplumsal, ekonomik ve kültürel olarak “kendiliğinden” gerçekleşen sosyolojik bir süreç içerisinde Suriyeliler ile onların mevcut bulunduğu

mekânlarda, mahallelerde ve kentlerde yaşayan yerel halk arasında yoğun bir dönüşüm süreci yaşanmıştır. 2015 yılından sonraki dönemde, daha önceki yıllarda saha çalışması yapılan mahallere geri dönüldüğünde çok daha fazla hissedilen bir göçmen/mülteci varlığı ile karşılaşmıştır. En görünür şekilde, belli bölgelerde sokaklarda Arapça konuşanlar ve Suriyelilere yönelik ürünler satan ve hizmetler veren yine Suriyeliler tarafından işletilen pastane, restoran, parfümcü, market, berber gibi dükkanlar ilçenin belli mahallelerinde yoğunlaşmıştır. Yurtdışında yaşayan erkek kardeşinin desteği ile minik bir hamurışı dükkanı açan Şam'dan Zeytinburnu'na gelmiş Mustafa ve ailesi ile görüştüğümde, başkalarının yanında çalışmak istemedikleri için, kendi dükkanlarını açmayı tercih ettiklerini, Zeytinburnu'nu diğer ilçelerdeki kiraların yüksekliği nedeniyle tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Mustafa ve ailesi için Zeytinburnu hem çalıştıkları, hem de oturdukları ve zaman içinde benimsedikleri bir semt haline gelmiştir. Bu durumun mekansal sebeplerinden biri olarak ise Zeytinburnu'nda binaların altında kullanılmayan ve atıl dükkanlar olduğunu söylemişlerdir. Bir hemşeri derneğinde sohbet etme fırsatı bulduğumuz, 1960 sonlarında memleketinden bir çocuk olarak gelir hayatının büyük kısmını Zeytinburnu'nda geçiren Mahmut Bey, kendisinin Zeytinburnu sakinlerinin en eskilerinden olduğunu söylemiş ve Zeytinburnu'ndaki konut ve iş yeri yapısının göçmen ve mülteci yerleşimine uygun olduğunu belirtmiştir:

Bunların [Suriyelilerin] Zeytinburnu'nu seçmesinin sebebi nedir biliyor musunuz? Bakın onu da söyleyeyim size. Zeytinburnu'nda her binanın altında dükkan var. Konfeksiyon, deri konfeksiyon, iç ve dış giyim konfeksiyon dahil aşırı derecede var. Ben işim gereği biliyorum. Dolayısıyla Zeytinburnu'nda iş bulmaları kolay. Adam üstünde dairede, evinde, oturuyor, altta çalışıyor çocuklarıyla beraber. Veya dediğim gibi dükkan açıyor.

İlçenin bazı mahallelerinde ise, Afgan göçmenlerin işlettikleri dükkanların çoğalmış ve eskisine göre daha görünür olduklarını söylemek mümkündür. Bununla beraber, 2015 yılı sonrasında ilçenin göçmen dokusunda ve yerellerin gözünde ağırlık kazanan topluluk hiç kuşkusuz Suriyeli mülteciler olmuştur. Başka bir deyişle, Afganlar bir dereceye kadar görünmezliğini korurken, Suriyeliler çok daha görünür olmuştur. Bununla beraber Suriyelilerin işletmeleriyle beraber, Afgan müteşebbislerin de artmış olması, özellikle yasal

İstanbul'un Kent Dokusunda Göçmenlik ve Mültecilik Deneyimleri

statüye sahip Afganların dükkanlar açmaya başlaması bölgedeki Afgan nüfusunun hala yoğun olduğuna işaret etmektedir.

İçerilmeden Düşmanlığa: Yerli-Göçmen İlişkileri Üzerine Algılar

Birçok rapor ve araştırma Türkiye'deki Suriyeli mültecilere karşı negatif tutumların altını çizmiştir. UNHCR işbirliği ile hazırlanan Suriye Barometresi isimli anket çalışmasına göre, Türkiye vatandaşlarının yarısına yakını Suriyeli mültecilerin yaşadıkları topluma hiçbir şekilde entegre olmadıklarını ve %75'i Suriye ve Türkiye vatandaşlarının huzur içinde beraber yaşayamayacaklarını söylemektedir (Erdoğan, 2020). Fakat belirtmek gerekir ki, yine aynı çalışmanın niteliksel verileri Suriyelilere olan tavrın bu kadar sert olmayabileceğini ortaya koyar. Mevcut bulgular çoğunlukla vatandaşların çoğunluğunun Suriyeli azınlığı nasıl "öteki" olarak algıladığını ölçen araştırmalara dayanmaktadır. Fakat Suriyelilerin ve diğer göçmen toplulukların yaşadıkları mahallelerde günlük hayatın bir parçası haline gelmiş bu ötekileştirme pratiklerini nasıl algıladıkları üzerine daha az çalışma vardır.

Zeytinburnu'ndaki saha çalışmaları, Türkiye vatandaşlarının Suriyelilere karşı negatif tavırlarının anketlerde görünümünden çok daha nüanslı ve değişken olduğunu göstermektedir. Suriyeli mülteciler, uygun fiyatlı konut ve işyerlerine yakınlığı nedeniyle Zeytinburnu'na yerleşmişlerdir. Zamanla her bölgede de mültecilerin varlığının artması ile beraber, yerel halk ve mülteci toplulukları arasındaki etkileşim artmakla birlikte, göçmen ve mülteci topluluklar gerekmedikçe vatandaşlarla çok kaynaşmadan sosyal ve ekonomik hayatlarını kapalı topluluklar olarak sürdürmektedirler.

Daha çok iç göç ile gelenlerin oturdukları mahallelere yerleşen Suriyeli mülteciler ilk başlarda herkesin evini ve dükkanlarını Suriyelilere kiralamak istediklerini ve mobilya, beyaz eşya gibi birçok temel ihtiyaçlarının ev sahipleri tarafından temin edildiğini doğrulamışlardır. Örneğin Zeytinburnu'na Şam'dan gelen bir ailenin 40 yaşlarında bir ferdi olan Zeynep'in anlattıkları, özellikle Suriyelilerin İstanbul'a ilk yerleştiği zamanlara dair oldukça yaygın bir anlatıdır. "Geldiğimizde hiçbir şeyimiz yoktu. Bir akrabamız ayrılırken bize burada satın aldığı buzdolabı, çamaşır makinesi ve fırını bıraktı. Onun dışında evde mobilya namına olan her şey, hatta halılar, battaniyeler, çarşafklar, her şey komşulardan ve hepsi Türkiye vatandaşları. Türkler çok iyilerdi ve bize çok misafirperverlik gösterdiler." Tüm bu sebeplerden dolayı yaşadıkları ve ailedeki erkeklerin çalıştığı yer olan Zeytinburnu'nu bir ev gibi benimsediğini söyler:

Burada kendimizi yerleşmiş hissediyoruz. Aynı zamanda kocam ve oğullarım da bu bölgede çalışıyorlar. Yani, dışarı çıktıklarında endişeli hissetmiyorum. Yani, aynı zamanda Suriyelilerin de bulunduğu bir yer ve aşinalık var, buradaki yerliler de artık bizi tanıyorlar. Yani burada kendimizi yabancı hissetmiyoruz. Ve sonra, uzun süredir yaşadığımız için artık misafir gibi hissetmiyoruz. Buna yol açan başka bir neden, aşinalık. Pazara gittiğimde bile insanlar bizi tanıyor, fiyatlar konusunda yardımcı oluyor ve bazen bizimle Arapça da konuşuyorlar. Orada insanlarla ayaküstü konuşmak, çok tanıdık geliyor. Şimdi bana başka bir yere gitmemi söyleseler gitmem. Kabul etmem, burada kalmak istiyorum [...] diğer ilçelere gezmeye gittiğimizde ve Zeytinburnu'na döndüğümüzde eve dönmüş gibi hissediyorum.

Suriyeli dükkânlarından, sokakta konuşulan dillerden ve Arap alfabesi ile yazılmış tabelalardan anlaşılacağı gibi, mültecilerin bölgedeki varlığı birkaç sene içinde çok daha görünür hale gelmiştir. Öyle ki, bölgede yaygın olan her tekstil atölyesinde kayıtsız olarak çalışan Suriyeliler bulmak mümkündür. Hatta 2017 yılındaki saha çalışması sırasında, görüşülen bir girişimci olan Ayşe Hanım yüzlerce Suriyeli kadına evlerinde ve bazalarına atelyeye gelerek parça başı ücret karşılığı tekstil işi vermekte ve sadece Suriyeli çalıştırmaktadır. Ancak, bu görünürlüğü topluluklar arası ilişkiler bakımında bir bedeli de olmuştur. Zeynep'in olumlu anlatısının aksine, yetkililerin de sıkça dile getirdiği gibi, bu görünürlük nedeniyle, özellikle 2015 sonrasında mahallelerdeki yabancılar 'savunmasız, yardıma muhtaç, yoksul' mülteciler olarak değil, ekonomik faaliyetleri ile yerel halka rakip olabilecek bir tehdit olarak algılanmaya başlamıştır (Üstübici, 2020).

Zeytinburnu'nda 2017-2018 arasında görüşülen yetkililer toplulukların fazla etkileşim veya çatışma olmadan birlikte yaşadıklarını da doğrularken, zaman zaman gerginliklerin yaşandığını aktarmışlardır. Bununla birlikte, yerel ve mülteci topluluklarıyla yakın çalışan hizmet sağlayıcılar, Suriyelilerin kamuya yönelik algılarının zamanla kötüleştiğini de gözlemlemiştir. Vatandaşların refahına yönelik sınırlı kaynaklar ve Türkiye'deki ekonomik sorunların hissedilen etkisi göz önüne alındığında, hizmet sağlayıcılar genellikle kaynak tahsisine itiraz eden yerel topluluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Zaman zaman, Zeytinburnu'nda, Birleşik Milletler'in (BM) sokakta aylık gıda yardımı dağıttığı ya da Suriyeli mültecilere hükümetin ücret sağladığı gibi söylentilerin yayıldığı gözlemlenmiştir.

İstanbul'un Kent Dokusunda Göçmenlik ve Mültecilik Deneyimleri

Bunun sonucunda birçok Suriyeli aile, zamanla Zeytinburnu'ndaki Türkiyeliler ile ilişkilerinin kötüye gittiğini ya da komşuluk ilişkilerinde genellikle dil engelinden ötürü selamlaşmanın ötesine gidemediklerini söylemektedir. Kadınlar arasında, Zeynep gibi, komşuluk etmeye istekli olanlar olsa da, ancak bir tercüman yolu ile anlaşabilecekleri için bu ilişkiler sınırlı kalmaktadır. Bununla beraber, görüşülen Suriyeliler, Zeytinburnu'nda sokakta yürürken ya da komşuları ile olan ilişkilerinde karşılaştıkları tutumların ilk başlarda olumlu, sıcak iken, yıllar içinde gittikçe olumsuz bir hal aldığını söylemişlerdir. Özellikle Suriye'deki çatışmanın kızıştığı zamanlarda düşmanca tavırlarla karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Birçoğu Türkçe anlamadığı halde, insanların ses tonundan ve vurgularından onlara yönelik saldırgan bir tavır benimsediklerini hissettiklerini ifade etmiştir. Karı-koca çalışan ve çocukları olmayan bir çift, komşularının onlara bazen merhaba dediğini, bazen de yüzüne bile bakmadığını söyleyerek, insancıl bir muamele görmediğinden yakınmıştır. Üç çocuk sahibi ve eşi kısmi olarak görme engelli olduğu halde çalışmaya devam eden Maryam Hanım, 2017 yılında Şam'dan kaçıp Zeytinburnu'ndaki akrabalarının yanına gelmiştir. Zeytinburnu'nda bir parkta kızının salıncakta sallanmasına izin vermeyen bir kadını ya da onun Suriyeli olduğunu fark edip otobüste boş koltuğa oturmasına engel olan başka bir Türkiye vatandaşını gözyaşları içinde anlatmıştır.

Bir sefer otobüse bindiğimde, bir koltuk boştu ve boş koltuğun yanında oturan bir adam vardı. Bu yüzden oturmak istedim, adam çantalarını boş koltuğa koydu ki oturmayayım. Sonra başka bir durakta, Türk bir hanım geldi. Aynı adam çantaları kaldırdı ve boş koltuğa oturmasına izin verdi. O yüzden, bize burada istenmediğimizi hissettiren şeyler var [...]. Ben bir yetişkinim ve durum benim rahatsız ediyor. Bir de çocukların durumunu düşün. İki gün önce parktaydık ve kızımı salıncakta sallıyordum. Bir kadın gelip, 'siz Suriyeli misiniz' diye sordu. Sonra benim kızımı salıncaktan indirip kendi kızını oraya oturttu. Bunu yapmanın normal olduğunu düşünüyorlar. Bazen kızım parka oynamaya gittiğinde diğer çocuklar da aynısını yapıyor, ona gitmesini söylüyorlar. Oğlum futbolu çok seviyor, onu bir kulübe yazdırmak istedim. En başta çok tereddüt etti, beni sevmezler ve problem olur diye düşündü. Ben gerçekten denemesini istedim. Belki düzgün bir Suriyeli çocuk görürler ve onu severlerse, Suriyeliler ile ilgili algıları değişebilir.

Örneğin bir restoranda çalışarak ailesini geçindirmeye çalışan 24 yaşındaki Abdülkerim, beraber çalıştığı ya da sokakta karşılaştığı kişilerin neden burada olduğu, neden ülkesine dönmediği sorularından bıktığını belirtmiştir. “Ben burada turist olarak, gezmeye gelmedim, mecburiyetten, çalışmak için geldim” dese de, kendini anlatamadığından yakınmaktadır:

İnsanın vatansız olması çok kötü bir şey. Bir yere gidiyorsun, örneğin çocuğuna simit alacaksın, ne diyor? Türk insanlar ne diyorlar? Sen misafirsin. Neden misafir? Ben çalışıyorum, sen de çalışıyorsun. Ben kimseye bir ihtiyacım var demedim bir Allah aşkına bir lira versene, bir lira versene demedim. Ben dilenci değilim. Ben de çalışıyorum. Ben de senin gibi çalışıyorum. [...] Vallahi kalbim çok kırıldı. Üzüldüm, çok üzüldüm. Bazı zaman geliyorum burada evde ağlıyorum. Annem de diyor neden sen ağlıyorsun? Sen çocuk musun ya? Ben diyorum Allah aşkına bir yere gidiyorsun, kimse istemiyor. Millet seni istemiyor.

Dolayısıyla Suriye savaşının başında uygulanan açık kapı kabul politikası, yerelde Suriyeli mültecilerin çok daha görünür olmalarına yol açsa da kendini farklı şekillerde gösteren dışlama süreçleri ile bir arada gitmektedir. Suriyelilere yönelik genel algı çalışmayı sevmedikleri, tatil ve eğlence düşkünü oldukları ve devletin ve AB'nin yardımları ile yaşadıkları yönündedir. Bu çerçevede, kahve içmek, enerji içeceği içmek, sokakta gülmek gibi herkesin yapabileceği günlük hareketlerin göze batar hale geldiği gözlemlenmiştir.

Zeytinburnu açısından ilginç olan, Suriyeli mültecilerin bu tepkinin ana hedefi olurken, Afganların görünmezliklerini koruyabilmesi ve yerel halkın Afganlara karşı Suriyelilere kıyasla daha pozitif bir tavır sergilemesidir. Suriyelilerin yerleşmesi ile beraber, özellikle Afganların yoğun olduğu Zeytinburnu'nda vatandaşların göçmen toplulukları geldikleri yerlere göre değerlendirildiği gözlemlenmiştir. Afganlar ve onlardan da önce gelen Romanyalı işçiler çalışkan, ağır işlerden şikayet etmeyen, dürüst ve uyum sağlamaya gönüllü topluluklar olarak anılırken, Suriyeli mültecilerden bahsedilirken olumsuz sıfatların kullanımı ağır basmaktadır. Fakat Afganlardan bahsedilirken bile, göçmen toplulukların ticaret ve sosyal hayatlarını kendi aralarında organize ettiği ve etkileşimin sınırlı olduğu vurgulanmıştır. Bu anlamda, en kabul gören gruplar için bile Zeytinburnu'nun çeşitliliği benimseyen bir sığınak olduğunu söylemek zordur. Çok sayıda Romanyalı işçi ile çalışma olanağı olduğunu söyleyen mahalle sakinlerinden Mahmut, Suriyeli çalışanların yerine, Türkiye'nin (Romanyalılar gibi) eğitilmiş göçmen işçilere ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Bunu derken de görüştüğümüz

İstanbul'un Kent Dokusunda Göçmenlik ve Mültecilik Deneyimleri

mahalle sakinleri “Suriyelilerle Afganları karıştırmamak” gerektiğinin ve Afganların “daha dürüst”, “çalışkan” ve “kanaatkar” olduğunun altını çizmişlerdir. Afganistan'dan gelen göçmenler zamanla Zeytinburnu'ndaki deri sektörünü gelişimine öncülük ettikleri için takdir toplamaktadırlar. Yeni gelenler Afganlar da bu bağlantılar sayesinde kolayca iş bulabildiği için yerli halk genelde Afganlarla bir problemleri olmadığını ve derneklerde de onların temsilcileri ile bir araya geldiklerini ifade etmektedirler. Buna karşılık, Suriyelilerin ilçedeki varlığı ve görünürlüğü daha hızlı ve yakın tarihli bir sürece işaret etmektedir ve kaygı kaynağı olarak görülmektedir.

Mesela dedik ya Afganları da gördük. Bulgaristan'dan gelenleri de gördük İstanbul'da. Ama ben hiç Bulgaristan'dan gelen ailenin çocuğunun bu şekilde görmedim. Yani tabiri caizse o durumdaki bir insanın adamların elinde sokakta kahve geziyor ya. Kahve ile geziyor. Enerji içeceğiyle geziyor. Hani bu kadar şeyler yani [...] Yani bu taraftan gelenlerde [Bulgaristan], Afganlar'da böyle bir şey yoktu yani. Sokağa bile çıkmıyordu. (Mahmut, Zeytinburnu)

Özellikle bölgede yerleşik Afgan topluluklar gibi “eski göçmenlere” temkinli de olsa bir olumlama olduğu söylenebilir. Fakat Afganlarla konuştuğumuzda özellikle haklara erişim konusunda dışlanmışlık hissiyatı öne çıkmaktadır. Birçok Suriyeli negatif tutumlarla karşılaştıklarını söylerken, Afganlar kendilerini yerel halktan biri olarak hissetmekle beraber, haklara erişim konusunda ikinci plana atıldıklarını ve dernekleri aracılığı ile sıkıntılarını dile getirmeye çalıştıklarını söylemişlerdir. Bölgede yaygın olan Afgan hemşeri derneklerinden bir yetkili, özellikle kimliksiz olan Afganların, “yok muamelesi” gördüğünü, özellikle Suriyelilere verilen haklar yanında Afgan topluluğun mağdur durumda olduğundan yakınmıştır. Oldukça heterojen olan Zeytinburnu'ndaki Afgan topluluğun sahip oldukları haklar yasal statülerine göre değişkenlik göstermektedir. Bununla beraber, özellikle oturma iznine erişim konusunda kendi derneklerinden bilgi ve zaman zaman ücret karşılığında hukuki destek aldıkları söylenebilir. Dernekten bir yetkili, “Şu anda Afganlar için vatandaş olmadan bir dükkan açmak çok zor. Belediye dükkan sahipleri için şartları zorlaştırdı. Oturma izni olanlar, kendi hesaplarına dükkan açamıyorlar ama bu kural Suriyeliler için geçerli değil, onlar dükkanlarını açabiliyorlar.” diyerek serzenişte bulunmuş ve kendilerini kimlik olarak Türkiye'ye ait ama zaman zaman dışlanmış hissettiklerini eklemiştir: “Biz Afganistan Türküyüz. Başımız eğik değil, dik dolaşmak istiyoruz. [...] Hiç değilse Suriyelilere verilenlerin yarısını bize de verin.”

2015 öncesi ve sonrası farklılıkları incelerken, üzerinde durulması gereken bir diğer nokta, sınır dışı edilme korkusunun düşük bir olasılıktan, gerçekleşmesi çok daha muhtemel bir duruma evrilmiş olmasıdır. Ulusal seviyede, sosyal uyumdan ziyade, geri dönüşe yönelik söylem önem kazanırken, yerel halkın özellikle Suriyeli mültecilere tepkisinin arttığı bu süreçte, özellikle kayıtsız göçmenler için kent içindeki hareket sınırlarının daraldığı gözlenmiştir. Hem görüşme yaptığımız Afganlar hem de dernekler yasal statüyü temel bir eksiklik olarak işaret etmiş ve artan kontrol ve sınır dışı pratiklerinden korunmak için insanların evlerine kapandıklarını, ilçenin ticari merkezi olan 58. Bulvar'da gün içinde gezinmekten çekindiklerini anlatmıştır.

Afgan dernek yetkilerinin de belirttiği üzere, polis tarafından gösterilen müsamaha son zamanlarda artan kontrollerle beraber yerini sıkı denetimlere bırakmıştır. Artan güvenlik kontrolleri nedeniyle sahilde dolaşmak, hem Afgan hem kayıtsız Suriyeli göçmenler için, ana caddede dolaşmak, sahilde vakit geçirmek gibi sosyal aktiviteler zorlaşmıştır. Özellikle 2019 yılındaki saha çalışması sırasındaki görüşmelerde bu tedirginlik hissedilir boyutlardaydı. 22 Temmuz 2019 tarihinde İstanbul Valiliğince yapılan açıklama İstanbul'da kayıtlı olmayan Suriye vatandaşlarının kayıtlı oldukları illere geri dönmelerini ve kayıtlı olmayanların İçişleri Bakanlığı tarafından belirlenen illere transfer edileceğini açıklaması ile beraber bu tedirginlikleri ileri bir seviyeye ulaştırmıştır. Bu dönemde telefon ile görüşülen kişiler, kaydı olmayan veya başka bir şehirde kayıtlı olan Afgan ve Suriyelilerin iş aramak, hastaneye gitmek için bile evden çıkmaya çekindiklerini dile getirmişlerdir. Yasal statüsü olan göçmenler ise, toplu taşımaya giriş çıkışlarda kontrollerin arttığını doğrulamışlardır. Dolayısıyla, Zeytinburnu'nda, özellikle kayıtsız göçmenler açısından geçtiğimiz 10 yıl içinde varlıklarını çok da görünür olmadan sürdürebildikleri kentsel alanın, hem göçmen ve mülteci sayısındaki artış hem de yasal çerçeve ve uygulamadaki değişikliklerin sonucu olarak, görünürlük açısından genişlediği ama içerilme ve beraber yaşama pratikleri açısından daraldığı iddia edilebilir.

SONUÇ

Bu makalede, bölgesel ve küresel boyuttaki dönüşümlerin, Zeytinburnu örneği kullanılarak göçmen toplulukların kent dokusundaki varlığının, mekansal ve zamansal yansımaları izlenmiştir. Çeşitliliğin hakim olduğu bir kentsel mekan olarak Zeytinburnu ilçesi, özellikle belgesiz göçmenlerin zaman içinde dönüşen görünürlük ve sınır dışı

İstanbul'un Kent Dokusunda Göçmenlik ve Mültecilik Deneyimleri

edilebilirlik deneyimleri konusunda önemli bir saha sunmaktadır. Zeytinburnu örneği, göçmenlerin tolere edilmesinden yabancı düşmanlığına uzanan bu sürecin kentsel alandaki yansımalarını görmek açısından önemli bir sahadır. 2013-2019 yılları arasında bu ilçede yürütülen farklı saha çalışmalarının sonuçlarından derlenen bu makalede, Zeytinburnu'nda yaşayan göçmen ve mülteci nüfus açısından farklılaşan bir profilden bahsedilmektedir.

Bu süreçte, ilçede yaşayan Afgan göçmen ve mültecilerin sayılarındaki artışa, Suriyeli mülteciler de katılınca ilçedeki göçmen varlığı çok daha görünür olmuştur. Aynı şekilde, bu durum yerel halkın göçmenlere yönelik tutumunun, zaman zaman düşmanlığa varan yabancı karşıtı bir söyleme evrilmesine sebep olmuştur. Bu değişimi gözlemlerken 2015 öncesi ve sonrası dönemleri karşılaştırdığımızda, iş piyasasındaki yaygın sömürü koşullarının devam ettiğini, bu anlamda Suriyeli ve Afgan toplulukların farklı yasal statülerine rağmen benzer içerilme ve dışlanma süreçlerine maruz kaldıklarını söyleyebiliriz. Bununla beraber, göçmen nüfusunun görünürlüğünün artması özellikle Suriyelilere yönelik tepkilerin artmasına yol açmıştır. İlçede yaşayan Suriyeli mülteciler bu tepkileri günlük hayatta sıklıkla deneyimlediklerini belirtmişlerdir. Suriyelilere nazaran daha görünmez kalmayı başaran Afganlar ise günlük hayatta daha az ayrımcılığa maruz kaldıklarını ama haklara erişimde kendilerini kenara itilmiş hissettiklerini söylemişlerdir. 2015 sonrası artan iç sınır kontrolleri, Afgan ya da Suriyeli kayıtsız durumdaki tüm göçmenlerin günlük yaşam pratiklerini olumsuz etkilemektedir. Sonuç olarak, Zeytinburnu örneği üzerinden, zamanla dönüşen sınır dışı ve kabul pratiklerini takip ettiğimizde, İstanbul ne tamamen dışlayıcı ne de göçmenlerin getirdiği çeşitliliğin kucaklandığı bir sığınak kenttir.

KAYNAKÇA

- Biehl, K. S. (2014). Migration, urban space and diversity: a case from Istanbul. *Insight Turkey*, 16(4), 55-63.
- Bloch, A. 2011. Intimate Circuits: Modernity, Migration and Marriage among Post-Soviet Women in Turkey. *Global Networks* 11(4), 502-521. doi:10.1111/j.1471-0374.2011.00303.x.
- Calavita, K. (2006). Gender, migration, and law: Crossing borders and bridging disciplines. *International Migration Review*, 40(1), 104-132.
- Carpi, E. ve Pınar Şenoğuz, H. (2019). Refugee Hospitality in Lebanon and Turkey. On Making 'The Other'. *International Migration*, 57(2), 126-142.

- Ceritoğlu, E., Yüncüler, H. B. G., Torun, H. ve Tümen, S. (2017). The impact of Syrian refugees on natives' labor market outcomes in Turkey: evidence from a quasi-experimental design. *IZA Journal of Labor Policy*, 6(5).
- Chauvin, S. ve Garcés-Mascreñas, B. (2014). Becoming less illegal: Deservingness frames and undocumented migrant incorporation. *Sociology compass*, 8(4), 422-432.
- Cloeters, G. ve Osseiran, S. (Ocak 2019). Healthcare access for Syrian refugees in Istanbul: A gender-sensitive perspective. *Workshop Report. Istanbul: Istanbul Policy Center*.
- Coutin, S. B. (2003). *Legalizing moves: Salvadoran immigrants' struggle for US residency*. University of Michigan Press.
- Coutin, S. B. (2005). Being en route. *American Anthropologist*, 107(2), 195-206.
- Danış D., Taraghi C., Pérouse JF. (2009) Integration in Limbo. İraçı, Afghan, Maghrebi and Iranian Migrants in Istanbul. İçduygu A, Kirişci K, içinde. *Land of Diverse Migrations Challenges of Emigration and Immigration in Turkey* (ss. 443-636), İstanbul Bilgi University Press: İstanbul.
- Dağtaş, S. (2018). Inhabiting difference across religion and gender: Displaced women's experiences at Turkey's border with Syria. *Refuge: Canada's Journal on Refugees/Refuge: revue canadienne sur les réfugiés*, 34(1), 50-59.
- Danış, D. (2007). A faith that binds: İraçı Christian women on the domestic service ladder of İstanbul. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 33(4), 601-615.
- Danış, D. ve Soysüren, İ. (der.) (2014). *Sınır ve Sınırdışı Türkiye'de Yabancılar. Göç ve Devlete Disiplinlerarası Bakışlar*. İstanbul: Notabene Yayınları.
- Darling, J. (2017). Forced migration and the city: Irregularity, informality, and the politics of presence. *Progress in Human Geography*, 41(2), 178-198.
- De Genova, N. P. (2002). Migrant "illegality" and deportability in everyday life. *Annual review of anthropology*, 31(1), 419-447.
- Erdoğan, M. M. (2018). Suriyeliler barometresi: Suriyelilerle uyum içinde yaşamın çerçevesi. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, M. (2020) *Suriyeliler barometresi 2019: Suriyelilerle uyum içinde yaşamın çerçevesi*. Orion Kitapevi. Ankara.
- IGAM. (2019) *Medya 18 Aylık İzleme Raporu: Ulusal ve Yerel Medyada Mülteci ve Göç Haberleri, 01.06.2017-30.11.2018*.
- İçduygu, A., Üstübeci, A., Aral, I., & Ayar, B. (2017). Legitimising settlement of refugees: unpacking humanitarianism from a comparative perspective. *Geografie*, 122(4), 449-475.

İstanbul'un Kent Dokusunda Göçmenlik ve Mültecilik Deneyimleri

- İçduygu, A. ve Karadağ, S. (2018). Afghan migration through Turkey to Europe: seeking refuge, forming diaspora, and becoming citizens. *Turkish Studies*, 19(3), 482-502.
- Kale, B. ve Erdoğan, M. (2019). The Impact of GCR on Local Governments and Syrian Refugees in Turkey. *International Migration*.
- McBride, K. (2009). Sanctuary San Francisco: Recent Developments in Local Sovereignty and Spatial Politics. *Theory and Event*, 12(4).
- Menjívar, C. ve Abrego, L. (2012). Legal violence: Immigration law and the lives of Central American immigrants. *American journal of sociology*, 117(5), 1380-1421.
- Narlı, N. ve Özaşçılar, M. (2020). Understanding and Measuring the Social Inclusion of Syrian Refugees in Istanbul: The Case of Zeytinburnu. *Refugee Survey Quarterly*, 39(3), 299-320.
- Oytun, O. ve Gündoğar, S. S. (2015). Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri Raporu. *ORSAM-TESEV*.
- Ridgley, J. (2008). Cities of refuge: Immigration enforcement, police, and the insurgent genealogies of citizenship in US sanctuary cities. *Urban Geography*, 29(1), 53-77.
- Rittersberger-Tiliç, H. ve Bal, S. (2019) Türkiye Emek Piyasasında Mülteciler/Göçmenler: Görünmeyen Emek ve Görünen Politika Üzerine Bir Değerlendirme. *Nüfusbilim Dergisi* 41(1), 26-51.
- Salomoni, F. (2018) Labour Migrants, Syrian Refugees, Urban Landscape And In/Visibility In Istanbul. *TAW2018 International Scientific Conference 'ta sunulan makale*.
- Suter, B. (2012). *Tales of transit: Sub-Saharan african migrants' experiences in Istanbul*. Malmö University.
- Toksöz, G., Erdoğan, S. ve Kaşka, S. (2012). *Irregular labour migration in Turkey and situation of migrant workers in the labour market*. Ankara: International Organization for Migration.
- Üstübcü, A. (2016). Political activism between journey and settlement: Irregular migrant mobilisation in Morocco. *Geopolitics*, 21(2), 303-324.
- Üstübcü, A. (2017). Türkiye'de göç politikaların dönüşümü: Yasadışıların uluslararası üretiminden makbul yabancıya?. *Toplum ve Bilim*, 140, 106-122.
- Üstübcü, A. (2018) The Governance of International Migration: Irregular Migrants' Access to Right to Stay in Turkey and Morocco. University of Amsterdam Press. Amsterdam.
- Üstübcü, A. (2020). 'Street-level justifications': Service providers mediating refugee reception in the urban context of Istanbul. *Journal of Refugee Studies*. Online view.
- Vertovec, S. (2007). Super-diversity and its implications. *Ethnic and racial studies*, 30(6), 1024-1054.

POPULISM: THE RISING DISCOURSE OF POLITICAL LANGUAGE IN TURKEY

Tolga SEVÜK*
Oya ŞAKI AYDIN*

ABSTRACT

The aim of this article is to show case critical discourse analysis populism as a form of political communication research through a qualitative approach between different wings populist discourse in Turkey. First, the political discourse of the Leaders of the Justice and Development Party (AKP) and the Republican People's Party (CHP) will be discussed and examined through their parliamentary speeches after the Coup Attempt on 15th July 2016. In the second part, the approach that news media reproduces social reality and ideology through discourse and representation, and the reflection of the afore mentioned parliamentary speeches on news paper news were discussed. In this context, the news in Yeni Şafak and Cumhuriyet newspapers, which were selected as samples, were analyzed using discourse analysis method. These two methods that complement each other have revealed how parliamentary speeches and printed media are fictionalized in the relationship between language and representation, and how populism is positioned in the frame of the language of political communication in Turkey. The main finding of the study is that the political discourses of Recep Tayyip Erdoğan and consequently the ruling party AKP and the political discourse of the leader of the main opposition party Kemal Kılıçdaroğlu after the coup attempt are populist aspects. Although both political actors are populists, their construct of populism in the irdiscourses is different from each other. Moreover, the newspapers discussed possess a bias that legitimizes the populist discourse of politicians.

Keywords: Populism, political communication, discourse analysis, Turkey, AKP, CHP

TÜRKİYE'DE SİYASAL DİLİN YÜKSELEN SÖYLEMİ OLARAK POPÜLİZM ÖZ

Bu çalışma, politik aktörlerin siyasal iletişim şekli olarak kullandıkları popülist söylemin, Türkiye siyasetine nasıl yansıdığını konu edinmektedir. Bu doğrultuda, iktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ve ana muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin, 15 Temmuz 2016 Darbe Girişimi sonrası meclis grup konuşmaları karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Seçilen konuşmalar, Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe tarafından ortaya koyulan Essex Okulu Söylem Analizi yöntemi ile incelenmiştir. Ayrıca çalışmada, haber medyasının söylem ve temsil yoluyla toplumsal gerçeklik ve ideolojiyi yeniden ürettiği görüşünden yola çıkılarak, söz konusu meclis konuşmalarının gazete haberlerine yansımaları Van Dijk'in Eleştirel Söylem Çözümlemesi yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmada birbirini tamamlayan bu iki yöntem ile meclis konuşmalarının ve yazılı medyanın dil ve temsil ilişkisinde nasıl kurgulandığını ve Türkiye'de siyasal iletişim dili çerçevesinde popülizmin nasıl kurgulandığı ortaya koyulmuştur. Çalışmanın temel bulgusu iktidar partisi olan AKP ile ana muhalefet partisi CHP'nin darbe girişimi sonrası geliştirdikleri siyasal söylemin popülist olduğu yönündedir. Her iki politik aktör popülist olmakla birlikte, söylemlerinde popülizmi kurgulama biçimleri birbirinden farklıdır. Ayrıca, ele alınan gazeteler de siyasilerin popülist söylemlerini meşru kılma yönünde bir dil ve söyleme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Populizm, siyasal iletişim, söylem analizi, Türkiye, AKP, CHP

Citation: SEVÜK, T., AYDIN, O.Ş. (2020). "Populism: The Rising Discourse of Political Language in Turkey", İMGELEM, 4 (7): 299 - 320.

Atf: SEVÜK, T., AYDIN, O.Ş. (2020). "Türkiye'de Siyasal Dilin Yükselen Söylemi Olarak Popülizm", İMGELEM, 4 (7): 299 - 320.

Başvuru / Received: 06 Haziran/June 2020.

Kabul / Accepted: 19 Kasım/November 2020.

Research Article/Araştırma Makalesi.

* PhD Candidate: İstanbul Commerce University, Department of Media and Communication Studies.

E-mail: tolgasevuk@gmail.com, Orcid Number: 0000-0001-8328-8924

* Prof. Dr. İstanbul Commerce University, Department of Media and Communication Studies.

E-mail: osaydin@ticaret.edu.tr, Orcid Number: 0000-0001-6463-1272

INTRODUCTION

It is difficult to say that there is a generally accepted approach to the definition of populism which dates to the 19th century. According to Canovan, this can be explained in two ways: the first is the lack of a common view among academics and researchers about which political phenomenon is covered by populism. The second is the fact that populism has a structure that varies depending on where and when it occurs (Canovan, 1999). Therefore, rather than expressing populism with a single and general definition, it is possible to address and categorize the definitions that stand out in the relevant field.

The first definition is by the approach that brings up the relationship of populism with ideology. According to Mudde, populism is an ideology that envisages the segregation of society into two homogeneous and hostile groups: the purebred people and corrupted elites, and it claim that politics is the expression of the will of the people. The approach, which recognizes populism as an ideology, suggests that populism focuses on the relationship between *the people* and *the elites* and it can be combined with different ideologies depending on where it originates (Mudde, 2004; 2007). Populism, which is internalized with the concept of the community on the political platform, includes characterizations as populist, close to the public or ruder as stooges of public. Of course, the person who uses the populist language tries to get the public support as much as possible.

Another approach to the definition of populism is to associate the concept with the strategy, in which the aim of the populism is to mobilize the audience with the correct usage of strategy. Social values, nationalist policies and/or patronage relationships can be examples as the areas where populist strategy is used (Weyland, 2001; Betz, 1994).

One of the most widely used definitions of the populism in the literature is the approach of accepting populism as form of political communication by Jagers and Walgrave (2007). According to this approach, populism is considered as a way of communication that politicians use to reach the people and legitimize their policies, which is also the approach adopted in the current study. In fact, by referencing populist concepts such as *people-nation-national* willing their discourse, political actors try to legitimize their policies as well as to influence the masses. According to Mudde, political parties that can be considered as populists see themselves as opponents of the political order that have been mandated by their people and elite discourse, and accuse the country's political elites of being corrupted, disconnected from their services and the problems of the people. They also tend to polarize and personalize politics, often by using

friendly-hostile arguments and significantly simplifying political issues. On the other hand, particularly the opposition parties directly call for stronger elements of democracy in their populist discourse via pointing to a common sense that is assumed to oppose existing institutional arrangements (Mudde, 2004).

Even though populism transitivizes depending on the environment it is in, it is possible to grasp it universally. When we look at the world's political history, especially in the second half of the 20th century and at the beginning of 21st century, it is possible to say that populism became apparent and at that point it has been focused on three consecutive waves of populism: Agrarian populism, Latin American populism and New Right populism.

When we look at the example of Turkey, it is seen that populism is not a new concept. It is possible to say that populism has been used by politicians since the foundation of the Republic. For instance, as the first act of the establishment of the Democratic Party (DP), it was tried to create the image of being one of them. It has tried to establish close relations via having direct meetings with people in public areas. The Democratic Party, which thought there is no harmony between the government and the people and there is a serious miscommunication among them, aimed to develop a populist approach that will bring people together (Hacıoğlu, 2018). Therefore, it is possible to say that rising of populism in Turkey is based on the period of Democratic Party. After this period, the populist discourse has been used by different political parties in different periods. For example, the Justice and Development Party (AKP), which comes within the tradition of national vision, framed its populist discourse based on the religious ground and chose to legitimize its policies in this way. In another example, Republican People's Party (CHP) has framed its political discourse with the emphasize of democracy¹ by referring people as the main actor of democratic society. About this view, Laclau stated that the entire democratic political process is populist because of its references to the people and for that reason, building a community is a must according to him (Laclau, 2005). Likewise, Müller point out that populism is a rising concept with democracy and is the shadow of democracy (Müller, 2016). So much so that populism is often considered as a concept that is mostly vague, varies according to the context it is being used, and therefore has an ambiguous structure (Pawles, 2011; Walgrave, 2007). Laclau, noting the conceptual undefinition of populism,

¹ When talking about democracy, it is necessary to talk briefly about its political characteristics. With the shortest and most familiar definition, democracy can be described as a form of governance that the people rule themselves and perform it with their votes at the polls. The ruling suitors comprised by most of the votes take over the administration and carry out their projects within the framework of their own ideologies. What is wanted to be underlined here is to get the votes by the majority. Political parties and/or political personalities are suitors to the people's vote and intend to get as many votes as possible. Therefore, they go to every great length. They develop various actions, interactions, programs, and discourse. One of these is the populist discourse and action, which is frequently used nowadays.

emphasizes that the reason of the conceptual confusion is the fact that there is no single species of populism (Laclau, 1998).

Furthermore, the fact that populism is the language of politics, and politics is not independent of the media and communication, enforce the result of existence of populism in the media organs. Media, which is an important tool for the emergence of populism, is both a powerful mobilization tool on the masses and an important porter that manages the symbolic construction of ideas and arguments (Mazzoleni, 2008). The party leaders' attempt to influence and convince the masses in behalf of political benefit requires a rhetorical effort in discourse, while at the same time ensures that the rhetoric reaches the extent of populism. Thus, with the influence of the media, populist discourse has the influence of framing the agenda and shaping the ways of the perception of the masses via reproduced oral and/or visual representations.

In this study, the discourses of the chosen political actors will be based on the theoretical structure developed in 1985 by Chantal Mouffe and Ernesto Laclau in a study under the name "Hegemony and Socialist Strategy". Laclau and Mouffe developed their discourse theories as a critique of structuralism. Linguistic signs are certain according to structuralism. In post-structuralism, linguistic signifiers can take shape according to different contexts and take new meanings, so that the meaning of each sign can change in relation to other signifiers (Jorgensen & J. Phillips, 2002: 25). In the populism studies of the Essex school, including the study of Laclau, populist discourse, rather than being a simple form of communication, constructs the subjectivities that are inherent in every political movement and separate society in an antagonistic way. It influences the decisions related to public affairs making it hegemonic. (Stavrakakis & Thomas, 2016: 3). According to the discourse theory they developed with Laclau and Mouffe, no identity is given before hand in the social field. All identities, the demands and these demands become elements of a temporary hegemonic performance through the transformation of these demands into a collective identity through the chain of the equivalence of those demands (Durna, 2010: 57). In this case, the identity of the 'people', which is the main element around which populist discourse is shaped, is mostly determined according to the ideological structure of the political actors adopting the populist discourse.

Another approach to discourse used in the analysis of selected newspapers in this study is the critical discourse approach developed by Teun A. Van Dijk. Van Dijk focuses on his discourse approach on the role and control of discourse in accessing power while creating an interaction between cognition, discourse and society. Van Dijk emphasizes the importance of analyzing by considering the contextual factors that shape news discourse.

The present study aims to examine populist discourse as political communication in Turkey. In this respect, the populist discourse after the Coup Attempt on 15th July 2016 both through the parliamentary speeches of the political actors and the dimensions of the speeches reflected in the print media. The speeches of the political actors in the parliament and the parts reflected in the print media can be considered as effective factors in the formation of political practices and legitimization of political discourses in daily life. For this reason, the sample chosen within the scope of the study will be analysed within the framework of critical discourse analysis.

Method

In this study, which focuses on populist political discourse in Turkey, the weekly group speeches that have been carried out in parliament routinely by the political actors of AKP and CHP parties, were selected as the data. The reason of selecting the group speeches is facts that there are no foreign interventions created by the parties themselves, they have been broadcasted live on television channels and therefore they directly appeal to the voters. The selected speeches were determined by the prediction that the coup attempt in the country would affect both the format and the content of the speeches. The first part focused on the parliamentary speeches of both political escarped on 16th July 2016, after the Coup Attempt on 15th July 2016 in Turkey. The analysis of the speeches and news will be based on the Essex School Discourse Theory which is called “Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics” (2001) led by Laclau and Mouffe.

Accordingly, the two important criteria of the Essex School; the reference to the people and will of the people, and the conversations between the people and the elites will be examined in the context of antagonistic relationship. Laclau and Mouffe's theory of discourse has been shaped as a criticism to the approach of structuralism accepting the certainty of linguistic indicators. So much so that according to post-structuralism, linguistic indicators may vary depending on different relationships and contexts, so there is no certainty. Besides, the meaning of each linguistic indicator makes sense through the interaction with other indicators (Jorgensen and J. Phillips, 2002). From this point of view, words such as *people* and *will of people*, which are used in the speeches discussed in the current study will be evaluated according to the meaning and context of sentences, in which they were used.

In Laclau and Mouffe's theory, the effect of the concept of hegemony, which was put forward by Gramsci, is evident, and they focus on an articulating hegemony². Articulation is a moment which consists of the elements that come together within the framework of discourse. In other words, within the framework of the logic of difference and the logic of equivalence, it is the idea of articulating elements that come together at nodal points. According to Laclau and Mouffe's theory of discourse, there are nodal points that distinguish the discourse used to create hegemony and influence decision-making mechanisms from the other (Laclau and Mouffe, 2001). The nodal point is a central indicator, lined up around other indicators and derives its meaning from its relationship with this point. The Essex discourse analysis investigates how the nodal points that are blank are understood in the rhetorical field and how the meaning is produced in time. The current study also examines the nodal points involved in parliamentary speeches after the Coup by both political actors, and how their meanings have been developed.

In the second part, the selected news texts were analyzed on the basis of Van Dijk's discourse analysis. According to Van Dijk, in order to analyze the discourse in the media, the semantic aspects of the texts should be examined along with their features based on social traditions. Through the critical discourse analysis method, Van Dijk (2001a) wants to reveal the concepts such as power, hegemony and the elements of social structure of society such as ethnic, religious, economic and social class distinctions, which are implicitly covered in media texts. Discourse in media based on discourse has an ideological character. Discourse is a significant factor in the transmission and reproduction of ideology. While the news texts are analyzed with the discourse analysis method, the sentences in the news text are evaluated within the framework of their meanings, thoughts and ideologies. For this reason, Van Dijk states that when analyzing discourse, it is necessary to pay attention to the subject in the text, the main theme and titles of the text (Inceoğlu and Çoban, 2016: 48). While many texts and speech structures shape the mental models of the recipient regarding their own special situations, their generalizations which are made to form stereotypes or prejudices (Dijk, 2001b) are determined by critical discourse analysis method. For this reason, in the second part of the application part of the study, by using Van Dijk's news discourse analysis, the news of Yeni Şafak and

² The concept of hegemony was used by Gramsci to express that within a system an element is superior, more dominant than others. At the same time, hegemony is used to define the upper-structural process that affects people's consciousness. According to Laclau and Mouffe, "the concept of hegemony will emerge in a context dominated by the inability to identify and fragmentation experience between different combat and subject positions" (Laclau and Mouffe, 2001).

Cumhuriyet newspapers after the period following the 15 July 2016 Military Coup Attempt will be analyzed.

Analysis

Populism by the Government in Power: The Analysis of the Parliamentary Speech by Recep Tayyip Erdoğan

After the coup attempt in Turkey on 15th July 2016, political party leaders used a rhetoric that delivered messages of unity to the people against the coup. In this part of the study, Recep Tayyip Erdoğan's parliamentary speech which was given after the coup and dated 19th July 2016 will be examined based on the criteria of the Essex school discourse theory in terms of populist quality and will be discussed within the framework of 'people (folks), equivalence and antagonistic logic since he is Turkey's first party member President and also a representative of the ruling party.

Erdoğan and Discourse of 'People'

One of the prerequisites of populism is the construction of the people. According to Stavrakakis, it is not possible to talk about populism that does not make the people look like a basic category or as a nodal point (Stavrakakis, 2007). In populist propaganda, the people are neither real nor an all-inclusive concept, they are rather a mythical and constructed subset of the entire population (Mudde, 2004). In Erdoğan's discourse, the term of people is often referred as *nation*. However, Erdoğan's concept of *nation* was used not as a nationalist ideology, as Laclau (2005) pointed out, but as a way of building the group unity.

In the systems where populist politics exists, the people (nation) represent a certain segment, but it is claimed to represent the whole. Accordingly, Erdoğan expressed the opponents of the coup as a whole nation even though he separated them from the others in his speech in the Parliament:

"We have invited everyone who loves our nation, country, homeland to go to the squares and to claim its state and democracy."

"Immediately afterwards, despite all the threats and dangers, we set off to İstanbul, and together with my nation, we demonstrated our decisive stance against the coup plotters."

According to Laclau, it is not difficult to see that the conditions of the existence of politics and populism are identical: both assume the social segregation, and in both, on one hand, there is a

part of the community oppressed and on the other hand, there are ambiguous people (*demos*) as, in an antagonist way, an actor presenting himself as if representing the all segments of the society (Laclau,2005). Among the above statements, the one which is highlighted in particular is the fact that those who take a stand against the coup and try to claim their democracy by going to the squares have been shown as the only representative of the nation. Erdoğan, as a representative of a ruling party, refers to a homogeneous community by the term *the nation*, and at this point the populist discourse is constructed in the form of *my nation* through the politics of identity and belonging.

Recep Tayyip Erdogan, and consequently Justice and Development Party, frequently underlines the "national will" discourse regarding the practice of populist construction; it is seen that the discourse of national will is paralel with center-rightpopulism. In other words, it is seen that Erdogan uses his speeches to basically "constructs and consolidates his own people", and "points out the "other" through the same discourse and the populist discourse of Erdogan, which emerged in the emphasis on national will, coincides with the understanding of populism pointedout by Laclau. Because Erdogan's discourse of national will does not ignore the political determination of social demands, which Laclau sees as the antagonistic practice of the discursive construction of the "people", as a hegemonic discourse struggle based on social demands, unlike mainstream approaches. Moreover, the purpose of populist discourse is not only to gain mass support, but also to create or change the subjectivity of the masses (Moffit & Tormey, 2014: 389). Laclau explained this situation as follows: "Populist discourse does not simply express a certain original popular identity; it creates that identity itself" (Laclau, 2011: 145). In addition, the national will included in Recep Tayyip Erdogan's discourse also positioned the AKP voters as the nation. Here, it is seen that the national will is handled quantitatively, that is, identified with the majority of votes.

Another point that stands out in Erdoğan's speech is that while glorifying the side that resists the coup, the other side is otherized through us and the other discourse. So much so that Erdoğan sees those who go out on the street in order to resist the coup on his side, and the opposition audience as pro-coup:

"In the face of our nation's resolute ownership of its country and will, neither weapons, tanks, helicopters, nor aircraft of the coup have worked. If they have cannons and tanks, tens of millions of citizens on the streets have faith."

“... because we will be one around these principles, we will be big, we will be alive, we will be brothers, altogether we will be Turkey.”

However, the use of the people in order to ensure group unity is another dimension of the use of the people in populist discourse. According to Laclau, to establish and maintain the equivalence chain in populism, it is necessary to launch an emotional bond and unite with the 'people'. In this respect, the leader tries to establish an emotional connection with his people by showing himself as one with his people through identification. Erdoğan's statements above can also be cited as an example of the emphasis on unity and solidarity.

Erdoğan and The Logic of 'Equivalence'

One way to build a community in populist discourse is the logic of equivalence. According to Laclau, the logic of equivalence has been enlarged against the logic of difference, preferred in corporate discourse, and it was effective in the emergence of populism (Laclau, 2005). Here, the 'people' means equivalence; and what is meant to be by the difference is the ones that are the others.

The fact that the populist governments accept and show their own supporters in a way that they represent the whole of the people might mean that they ignore or otherize the rest. Thus, in the political sphere, the boundaries of the discourses 'we' and 'other' are determined and the social space is divided in an antagonist way. One of the ways to create such an antagonism is to do 'victim politics' through the discourses of us and the other:

“The coup attempt on 15th July showed who the real fascists in Turkey and the real dictatorship enthusiastic are, and whereas who the true democrats, the true libertarians, the true legal state supporters are.”

“Our nation, who has experienced the pain of not being able to be against Menderes and his friends during the coup in 1960 and of failing to protect the young people who were sent to their gallows with the understanding of "one from the right, one from the left" during the coup in 1980, said “stop” to that on 15th July 2016.”

In the first of the speeches cited above, by underlining the Erdoğan's rhetoric of *us* and *them*, people who are opposed to the coup was shown as representatives of democracy and freedom in society. In the second example, it can be seen the role of victim was emphasized again via the use of *we* and *they* discourse. According to Umberto Eco, playing the role of victim is a typical feature of populism. To glorify ourselves, it is necessary to show that there are those

who hate us and those who want to cut off our wings. Every national and populist enthusiasm prompts the creation of a constant blocking situation (Eco, 2007). With these statements, Erdoğan presents Menderes and his friends as victims, and the nation today as a *hero who says stop the coup* instead of being a victim.

Antagonist politics creates a political environment in which the other is constructed as the reason for all the negativity in the country. In such an environment, the populists in power label the pro-coup as a terrorist organization on the behalf of the continuity of their hegemony, while also identifying them with the source of other malignancies. Self-centrist politicians who follow victim politics constantly resort to conspiracy theories with the discourse of internal and external enemies. There is someone who always tries to be the stumbling block and to stop them from developing (Açikel, 1996).

“Inside or outside, individuals or institutions that try to criticize our country for this reason only show that they are not truly democrats and they act on behalf of other schemes.”

Within the Laclau-based approach, unmet demands of the equivalence chain tend to cluster based on negativity. It is also the duty of the power to meet the demands. However, the discourse of 'external powers' arises because the government must channel this negativity in other ways than itself.

Populism by the Opposition: The Analysis of the Parliamentary Speech by Kemal Kılıçdaroğlu

In this part of the study, the parliamentary speech by Kemal Kılıçdaroğlu, the head of the main opposition party, after the coup attempt on 19th July 2016 will be examined concerning whether there is any discourse of populism or not. The fact that the CHP is the main opposition party might cause the dimensions of populist discourse to be built as a discourse that emphasizes democratic demands against hegemony. Mouffe also focuses on the need for opposed institutions to use populism to build a layout to overcome neoliberal hegemony (Mouffe, 2000). Therefore, Kılıçdaroğlu's speech was discussed within the framework of the construction of collective 'people', and position of 'the people' towards hegemony in terms of populist discourse.

Kemal Kılıçdaroğlu and Discourse of 'People'

The representation of the concept of 'people' in populism varies depending on the politicians who use it. In Kemal Kılıçdaroğlu's speech, the concept of 'people' was used as a citizen³. The concept of citizenship is a notion that is truly relevant to the communitarian ideas that advocate membership and attachment to a particular community as well as it is related to the ideas of individual rights and authority (Polat, 2011). The concept of the people is a notion that expresses the whole of a country. All citizens are, of course, the people. However, the people state the sociological and cultural whole. Citizenship politically points to the unity of ideal, emotion, destiny for everyone in that country.

“Dear citizens, we may have different views. You may not embrace my views, my worldview, you may not like my views on the economy, about politics, but we all must be together in the denominator of democracy. This country is our country.”

“There should be a state which hears out every citizen's voice and does not distinguish between its citizens.”

When Kılıçdaroğlu's above statements are examined, it can be said that he expresses the sense in which the people are approached with a pluralist and heterogeneous way and with inclusive discourse and does not conduct a divisive politics.

Another mainstay of populism in Kılıçdaroğlu's discourse is the emphasis on democracy. The mainstay of populism and democracy is the people, which merges those two concepts in the common denominator. Populism has risen with the representative democracy. It is its shadow (Müller, 2016). According to Laclau (2005), it is stated that the entire democratic political process is populist since its references are the people. According to him, because of that, building people is a must for democracy:

“Democracy has to be the common denominator of all of us, regardless our opinion, our lifestyle, or our faith. Democracy applies not only to me, but also to the citizens who collect paper in the trash, also applies to the citizens in Adıyaman, Hakkari, Edirne, and Tekirdağ. It also applies to tradesmen. The concept of democracy is so valuable.”

“Democracy also means equal citizen. Some of the citizens are not equal, some are equal; we never accept that. All the citizens living in the Republic of Turkey are fellow

³ “The concept of citizenship is derived from the word 'citizen' or 'citoyen', which was etymologically adapted from the word 'cite' or 'city' in the city-states of Ancient Greece by, underlining the belonging to the city-state. The concept of citizen, derived from the concepts of 'civis' and 'civitas', developed in order to meet the status of being a member of a congregation/community in ancient Rome, only achieved its quality as a political identity before the French Revolution.” (Boineau, 1998).

countrymen with equal rights. Democracy is the name of a regime in which nobody has a special privilege, and no privileges are granted to any group, class or family.”

The construction of people is essential for democracy. In his speech, Kılıçdaroğlu reinforced the public's emphasis with the discourse of democracy and presented the concept of democracy in a unifying context. He again underlined the value of democracy with the rhetoric of equal rights and freedom for all people.

Kemal Kılıçdaroğlu and Institutions

According to Müller, populists in opposition claim that the control and balance mechanisms, separation of powers and similar obstacles stand before the single and homogeneous people, their single and homogeneous will. On the other hand, the ones in power have no problems with institutions in other words with their own institutions (Müller, 2016).

“Democracy means the supremacy of law. What does it mean? It means universal law, not the law of the superiors, not the law of a man, not the law of a group, not the law of a party; it means the superiority of law, it means that everyone must obey the rules and the law. In addition, democracy also means freedom of thought. Democracy means freedom of expression. Democracy also means equality between men and women. This is democracy.”

“...Our social peace is problematic, our economy is problematic, our foreign policy is problematic, our education system is problematic, our legal system is problematic. These problematic areas need to be solved. The way to solve these problems is through democracy. The solution of these problems is to discuss freely. The way to solve these problems is to follow the civilized World.”

Mouffe claims that institutions should be strengthened in such a way that they reflect the will of the collective people. Those who will serve this purpose are the opposing populists. In Kılıçdaroğlu's discourse, there are statements about institutions. Moreover, these discourses are frequently associated with the discourse of democracy.

Sabah Newspaper Macro and Micro Structure: Thematic and Schematic Discourse

Analysis

According to Van Dijk, news discourse can fundamentally be examined under two main categories: macro and micro structure. While the macro structure consists of thematic and schematic propositions, The thematic structure covers methods such as propositions, generalizations, and constructions in the discourse of the news. On the otherhand, the schematic structure involves categories such as titles, sub-headings, newsentries, paragraphstructures, news sources, comments and evaluations that reveal the physical characteristics of the news

rather than the content. It has a priority in terms of handling and reviewing the news. Micro structure includes categories such as sentence structures, word choices, and news rhetoric. The newspaper discourse discussed in the study will be analyzed as a whole, based on both macro and micro structure and including the rhetorical language of the news.

Figure 1: Yeni Şafak Newspaper -16 July 2016, Pages 14-15

When we look at the news on the cover page of Yeni Şafak Newspaper dated July 16, 2020, we notice that the use of news sources examined under the thematic structure is not specified. The coverage is presented to the reader after being inspected by the editor-in-chief of the newspaper and editors during the editorial process. Accordingly, it is worth noting that the source is not defined in the editorial process, and the responsibility for the news lies up to the general editor and the page editor. News agency or reporter information is not provided on the coverage. The section with the explanations of the leaders can be provided as an example to the sources given in the firsthand. We observe that the situation is the same on the inner pages, and the news sources are not specified.

In this section, the news discourse on the coup attempt on the cover page of Yeni Şafak Newspaper is analyzed under macro and micro headings. When examining the macro structure of the news, the thematic structure is observed first. The news on the coverage is presented in sub-headings under the title "TRAITORS" in capital letters. We can say that the headlines and subheadings support the populist discourse of the leaders. Sentences such as "dragging into civil war", "taking the tanks into the city", "climbed over the tanks", "martyred", "we will snub them" used in the news spots and sentence structures of the militarist discourse such as, "he

has claimed his country. "By making generalizations with the use of words, we see that the "national will" discourses come to the fore. Prime Minister Binali Yıldırım, AKP Konya deputy Ahmet Davutoğlu, 11th President Abdullah Gül and MHP leader Devlet Bahçeli are listed under the subheadings where the discourses of the leaders who are the subject of the study are presented. The title of the text quoted from the statement of Prime Minister Binali Yıldırım, which is the subject of the research, is given as "They will pay the heaviest price." The title of the text quoted from the statement of another leader, MHP Chairman Devlet Bahçeli, who is the subject of the study, is given as "West and by the government". When we study at the micro structure of the news, we can say that active sentences are used in general, and this is due to the publication policy of the newspaper. The newspaper shows that it stands by the dominant discourse (populist discourse) regarding the coup attempt. Instead of giving an expert opinion, simple sentence structures are used according to the syntactic analysis method in the news where only the views of leaders and other actors are reflected. When we look at the rhetoric of the news, we see that the headlines used by the newspaper, the photographs and the statements of the eyewitnesses are given in a way that legitimizes the chaos caused by the people who rebelled against the coup. Simultaneously, the use of a discourse that appeal to national feelings shows that the rhetoric of the news is mostly pathetic. In the embedded ideology in the news, we can assume that the newspaper supports the cause-effect relationship in the news content and the resulting political discourse of the newspaper against the coup. In general, it can be stated that Cumhuriyet Newspaper's news rhetoric is presented in a way that appeals to logic when the photographs, statistical information and source quotations are examined.

When we examine at the coverage of Yeni Şafak newspaper dated July 16, 2016, the newspaper with full-page print announced the coup with the headline "Traitors." The spot of the headline news, which is written in large fonts and bold letters and reports the coup attempt as traitors, is as follows:

"A group of soldiers affiliated with the Fetullah Terrorist Organization attempted a coup. They wanted to take the tanks into the city and drag the country into civil war. Millions of people took to the streets, stood on the tanks and claimed their country."

It is recognized that the discourse used in the headline, which forms the thematic structure of the news and defines the coup plotters with a harsh language, is also reinforced in the spot news. In a schematic structure, it can be concluded that the statements of the coup plotters affiliated to the Fetullah Terrorist Organization, that is, as a group of terrorists. At the same time that the

coup plotters want to drag the country into a civilwar. Therefore, the newspaper stands against the coup and supports the government with its discourse. Looking at the photo shared with the note "*Citizen stopped the FETOist invaders*" accompanying the news, the visual indication is the image of a tank on the street, armed soldiers on the tank, and people just around the tank with their hands on the tank and trying to stand against the coup. When this is considered in terms of news rhetoric, it reveals the pathos of the news in terms of appealing to the emotions and the logo presented within the logic that persuades the reader to stand up against the coup attempt. It is possible to say that the photograph is a visual reflection of the discourse highlighted in the spotlight of the news that people take to the streets and claim their country. Furthermore, the image of President Erdogan just below the news, the mention of Erdogan's call as "*Everybody should take to the streets*" and the emphasis on Erdogan's words "*We wills nub them*" are discursively paralel to the headline, on the otherhand, it reveals the attitude of the newspaper.

When we examine the inside pages of the Yeni Şafak newspaper dated July 16 2016, where the news on the cover are detailed, we observe that unlike other newspapers, party leaders and political actors statements about the coup are given comprehensive coverage. Still, it is noticed that there is no news about Kemal Kılıçdaroğlu, the leader of the main opposition party. Thus, it can be understood that, due to the ideological structure of the newspaper, it has a discourse that supports the government and its actors. We observe that the political discourse supported by the newspaper is constructed in terms of thematic structure by generalizing the people who oppose the coup attempt to the whole of Turkey through pronouns and verbs used in the news.

Figure 2: Cumhuriyet Newspaper -16 July 2016, Cover

Figure 3: Cumhuriyet Newspaper -16 July 2016, page 6

When we look at the thematic structure in the discourse analysis made on Cumhuriyet Newspaper, it can be assumed that the source of the news presented about the coup attempt was not given and this caused the editorial staff and the general editor in charge of the news. Reporter, agency and photo journalist information is not given in the news. The news with the statements of the leaders can be given as an example to the sources provided in the firsthand. We observe that the situation is the same on the innerpages, and the newssources are not specified. Within the scope of the sample of the study, Cumhuriyet newspaper dated July 16 2016, whose thematic structure was examined as macro and micro structure, reinforced the headline of “*Democracy is the Solution*” with the subtitle “*Neither the tank and rifle of the soldier nor the AKP ignoring the constitution.*” The newspaper obviously reveals its attitude against the military coup by emphasizing democracy with the headline and sub-heading, and simultaneously criticizes the AKP government for ignoring the constitution, clearly indicating its opposition to the government with its sentence structures and word choices. While the headline news tells about the events after the coup, the photo accompanying the news shows people standing on the tank and waving Turkish flags in their hands and cheering over. Therefore, the message is given that the people who displayed civil resistance were victorious against the military coup. When this is examined in terms of news rhetoric, it can be assumed that with the word selection, sentence structures, source quotations and photo selection in the headlines, the evidence-based logos elements are in the foreground in the reader's persuasion process, rather than the pathetic elements.

It is seen that statements of party leaders just below the left of the headline news are included. It can be observed that there is no information reduction, information about the place and time is given, the action (coup attempt and after) is summarized, and the information presented in other media organs is presented indirectly instead of direct information about the incident considering the thematic structure in general. When we look at the news entries, it is seen that the 5N1K rule is followed and the events are given in chronological order. In this context, Kılıçdaroğlu's statement titled “*We suffered many coups*” is as follows:

“This country has suffered many coups. We do not want the same problems to happen once again. We protect our republican our democracy, and we defend our faith altogether. Everyone, should know very well that the Republican People’s Party depends on the freewill of our citizens, which is indispensable for parliemantary democracy”.

Considering Kılıçdaroğlu's speech, he clearly stated that they were against the coup, first, referring to the coups in the past. According to the background and context information under the thematic structure, it can be concluded that the social, political and historical aspects of the events are revealed. In the rest of his speech, it is seen that Kılıçdaroğlu, who emphasized Republican Democracy, stresses the importance of the freewill of the people (where he emphasized *citizen* for the people). At this point, the parallelism seen in the headline news of Cumhuriyet newspaper and Kılıçdaroğlu's discourse gives the message that both the newspaper and the leader of the main opposition party are against the coup. Based on the background and context information, it is revealed that the embedded ideology in the news in the context of cause-effect relationship coincides with the political stance of the main opposition party, CHP.

Just below the statement belonging to Kılıçdaroğlu, there is a piece of news titled "*Commonvoice - MHP and HDP: We are against.*" Here, the statements of both party leaders are given together. It highlighted that both parties, in which the political disagreements are very sharp, agree in their arguments against the coup. Besides, it is observed that the newspaper presents the actors' discourses regarding the news passively. In the news, only logos belonging to political parties are seen as photographic images. When the syntactic structure is examined under the micro structure, it can be said that sentence structures are passive in the news given without using the source and active in the quotation made from the statements of the leaders.

The details of the news on the coverpage of Cumhuriyet newspaper dated July 16, 2016, are given on page 7. In the pieces of the news, it is seen that the photograph showing the people standing on the tank in the streets upon the call of President Erdoğan attracts attention. In the details of the news, the statements of the leaders of the CHP, MHP and HDP were included. At the same time, the discourse regarding Kılıçdaroğlu was again emphasized on democracy. In the news about MHP leader Bahçeli, it is seen that Bahçeli called the primeminister Binali Yıldırım and under scored the message that they were with the government against the coup. In thereport, which gave the signed statement of HDP Co-Chairs Selahattin Demirtaş and Figen Yüksekdağ, the party emphasized how important the will of the people is and that no body and nothing can override the will of the people.

As a result, looking at the discourse on party leaders in the Cumhuriyet Newspaper dated July 16, 2016, it can be concluded that they are in consensus against the coup –although their discursive emphasis differs. Still, the fact that Cumhuriyet Newspaper focuses on the social, political and historical consequences of the events, not on consensus, can be seen in the sub-

heading "Neither soldier tank and rifle nor AKP ignoring the constitution" and the related news text.

CONCLUSION

It is possible to say that populism, which divides the society into two parts as people and elites, has become the language of politics in many countries especially in recent years. Political parties or leaders referring to populism shape this concept by evolving it according to their own policies. In this study, populism was driven by a form of discourse used by politicians. Consequently, the parliamentary speeches of the leaders of the two parties, in the ruling and opposition wings, after the coup attempt on 15th July 2016 were discussed within the framework of the concept of populism. The main finding revealed by the analysis in the study is that the party-member president and the leader of the ruling party; Recep Tayyip Erdoğan, and the leader of the opposition party; Kemal Kılıçdaroğlu, used populist references in their political discourse during their parliamentary speeches. Although both party leaders have populist political discourse, the ways which they treat and practice populism conceptually differ.

In this regard, when the discourse of populism by the ruling party is examined, it can be stated that a situation which extricates the people in an antagonist way, only their supporters are considered to be the representatives of 'people', in a sense, underlining that the antagonist has separated the people in an antagonistic way, that only their supporters represent the 'people', that is, in a sense, underlining that its 'own people' have the power. Thus, it can be said that everyone else than the ones who support the ruling party was marginalized. Moreover, when it is looked at the examples in the world, the populist powers follow a policy that differentiates the people as us and the other. Another point that stands out about populism in Erdoğan's discourse is the victim politics. It can be said that the victim politics which is carried out throughout a reference to the past is an effort to influence and convince the masses.

Furthermore, it can be stated that Kemal Kılıçdaroğlu defined the concept of democracy as the basic framework during his speech and described every segment of the society as people, which can be considered to a feature of the populism of the opposition or left-wing. Kılıçdaroğlu's concept of people covers the definition of citizens with equal rights and freedom rather than class division. The concept which is frequently referred to in Kılıçdaroğlu's discourse is democracy, whereby the public sovereignty is aimed to be highlighted. Therefore, it can be stated that both the ruling and opposition party leaders, resort to populism in their discourses

although they have a different ideological and political stance. As Laclau claims, this shows that populism exists in the nature of every political movement.

On the other hand, analysis of two newspapers emphasize that different newspapers have deployed different political ideological through manipulating language. Therefore, the two newspapers have utilized positive representation about the speeches of political actors based on their ideological perspectives. It is possible to say that Cumhuriyet newspaper has constructed with a language that negates the coup attempt, but criticizes the President and the government during this negation, both with the way of handling the discourse of the party leaders and headline news. In terms of causal, functional and reference relation in microstructure, the newspaper reveals its political discourse on the coup attempt and its attitude towards the anti-coup rhetoric in a secular way. Moreover, it is possible to say that Yeni Şafak Newspaper clearly reveals the dominant discourse that it supports in a syntactic sense by using short, simple and active sentences in its news. Instead of following the 5W1K rule in general, it is seen that the discourse is reinforced here by making spot and entries based on interpretation.

The general conclusion, this study will try to examine the interaction between populist discourse of political actors and the print media discourse mainly from the ideological perspective in Turkey. It can be argued that political actors have populist discourse in their speeches and newspapers have a supportive role in media discourse to help the political actors to legitimize their discourse in society.

REFERENCES

- Açikel F. (1996). "Kutsal mazlumluğun psikopatolojisi", *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı: 70, 153- 198.
- Betz, H.G. (1994). *Radical Right-wing populism in Western Europe*. London: Palgrave Macmillan.
- Boineau, J. (1998). *Fransa'da Devrim Döneminde Yurttaşlar ve Yurttaşlık*. (Trans.:Y. Küey). İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Canovan, M. (1999). Trust the people! Populism and the two faces of democracy. *Political Studies*, 47(1), 2-16.

- Durna T. (2010). *Medyadan Söylemler*, Libra Kitap, İstanbul.
- Eco U. (2007). *Turning Back to Clock: Hot Wars and Media Populism*. Houghton Mifflin Harcourt: ABD.
- Hacıoğlu, N. (2018). Türkiye'de popülizmin siyasal söylem üzerinden ölçülmesi: Nİcel bir metin analizi. *Yüksek Lisans Tezi, KTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- İnceoğlu, Y. and Çoban, S. (2016). *Haber Okumaları*. İstanbul: İletişim Yay.
- Jagers, J. and Walgrave, S. (2007). Populism as political communication style: an empirical study of political parties' discourse in Belgium. *European Journal of Political Research*, 46: 319-345.
- Jorgensen M., Phillips L. J. (2002). *Discourse Analyses as a Theory and Methods*, SAGE Publications, London.
- Laclau, E. (1998). "Paul de Man and the politics of rhetoric", *Pretexts* 7 (2): 153-170
- Laclau E. (2005). *On Populist Reason*, Verso: London, New York.
- Laclau E. (2011). Popülizm: Bir Ad Ne İçerir? (H. Özen, Çev.) *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1/1 135-146.
- Laclau E., and Mouffe C. (2001). *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, Verso: London, New York.
- Müller J-W. (2016). *What is Populism?* PENN: University of Pennsylvania Press.
- Mazzoleni, G. (2008). Populism and the media, in (Eds.) Albertazzi D. & McDonnell, D. 2008, *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*. New York: Plagrave Macmillan.
- Moffit B., Tormey S. (2014). "Rethinking Populism: Politics, Mediatization and Political Style", *Political Studies*, Cilt: 62, 381-397.
- Mouffe, C. (2000). *The Democratic Paradox*. London: Verso.
- Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541-563.
- Pauwles, T. (2011). Measuring populism: A quantitative text analysis of party literature in Belgium. *Journal of Elections*. 21(1), 97-119.
- Polat, E. G. (2011). Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı. *Ankara Barosu Dergisi*.
- Stavrakakis, Y. (2007). *The Lacanian Left*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Stavrakakis, Y., Thomas S. (2016). "SYRIZA's Populism: Testing and Extending an Essex School Perspective", ECPR General Conference, Charles University Prague, 7-10.
- van Dijk, T. (2001a), "Discourse, Ideology and Context", *Folia Linguistica*, XXX(1-2), 11-40.
- van Dijk, T. (2001b), "Critical Discourse Analysis", D. Tannen, D. Schiffrin and H. Hamilton

Populism: The Rising Discourse of Political Language in Turkey

(eds.), *Handbook of Discourse Analysis*, Blackwell, Oxford, 352-371

Weyland, K. (2001). Clarifying a contested concept: Populism in the study of Latin America. *Comparative Politics*, 34(1), 1-22.

2000'LERİN TÜRK SİYASAL HAYATINI RECEP İVEDİK 4 VE RECEP İVEDİK 5 FİMLERİNDEN OKUMAK*

Cansu YETİMOĞLU**
Fatih Çağatay CENGİZ***

ÖZ

2000'li yılların başlarındaki söylemlerinde, neoliberal politikalara eklenmiş sosyal devlet anlayışını benimsediğini, istikrarsız ekonomik gidişata uluslararası kurum ve kuruluşlar ile kurduğu etkileşimle karşı koyacağını ve devlet merkezli yaklaşımdan ziyade millet merkezli bir politik tercihte bulunacağını açıklayan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) zamanla izlediği siyasalar doğrultusunda hem kendini hem de “ulus tahayyülünü” dönüştürmüştür. Söz konusu dönüşüm, liberal/bireyci vatandaş profiliyle küresel bir nitelik kazanmaktayken, neoliberal popülist siyasete eklenmiş neoliberal milliyetçiliği ile de “millet” olgusunu evrenselden yerele indirgemıştır. Millet kavramının algılanış şeklini, neoliberal milliyetçi yaklaşımıyla politik ve ekonomik kararlarında uygulayan AKP'nin bu tutumu, siyasal alana popülist bir nitelik kazandırmış ve siyasal olanın soyut bir “halk” mefhumu ile bağlantısını güçlendirmiştir. AKP'nin uzun yıllardır siyasal iktidarı elinde tutabilmesinin kaynağının anlamlandırılması açısından neoliberalizm, neoliberal popülizm ve neoliberal milliyetçilik arasındaki bağlantı önem taşımaktadır. İktidarının başından itibaren milliyetçilikle arasına mesafe koymuş olan AKP, sonrasında değişen uluslararası konjoktüre bağlı olarak, klasik milliyetçi anlayıştan farklı olduğuna inandığı milliyetçi kimlikleri bünyesine katmıştır. Türk siyasetinin kilit kavramlarından olan muhafazakârlık, milliyetçilik, İslâmcılık gibi düşünceleri, Neo-Osmanlılık ve neoliberalizm hattında yeniden revize eden AKP, bu yönüyle, Türk siyasal hayatında kendine özel bir yer edinmiştir. Bu çalışma; söz konusu dönüşümün kırılma noktalarını ve söz konusu kırılmaların ortaya çıkardığı “ulus tahayyülünü”, Recep İvedik 4 ve Recep İvedik 5 filmleri üzerinden karşılaştırmalı olarak ele almayı amaçlamaktadır. Böylece, çalışma, siyaset ve sinema arasındaki etkileşimi açığa çıkardığı gibi, Türk siyasal hayatının kırılma ve dönüşüm momentlerinin sinemada da kendisini gösterdiğini iddia etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türk Siyasal Hayatı, Neoliberalizm, Kamu Yararı, Milliyetçilik, Neo-Osmanlılık

READING THE TURKISH POLITICAL LIFE OF THE 2000s VIA RECEP İVEDİK 4 AND RECEP İVEDİK 5 MOVIES

ABSTRACT

In the early 2000s, the Justice and Development Party (AKP) transformed both itself and its "imagination of the nation", while declaring that it adopted the welfare state that was articulated into neoliberal policies, that it would encounter the unstable economic development with its interaction with international institutions and organizations, and that it would make a nation-centered political choice rather than a state-centered approach. While this transformation has gained a global character with its liberal/individualist citizenship perspective, it has also reduced the phenomenon of the “nation” from its universal understanding to local one with regard to neoliberal nationalism, which has been incorporated into neoliberal populist politics. The policy of the AKP, which implements the concept of nation in its political and economic decisions through its neoliberal nationalist approach, has taken a populist character in the political field, while strengthening the connection of the political with an abstract notion of "people". The connection between neoliberalism, neoliberal populism and neoliberal nationalism is important in terms of making sense of the AKP's ability to hold political power for many years. Depending on the changing international conjuncture, the AKP, which had distanced itself from nationalism from the very beginning of its power, has incorporated nationalist identities throughout time. The AKP, which transformed the key concepts of Turkish politics such as conservatism, nationalism and Islamism along the lines of Neo-

* Bu makale, 2020 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi bünyesinde Dr. Öğretim Üyesi Fatih Çağatay Cengiz gözetiminde Cansu Yetimoğlu tarafından yazılan “Türkiye’de 1990 Sonrası Ulus İnşa Sürecinin Sinema Üzerinden İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Özetin bir bölümü 15-18 Ekim 2020 tarihinde gerçekleştirilen 4. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi’nde sunulmuştur.

** Cansu YETİMOĞLU, Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, E-posta: cansuyetimoglu@hotmail.com, ORCID Number: 0000-0002-5835-726X.

*** Dr. Fatih Çağatay CENGİZ, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, E-posta: cagatay.cengiz@omu.edu.tr, ORCID Number: 0000-0002-8582-2665.

2000'lerin Türk Siyasal Hayatını Recep İvedik 4 ve Recep İvedik 5 Filmlerinden Okumak

Ottomanism and neoliberalism, has therefore gained a special moment in Turkish political life. This study aims to comparatively analyze the continuities and ruptures within this transformation and “the imagination of nation” by deciphering Recep İvedik 4 and Recep İvedik 5 movies. Thus, while the study reveals the interaction between politics and cinema, it also highlights the enduring and transitory moments of Turkish political life, which are also manifested in cinema.

Keywords: Turkish Political Life, Neoliberalism, Public Interest, Nationalism, Neo-Ottomanism

Atf: YETİMOĞLU, C., CENGİZ, F. Ç. (2020). “2000'lerin Türk Siyasal Hayatını Recep İvedik 4 ve Recep İvedik 5 Filmlerinden Okumak”, İMGELEM, 4 (7): 321 - 341.

Citation: YETİMOĞLU, C., CENGİZ, F. Ç. (2020). “Reading the Turkish Political Life of the 2000s via Recep İvedik 4 and Recep İvedik 5 Movies”, İMGELEM, 4 (7): 321 - 341.

Başvuru / Received: 07 Ekim/October 2020.

Kabul / Accepted: 18 Kasım/November 2020.

Derleme Makale/Review Article.

EXTENDED SUMMARY

Turkish political life in the 2000s under the AKP rule witnessed an amalgam of neoliberal economic policies, populist politics, and civilianization in which social welfare state regime was transformed in line with neo-conservative model. Moreover, a political discourse based on the glorification of the ‘nation’ went hand in hand with neoliberal and populist political tendencies, resulting in the integration of social groups into the capitalist system. This article is an attempt to analyze the continuities and disruptions in the Turkish political life in the 2000s by deciphering two comedy movies: *Recep İvedik 4* and *Recep İvedik 5*.

While the 1990s symbolized on the world scale the end of the Cold War period when Francis Fukuyama declared *The End of History* in 1992 in which he applauded the victory of global capitalism and the irreversibility of liberal democracy, Turkish political life in the 1990s illustrated political instability coupled with the rise of political Islam, perpetual economic crises and human rights violations. In fact, the decade was followed by the closure of the Welfare Party (*Refah Partisi*, WP) in 1998 and the breakdown of its successor, the Virtue Party (*Fazilet Partisi*, VP), in 2000 between the Traditionalists and the Reformers. The Justice and Development Party (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, JDP) has been the outcome of this fissure within the VP, which led the JDP to come to power in 2002.

Indeed, the policies of the JDP encompassed democratization under the control of the European Union (EU), normalization of religious conservatism on the state level, and the pursuit of Neo-Ottomanism in foreign policy. From a political perspective, it can be argued that the JDP rule mobilized a populist rhetoric with respect to center-periphery paradigm. According to the paradigm, the JDP was able to construct itself as the party of the ‘periphery’, which denoted to support the demands of the religious and conservative people who had been under

the control of the authoritarian state rules, while the Republican People's Party (*Cumhuriyet Halk Partisi*, RPP) was despised as the party of the 'center', which symbolized the bureaucratic state elites who controlled the state apparatus for decades. Populism, in this respect, has been used as a political tool that mobilizes the unfulfilled demands of the 'people' against the discourses of 'elites' especially in the period of political crises. Therefore, this populist strategy is useful to divide the society into two homogenous groups: the people *versus* the elite.

On the other hand, it can be put forward that the imagination of the 'nation' and the citizenship under the JDP rule that have been constructed under populist politics shows a pendulum between the liberal individualist citizenship model and the Republican one. While the Republican model of citizenship is based on the fact that the relationship among citizens are not contractual, meaning that citizens absorb and share a Republican life style, the liberal model of citizenship confers the state a responsibility only to strengthen the individual, meaning that each and every political act and participation of individual is a matter of choice. In other words, individuals as 'consumers' can participate into collective life by solemnly highlighting their individualistic choices.

With respect to the transformation of Turkish political life and Turkish cinema in the 2000s that can be recaptured in *Recep İvedik 4* and *Recep İvedik 5* movies, the former movie reveals the struggle of public interest against the free market system. The main character in the movie, Recep İvedik, is a local and oafish man who is against the transformation of his neighborhood (*mahalle*) in line with neoliberal gentrification and urban exploitation. In addition, the movie can also be read with the perspective of a stance against neoliberal conservatism that argues that the state should be purified from its role for social welfare distribution. This leads to a philanthropic distribution mechanism that every man is for himself and the devil takes the hindmost. In the movie, an individualist struggle against neoliberal conservatism is acknowledged. The main character thinks that these philanthropic distribution mechanisms are far from being a solution to neoliberal transformation of his neighborhood and then decides to participate into a competition to emancipate his neighborhood from the capitalist destruction. However, it is important to note that his political act is a passive nihilism to the extent that while he believes the disruptive character of capitalism, he also keeps himself from waging a 'collective' struggle against it.

On the other hand, *Recep İvedik 5* can be epitomized as an exemplary of Turkish foreign policy in the 2000s in line with Neo-Ottomanism. The main character, Recep İvedik,

2000'lerin Türk Siyasal Hayatını Recep İvedik 4 ve Recep İvedik 5 Filmlerinden Okumak

participates into an international sports tournament as a team leader in which the Turkish team competes mainly with the Greek and Russian teams. Recalling the historical victories and defeats in the Ottoman Empire, the movie aims to unfold the strength and fighting spirit of the Turkish nation against its enemies. Moreover, the trace of populist nationalism can also be captured in the movie. The main character is against the bureaucratic procedures in the tournament, thereby pushing the limits to circumvent the difficult situations in order to win the competition. Not surprisingly, the main character mobilizes a nationalist aggrandizement against the Greeks and Russians while trying to beat the latter by illegal ways.

Consequently, *Recep İvedik 4* and *Recep İvedik 5*, which have been the most watched movies in Turkey so far, can be seen as examples of popular culture that comedy is reduced to a tool of distraction and amusement under the capitalist system, leading to an illusion that social demands are satisfactorily fulfilled and social problems are eased. On the other hand, it can also be suggested that while these movies reflect the political transformation of Turkey in the 2000s with respect to neoliberalism, populism, and Neo-Ottomanism in foreign policy, it also reproduces the binary oppositions such as elitists/people, internationalism/localism, and Westernism/Easternism.

GİRİŞ

Türkiye’de AKP iktidarı ile bütünleşen 2000’li yıllar, neoliberal politikaların, popülist siyasaların, siyasette sivilleşmenin, yabancı sermaye/özelleştirme/tekelleşme üçgeninde atılan ekonomik adımların ve neo-muhafazakâr yönetim anlayışının egemen olduğu bir dönemi ifade etmektedir. Bu süreçte aslolan şey; siyasal alanda, millet merkezli bir yapılanmayla beraber giden neoliberal ve popülist adımların, toplumun tüm kesimlerini içerecek şekilde yeniden inşa edilmesi olarak görünmektedir.

Yine aynı dönem, kapitalist sistemin doğasından kaynaklı dönemsel gerilimleri de bünyesinde barındırmaktadır. 19. yüzyıl İngiltere’sinin başbakanlarından Lord Palmerstone’un “*devletlerin sürekli dost ve düşmanları yoktur; çıkarları vardır!*” sözüne paralel şekilde dış politikada sürekli olarak değişen dost/düşman algısı, AKP iktidarının vurguları olan çokkültürlülük, evrensellik ve demokrasi anlayışlarını zamanla terk etmesini ve özellikle 2009 yılından itibaren milliyetçi ve muhafazakâr çizgiye yönelmesine neden olmuştur. Söz konusu kırılma, siyasal alanı biçimlendirdiği kadar toplumun ilgisini çeken ve doğrudan ya da dolaylı olarak içerisinde bulunduğu tüm alanları da etkilemiştir. Bu makale, bu kırılma ve eklemlenme

süreçlerini, neoliberalizm, neoliberal popülizm ve neoliberal milliyetçilik kavramları çerçevesinde tartışmakta ve bu kavramların Recep İvedik 4 ve Recep İvedik 5 filmlerindeki politik yansımalarını açıklamaya çalışmaktadır. Böylece makale, siyaset ve sinema arasındaki etkileşimi açığa çıkardığı gibi, Türk siyasal hayatının kırılma ve dönüşüm momentlerinin sinemada da kendisini gösterdiğini iddia etmektedir.

Siyasal alandaki değişimlerin toplumsal alandaki etkilerini sinema üzerinden incelemeyi özgün değeri kabul eden bu makale, 2000'lerdeki siyasal dönüşüm ile bu dönüşümün halk nezdindeki karşılığı arasında bir paralellik olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda çalışma, Türkiye'nin AKP iktidarıyla şekillenen 2000'li yıllardaki siyasal atmosferini en çok izlenen filmlerden olan Recep İvedik 4 ve Recep İvedik 5 filmleri üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Box Office Türkiye rakamlarına göre, Recep İvedik 5 filmi 7.437.050; Recep İvedik 4 filmi ise 7.369.098 kişi tarafından izlenmiştir. Bu iki film, 1989'dan günümüze kadar gösterime giren tüm yerli ve yabancı filmler arasında en çok izlenen iki film olma özelliğini taşımaktadır (Box Office 2008).

Nitel araştırma yöntemlerinden dokümanların incelenmesi/analiz edilmesi yönteminin kullanıldığı bu çalışma, ilgili dönemde yer alan siyasal olay ya da tutumları kitap, makale, dergi, kurum ve kuruluş sayfaları ve gazeteler aracılığıyla ortaya koyarken; sonuçları, söz konusu filmler üzerinden okumaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde neoliberalizm ve neopopülizm kavramları tartışılmaktadır. İkinci ve üçüncü bölümde neoliberalizmin milliyetçiliğe ve sinemaya eklemlenmesi analiz edilmektedir. Dördüncü ve beşinci bölümde bu kavramlar, 2000'lerin Türk siyasal hayatı çerçevesinde Recep İvedik 4 ve Recep İvedik 5 filmleri aracılığıyla anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, siyasal olanın sinemadaki yansımalarının açığa çıkarılması hedeflenmiş ve tüketim toplumunun öngördüğü metalaşmanın piyasa dolayımıyla nasıl gerçekleştiği açıklanmıştır.

AKP, Neoliberalizm ve Neoliberal Popülizm

2000'ler hem dünyada hem de Türkiye'de, ekonomik ve politik dönüşümlere sahne olan özel bir zaman dilimini ifade etmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönem, Francis Fukuyama'nın kapitalizm ve liberal demokrasinin, tek evrensel gerçeklik olarak tarihin sonunu getirdiğini iddia ettiği ve kozmopolit vatandaşlık tahayyülünün ön plana çıktığı bir dönem olmuştur. Türkiye'de de bu dönüşümün izlerini görmek mümkündür. Ekonomik buhranlar, politik istikrarsızlık, insan hakları ve demokrasi ihlalleri ile anılan 1990'lı yıllar, 2000'li yıllarda liberal demokrasinin ve kapitalizmin kısmen istikrar bulduğu bir döneme dönüşmüştür. Ayrıca,

2000'lerin Türk Siyasal Hayatını Recep İvedik 4 ve Recep İvedik 5 Filmlerinden Okumak

2000'li yıllar kapitalizmin, medeniyete ve barışa dair umutları çağrıştıran bir kavram olarak algılanmasına da kapı aralamıştır (Yıldızoğlu 2013: 110). Türkiye açısından ise, AKP ile başlayan bu yeni dönemde, neoliberalizmin içselleştirilmesine bağlı bir İslami liberalizm çabası vücuda gelmeye başlamıştır (Kalaycı 2018: 175). Milliyetçilik düşüncesinin siyasal olarak dönüşüme uğradığı bu dönemde, çoğulcu ve demokratik bir sistemle millet iradesi kavramına vurgu yapılan yeni bir pencere açılmıştır.

Refah Partisi'nin (RP) yenilikçi kanadından doğan AKP, göreve geldiği ilk andan itibaren kendini hem alışılmış milliyetçi partilerden hem de muhafazakâr partilerden ayırma yolunu tercih etmiş ve toplumu yeni olan üzerinden kurmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda AKP, başta ekonomi olmak üzere siyasal, kültürel, toplumsal ve hukuksal anlamda yeni tür bir yönetim anlayışını yerleştirmeye çalışmıştır. AKP'nin yeni anlayışının çerçevesini; "neoliberal siyasalar, yeniden dağıtım politikaları, AB güdümlü reformist adımlar, dindar muhafazakârlığın normalleştirilmesi, Sünni Müslüman anlayışın yaygınlaştırılması ve Neo-Osmanlıcı dış siyasetin" oluşturduğunu söylemek mümkündür (Akça 2018: 48). Yani; Türkiye'nin köklü problemlerinin çözümünün AB reformlarında arandığı bu süreçte, üretilen siyasaların neoliberal popülizm eksenli olarak dönüştürüldüğü söylenebilmektedir. Geniş halk kesimlerinin kapitalist döngüye eklenmesinin bir izdüşümü olan neoliberal popülist düşüncede, neoliberal ekonomi mekanizmalarının takibi ve kitlelerle kurulan bireysel bağlar söz konusudur (Barr 2003: 1161). Bu bağlamda istikrar, hoşgörü, yardımlaşma, dayanışma eksenli olarak sistem içerisine kanalize edilen bir halk olgusundan da bahsedilebilmektedir.

AKP'nin siyasal alandaki icraatlarına bakıldığında, merkez-çevre ilişkilerinde de popülizm eksenli bir dönüşüm göze çarpmaktadır. Kemalist/seçkin gruplardan alınan merkeze, siyasal iktidardan dışlandığı öne sürülen toplumsal ve kültürel grupların temsilcileri yerleştirilmiştir. Diğer bir ifadeyle, siyasal iktidarın yeniden dağılımında popülizm meşrulaştırıcı bir güç haline gelmiştir. Bu anlamda, sahip olamadıkları üzerinden toplumu yakalayan ve mevcut düzeni eleştirerek halk ve seçkinler pratiğini birbirine zıt konumlandıran kavramın adı popülizm olmuştur (Stravkakis 2005: 243). Popülist siyasa ile birlikte, halk tabakası iki farklı gruba ayrılmaktayken; popülist ya da milli olarak adlandırılan sınıfın, maddi ve manevi arzularının karşılanacağı da ifade edilmiştir (Roberts 1995: 489). Popülist siyasalar yoluyla yeniden inşa edilen toplumsal ve siyasal sahada vatandaşlık anlayışı ise neoliberal bireyci vatandaş ile cumhuriyetçi vatandaş arasında gidip gelen bir ulusal karakteri yansıtmaktadır. Cumhuriyetçi vatandaş tipolojisinde, vatandaşlar arasındaki sosyal bağların

sözleşme temelli olmadığı ve bir yaşam biçimi benimseyerek onu paylaşmaya dayandığını söylemek mümkünken (Durgun 2018: 178); liberal bireyci vatandaşlıkta, her tür siyasal eylem ve kamusal katılımın bireylerin temel tercihi olduğu ve vatandaşın gerek toplum gerekse devlet baskısından kaçınmaya yönelik yaklaşımı ağır basmaktadır (Oldfield 2008: 94).

Ulusun menfaatlerinden ziyade bireyin çıkarları üzerinde şekillenen bu yeni döneme eşlik eden siyasal kavramlar ise yabancılaşma ve ötekileşme algısı olmaktadır. Farklılıkların keskinleştiği, benzerliklerinse birbirine karıştığı yeni yapıda tüm bireylerin birleştiği tek bir nokta ortaya çıkmaktadır: düzmece gereksinimlerin sürekli olarak üretilmesine dayanan tüketme güdüsü (Debord 2018: 54). Bu yeni toplumsal ve ekonomik yapıya birey, tüketerek hizmet etmekte, uyum sağlamakta, kendine statü belirlemekte ve kişisel değerlerini yitirmeye başlamaktadır. Kentin, nostaljik mekanlardan oluşan, yerel ve tarihsel meziyetlerle zenginleştirilen ve çağdaşlığı yakalayan yapısı (Mutlu 2020: 46-47) bünyesinde, tüketim kültürüne entegre olmuş, cemiyet yaşantısından ziyade cemaat yaşantısına meyilli ve imajı yaşam felsefesi haline getiren topluluğu, her geçen gün kalabalıklaşan bir nitelik göstermektedir.

Popülist kültür, söz konusu insan topluluğunu, yalnızca kendine benzeyen bireylere yaklaşmaya ve onlarla birlikte olmaya zorlamaktayken; aynı zamanda boş zaman olgusu üzerinde yaptığı oynamalarla, topluma ait olan alanlarda bozulmalara neden olmaktadır (Özbudun ve Demirer 2012: 356). Tüketim ile televizyon arasında benzerlik ilişkisini kuran Jean Baudrillard'ın görüşleri bu açıdan anlamlıdır. Baudrillard'a göre; "her ne kadar yaratıcılık için bir sınır olsa da tüketim için bir sınır yoktur ve olmaması gereklidir. Nesnelerin modelleşmesi ve gösterge mantığında boşluğa ve durmaya asla izin verilmemektedir. Aynı şekilde televizyon ekranında da her zaman doluluğun olması ve boşluğa müsaade edilmemesi gerekmektedir" (aktaran Çimen 2020a: 233). Sistemin sürekliliğinin, eleştirel düşünmeye fırsat tanımama ve toplumsal rızanın üretilmesi sürecine bağlı olduğu düşünüldüğünde, televizyon ekranlarında var olan boşluksuzluk ile tüketimin sınırsızlığı olguları arasındaki ilişki de açığa çıkmaktadır.

İdeolojik anlamda bireylerin özne konumunda yer aldığı yanılsaması, genel olarak, egemen sınıf/sınıfların hegemonyasıyla ilişkili olarak açıklanmaktadır. Egemen sınıfın, sistemin sürekli yeniden üretimini sağladığı hegemonik ideoloji, kişinin özne halini alması ve rızasının alınması sürecinde, zorlama, dikte etme, baskılama ve ortaklaştırma gibi olumsuzlukları maskeleyerek sisteme sürekliliğini kazandırmaktadır (Yıldırım 2014: 274).

2000'lerin Türk Siyasal Hayatını Recep İvedik 4 ve Recep İvedik 5 Filmlerinden Okumak

Hayatının öznesinin kendisi olduğuna inanan birey, yaşama dair yargı ve tutumlarında, kendisine yöneltilen her türlü isteme razı oluşunda, istencine bağlı iradi tasarruflarında özgür olduğunu varsayarken; hegemonik ideolojinin var olan bilinç yaratımını göz ardı etmektedir. Toplumun, kitle toplumuna evrildiği post-endüstriyel dönemde toplumsal yapıya bakıldığında, modern dönemin yarattığı sınıflı ve bölünmüş bir toplum yapısının sistem içerisine gömülerek gizil bir şekilde devam ettiği gözlemlenebilir. Zira, post-endüstriyel toplumlar da tipik sınıflı ve bölünmüş toplumlar haline gelmiştir (Bekalp 2019: 23).

Öte yandan, Türkiye'nin tüketim toplumuna dönüşme hikayesine bir başka açıdan yaklaşıldığında, birbirine zıt kutuplarda yer alan kapitalist tüketim ilişkilerine eklenmiş olan bir İslâmi yaşantı göze çarpmaktadır. İslâmi yaşantının kilit buyrukları olan ölçülü olma, cimrilik etmeme ve paylaşma gibi buyrukların (Yazır 2013: İsrâ Sûresi 17/29; Furkan Sûresi 25/67; Bakara Sûresi 2/264) ve İslâmi felsefenin önde gelen isimlerinin de dile getirerek geliştirdikleri söylemlerden uzaklaşarak üretim biçimlerinde yapılması gereken değişikliklerin yalnızca yaşam tarzları ve harcama biçimlerinde yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, ekonomik ve dinsel alanın egemenin çıkarları doğrultusunda siyasal alanı inşa etmede kolaylaştırıcı birer aygıt olarak ele alındığı ileri sürülebilmektedir. Yeni konjonktürün içerisinde kendine yer bulmaya çalışan ve halkı oluşturan atomist yapıda bu durumun yansımaları ise; “işini, konumunu, toplumsal bağlarını, dayanışma pratiklerini, düşünsel yeti ve dayanaklarını çok hızlı bir şekilde kaybetmeye bağlı olarak gelişen apolitikleşme” oluşturmaktadır (Akbal Süalp 2015: 157).

AKP ve Neoliberal Milliyetçilik

Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Avrupa Birliği ile dışa açık ekonomik programa sadık kalacağını söyleyen AKP'nin, uyguladığı politikalar ve değişen iç ve dış konjonktür sebebiyle milliyetçilik algısı, sürekli değişen ve dönüşen bir nitelik göstermiştir. Söz konusu milliyetçilik, bir dönem “ırka dayalı milliyetçiliğin reddedilerek Türkiyelilik bilincinin geliştirilmeye çalışıldığı” (Radikal 2001) bir nitelik göstermekteyken; başka bir dönem “ayaklar altına alınan” (Habertürk 2013) bir siyasal akımı ifade etmiştir. Milliyetçiliğin, muhalefet partilerince kullanımının “siyasal Türkçülük, siyasal Kürtçülük, kumsal milliyetçiliği” (İhlas Haber Ajansı 2014) olarak adlandırılmasıyla siyasallaştırıldığı söylenirken; asıl milliyetçiliğin siyasal olmanın dışına çıkılarak “Türkiye Cumhuriyeti'ne hizmetle ölçülmesi gerektiği” (Milliyet 2015)

* 15 Mart 2014 tarihinde Başbakan olan Recep Tayyip Erdoğan'ın Antalya mitinginde muhalefet partilerini eleştirirken söylemiş olduğu ifadeler aynen kullanılmış ve herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

vurgulanmıştır. Dolayısıyla ulusu yeni olan üzerinden kurmaya çalışan parti, bünyesinde barındırdığı yaklaşım ve manevraları ile milliyetçilik algısında da yeni bir perspektif geliştirmeye çalışmıştır.

Son durumda; “sağlıklı bir akla ve sıcak bir kalbe sahip büyük bir insan topluluğunun yarattığı ahlaki bilincin” (Renan 2019: 50) ve “toplu duygudaşlık hissinin” (Özakıncı 2017: 101) yaratmış olduğu ulus olma bilincinin, teorik bütünleştiriciliği ile pratikteki ayrıştırıcılığının eşzamanlı olarak söylemlerde kendine yer bulduğunu söylemek mümkündür. Herhangi bir köken, sınıf ya da yapının inisiyatifinde olmayan ve bireyleri bütünleştirmeye yarayan Türklüğün (Çimen 2020b: 47) siyasi ve iktisadi endişeler bağlamında şekillendirilmeye çalışılması da yine yukarıdaki söylemlerle doğrulanmaktadır. AKP’yi bu anlamda özel bir yere oturtan siyasetteki öznelliği; muhafazakârlık düşüncesinin, Türkiye’de merkeze almış olduğu milliyetçilik ve devlet merkezilik vurgusunda ortaya çıkmaktadır. AKP’nin muhafazakârlığı hem modern devlet anlayışı hem de onun savunageldiği milliyetçilik karşılığında gelişmiştir (Uzgel 2013: 22).

Ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren kendini muhafazakâr demokrat olarak niteleyen AKP, vurgularını, sınırlı bir devlet yapısı, reformlar eliyle sağlanan sosyal değişim ve geleneksel değerler üzerinde yoğunlaştırmaktadır. “AKP bu söylemle kendini sadece salt geleneksel İslâmi çizgiden değil, aynı zamanda milliyetçi muhafazakâr söylemden de ayırmaya dikkat etmiştir” (Durgun 2018: 136). Bu doğrultuda AKP, geleneksel değerlere sahip olan Türkiye’yi dünya konjonktürüne uyumlulaştırmaya çabalamaktadır (Uzgel 2013: 22).

Öte yandan; 2008 yılında ortaya çıkan küresel ekonomik kriz, AB sürecinde yaşanan tıkanıklıklar ve Ortadoğu’da yaşanan süreç, AKP’yi uluslararası arenada zorlamaya başlamıştır. Bu sürecin devamında ise; cemaat krizleri, Gezi Parkı Eylemleri ile ortaya çıkan sivil direnç ve Kürt Sorunu’nda istenilen sonuçların alınamaması gibi durumlar iyiden iyiye parti politikalarının sorgulanmasını gerektirmiştir. Bu gibi değişkenler sonucunda AKP, siyasal alandaki yaklaşımını revize ederek milliyetçiliği siyasal söylemine entegre etmeye başlamıştır. Aslında söz konusu olan bir revizyondan çok, tarihsel süreçte Türkiye’nin temel kültür kaynaklarının yeniden gündeme taşınması ve harekete geçirilmesidir: “Milliyetçilik ve Batılılaşmanın sorgulanması” (Erkal 1984: 13-16). Milliyetçiliğin AKP tarafından kullanımını neoliberal milliyetçilik olarak ifade eden Güven Gürkan Öztan’a göre; “neoliberal milliyetçilik, özünde piyasa ekonomisi ve aktörleriyle barışık, banal milliyetçiliği yeniden üreten sembollerle

2000'lerin Türk Siyasal Hayatını Recep İvedik 4 ve Recep İvedik 5 Filmlerinden Okumak

'ileri demokrasi' diskurunu harmanlayan, sistemde yer alan gerilimleri popülist-muhafazakâr/dini motiflerle yumuşatmaya çalışan bir milliyetçiliktir" (Özta 2013).

Bu anlamda neoliberal milliyetçiliğin bir uzantısını oluşturan Yeni Osmanlıcı eğilimler ise; modernleşme sürecine direnen ülkelerin kendi kendini oryantalize ederek ayrıcalıklı bir konuma yerleşme ve tarihin prestij sağlayabilecek birikimini ön plana çıkarma çabası olarak görünmektedir (Mardin 2008: 308-309). Son durumda; milliyetçi sınıfların ırksal/etno kültürel değerleri ile İslâmcı sınıfların dini/mezhepsel değerlerinin başarılı bir şekilde siyasal alana zerk edildiği ifade edilebilmektedir. Türkiye için tarihin bundan sonrasında siyasal topluma katılma pratiği, evrensel adalet ve haklardan ziyade ortaklaşa kullanıma açılan ve bütünleştirici olacağına inanılan değerlerden geçmektedir. Çünkü kültürel olarak bağlayıcı olan bu kimlik, vatandaş yaratımının biricik koşulunu oluşturmaktadır (Çolak 2007: 25).

AKP'nin neoliberal milliyetçiliğine bu açıdan bakıldığında iki farklı misyon üstlendiğini söylemek mümkün görünmektedir. Bunlardan birincisini, içte ve dışta değişen siyasal konjonktüre ayak uydurmak oluşturmaktayken; diğerini, neoliberal sistemin ortaya çıkarmış olduğu açmazların gizlenmesi ya da giderilmesi oluşturmaktadır. AKP'nin kullanımı açısından söz konusu çaba; liberal milliyetçilik, muhafazakâr milliyetçilik ve kültürel milliyetçilik alanlarında yoğunlaşmaktadır. Hem birbiri ile mücadele içerisinde hem de birbiri ile yoğun bir alışveriş halinde olan bu üç tip milliyetçiliğin kesişim noktasını ise neoliberal milliyetçilik oluşturmaktadır. "Bu nedenle gelenek, görenek ve din eksenli olarak toplumu yeniden inşa etme söylemi ile muhafazakâr milliyetçiliğe göz kırpmakta olan neoliberal milliyetçilik, güçlü bir kapitalizm ve piyasa toplumu savunusuyla liberal milliyetçiliğe yaklaşmaktadır" (Şen 2015: 165). Aynı zamanda Türkiye'nin neoliberal milliyetçiliği, mevcut kültürü muhafaza etme, dünya coğrafyasında yer alma ve dolayısıyla dünya devletlerinin saygı ve takdirini kazanma misyonu ile da kültürel milliyetçiliğe eklenmektedir (Anadol, Abbasova ve Abbaslı 2002: 47).

AKP'nin ırk ya da köken birliğini esas alan bir milliyetçi vurgudan uzak olması, onun milliyetçi düşünceden bağımsız bir parti olması olarak algılanmasına neden olmaktadır (Saraçoğlu 2012: 266). Fakat AKP'nin milliyetçi ideolojisi, yerkürede var olan diğer devletler ile Türkiye coğrafyası arasında çekilen sert çizgilerde ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda; Türk toplumunun, her ne şartta olursa olsun üstün bir yere oturtulması, menfaatlerinin öncelik arz ediyor oluşu ve devlet faydasının, kişisel ya da toplu her türlü faydadan bağımsız görülmesi noktasında AKP'nin milliyetçi vurgularının yansımasını oluşturmaktadır (Özkırımlı 2008: 14).

Son kertede “Büyük Millet Büyük Devlet Büyük Türkiye” söylemiyle liberal milliyetçiliğe adım atan AKP, Kürt Sorunu’nun çözümünü muhafazakâr milliyetçilikte bulmaktadır. Devletin beka sorunu noktasında kültürel milliyetçi kimliğini üzerine geçiren AKP’de, milliyetçilik düşüncesinin şekli değişiyor olsa da sürekli canlı tutulan siyasal söylemin adı milliyetçilik olarak anılmaktadır.

Konuya neoliberal sistemin açmazlarının gizlenmesi açısından yaklaşıldığında ise, özellikle din ve etnisite açısından bir analiz yapmak gerekmektedir. Neoliberal sistemin bünyesine her şeyi katarak ilerleyen ve popülist söylemlerle siyasal olanı bir tüketim nesnesine dönüştüren doğası, bireylerin kimliklerinin ayrışmasına neden olmaktadır. Sosyalizmin siyasal insanı ile kapitalizmin ekonomik insanı arasından gidip gelen birey, postmodernizm sarmalından etnik ve dinsel kimliklerini canlandırarak kurtulmaya çalışmaktadır. Ortaya çıkan canlanmanın, din ya da etnisite ile değil; modernitenin çelişkileri ile etnisitenin ve dinin duygusal biçimleri ile ilgili olduğu görülmektedir.

Gerçekten de, modern toplumun özellikleri nedeniyle yalnızlık endişesine düşmüş bireye, şiirsel ve duygu yüklü yeni alanlar milliyetçilik düşüncesi ile açılmaktadır. Bu noktada birey, aidiyet hissetme, bir olma, ortak değerler etrafında birleşme olanağını kazanmaktadır (Kerestecioğlu 2018: 346). Öte yandan, Türkiye gibi sıcak para akışına ihtiyaç duyan ülkelerde ekonomik göstergelerin negatif ivmelere düştüğü zamanlarda, milliyetçi tavırlar takınılması ve dış mihraklar minvalinde geliştirilen söylemlerin egemenliği neoliberal milliyetçi yaklaşımların AKP tarafından sıklıkla dile getirilmesine sebebiyet vermektedir.

Sinemanın Neoliberalizm ile Bütünleşmesi

AKP’li yıllarda hız kazanan neoliberal dalgadan, halk nezdinde karşılık alınmaya başlanması ve Türk sinemasının uluslararası sahada tanınması, iktidar partisini sinema alanına dair düzenlemeler yapmaya itmiştir. Bu düzenlemelerin en önemli ayağını 2004 yılında TBMM tarafından kabul edilen 5224 sayılı Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi Hakkında Kanun oluşturmaktadır. Bu kanun doğrultusunda çıkarılan; Sinema Filmlerinin Değerlendirilmesi ve Sınıflandırılmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, Sinema Filmlerinin Desteklenmesi Hakkında Yönetmelik ve Sinematografik Ortak Yapımlar ve Türkiye’de Ticari Amaçlı Film Çekmek İsteyen Yerli ve Yabancı Yapımlar Hakkında Yönetmelik bu alana etki eden diğer düzenlemeleri oluşturmaktadır. Birey ve toplumun, modern yapıya sahip bir kültürel sahada varlığını sürdürmesi amacıyla sinema alanının desteklenmesi, geliştirilmesi ve bu doğrultuda yerli/yabancı yatırımlara destek verilmesinin gerekliliği üzerinde duran kanun

2000'lerin Türk Siyasal Hayatını Recep İvedik 4 ve Recep İvedik 5 Filmlerinden Okumak

sonrasında, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesinde yer alan Sinema Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak Destekleme Kurulu, Değerlendirme ve Sınıflandırma Kurulu ve Danışma Kurulu oluşturulmuştur. Sinema Filmlerinin Desteklenmesi Hakkında Yönetmelik'te; kendine özgü nitelikler taşıyan, ulusal vurgulara sahip, kamusal değerler ve anayasaya uygun, ulusal ya da uluslararası arenada ilgi çekebilecek yapımlara destek verileceği ifade edilmiştir.

Neoliberal politikaların, topluma ait olan tüm alanlar gibi, sinemayı da içine alması, sinemanın, toplumsal sahanın bir çeşit aygıtı haline gelmesinin önünü açmıştır. Siyaset ve sinema etkileşiminin, Türkiye özelinde yüksek seviyelere tırmandığı 2000'li yıllarda, iktidar partisinin hamlelerine paralel bir şekilde şekillenen sinema yapıtlarının, çalışma kapsamında ele alınan filmlerde okunabiliyor olması bunun güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Recep İvedik 4 filminin daralan kamu yararı politikalarına paralel şekilde mahalle olgusunun sermayedarlar lehine çevrilmesini ortaya koyması ve Recep İvedik 5 filminin çekildiği dönemin altyapısını oluşturan Fırat Kalkanı Operasyonu, 15 Temmuz Darbe Girişimi ve HDP'li milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmış olması gibi değişkenlere bağlı olarak yükselen milliyetçilik hareketlerini yakalamış olması bunlardan yalnızca birkaçını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, tam da bu nedenle, sinema üzerinden bir ulusal inşa sürecinden bahsetmek mümkün görünmektedir.

Konuya bir başka açıdan yaklaşıldığında ise; AKP iktidarının hegemonik unsurlarını sisteme tamamen entegre etmeye başladığı iktidarının ikinci döneminden itibaren çatışmalara dayalı bir siyasal ortam inşasının sahneye çıktığını göstermektedir. Evrensellikten yerelliğe, bireysellikten bireyciliğe geçişin görüldüğü bu dönemde; sinema, sanatsal/toplumsal bir misyona sahip olmaktan ziyade ticari bir meta olarak revize edilmiştir. Yapımcı/yönetmen, televizyon/televizyon sahipleri, iktidar/muhalefet ve seyirci/yurttaş arasında gidip gelen mücadelede ağır basan; sinemanın, kitlelerin kontrol altında tutulmasında bir aygıtı haline gelmesidir. Öte yandan, süreç içerisinde göze çarpan yegâne değişiklik ülke içerisinde kendine yer bulan popüler sinema yapıtları ile bağımsız sinema yapımları arasındaki çelişkide yatmaktadır. Türkiye'de vizyon rekorları kıran filmler, "tüketime uygun bir biçimde hazırlanmış, kayda alınmış, endüstri üretimine uyarlanmış, pazarlanmış ve değiştirilmiş olup gerçekliğin insana bıraktığı son düşünceden kaçışı" ifade etmekten (Adorno 2016: 78-96); bağımsız/sanat filmleri, ülkenin bünyesinde barındırdığı ayrışmaları, parçalanmışlıkları, yabancılaşmayı, farklı olana dair baskıyı, etnik, dinsel ve kimliksel önyargıları gösteren perdeleri ile festivallerden ödüller alarak Türkiye'ye geri dönmektedir.

Bu bağlamda, ülkede gösterilen ticari sinema yapıtlarını ortaya koyan yapımcı ve yönetmenlerin “toplumun toplumsal antitezi” olması gerekirken (Türkdoğan 2014: 186); düşündürmeden güldüren, ataerkil sisteme işlerlik kazandıran, bilim ya da rasyonaliteden ziyade değer ve geleneklere bağımlılığa dayalı bir vatandaş olgusuna dayandığı söylenebilmektedir. Foucault’nun düşünceleri doğrultusunda vatandaş olgusu, egemenliğin yeniden üretilebilmesinin bir teminatı haline gelmektedir. (Özmaç 2012: 67; Baştürk 2012: 74-75; Koç 2018: 197). Foucault’nun, bireyin nesneleşmesi olarak ifade ettiği bu süreç; Frankfurt Okulu’nun eleştirel teorisinde, kapitalist piyasa ekonomisine bağımlı kültür endüstrisinin ve bürokratikleşme yoluyla kurulan denetim mekanizmalarının aracılığıyla oluşturulmaktadır (Best ve Kellner 1998: 263-264). Bu bağlamda sinema yapıtları, yeni baştan inşa edilen siyasal sistemin, sürekli olarak üretilebilmesine hizmet etmektedir (Yaylagül 2018: 192).

Recep İvedik 4 Gözünden 2000’li Yılların Siyasal ve Toplumsal Görünümü

Neoliberal ekonomik ve siyasal politikaların uygulamada geniş bir hat boyunca kendine yer bulduğu 2000’li yıllarda AKP, söz konusu politikaları oluşturucu ve uygulayıcı bir siyasal parti olarak öne çıkmaktadır. Serbest piyasa ekonomisinin uygulayıcı erki olan AKP, kamu yararı ilkesinin, devlet nezdindeki sorumluluğunu kamusal alandan alarak küçültürken; yaptığı düzenlemelerle, neoliberal sistemi sermaye lehine genişletmektedir. Recep İvedik 4 filminde ise; mekân ile neoliberal dönüşüm ilişkisinin, kamusal bir mekân olan mahalle üzerindeki etkileri görülmektedir. Tarihsel arka planına bakıldığında, doğrudan o yerde yaşayan mahallelinin kontrol ve tercihleri doğrultusunda şekillenen mahallenin, sermayedar ve piyasa eliyle dönüştürülmesi dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda; kamusal ve tarihsel bir mekân olarak mahalle, kentsel dönüşüm ve rant amacıyla dönüştürülen bir kamusal mekân olarak öne çıkmaktadır.

Neoliberal sistemde metalaşmanın giderek genişleyen bir süreci ifade ettiği hatırlandığında, söz konusu değişim, radikal bir dönüşüme işaret etmektedir. AB çalışmaları ile kentsel/kırsal alanların tümünü birden revize etmeye girişen AKP hükümeti, bu açıdan çift yönlü bir şekilde ele alınabilmektedir. Bir tarafta, küreselleşme çabaları ile yaratılan kadın/çocuk/yaşlı dostu ve ekolojik/akıllı/yavaş kentler yer almaktayken; diğer tarafta, siyasal ve ekonomik rant ile şekillendirilmeye bağlı olarak gelişen maddi/manevi kayıplar, çevre tahribatları, kentsel yoksullaşma/yoksunlaşma durmaktadır. Bu açıdan neoliberal popülizm, piyasa ekonomisi yüzünden yoksullaşan halkın ve halka ait mekânların, varlıklı kesimlere

2000'lerin Türk Siyasal Hayatını Recep İvedik 4 ve Recep İvedik 5 Filmlerinden Okumak

avantaj sağlayacak şekilde dönüştürülmesi anlamına gelmektedir (Yıldırım 2013: 77; Barr 2003: 1161). Buna benzer şekilde aynı durum, “insanların otoritelerindeki artığın bedelini egemenlikleri altına aldıkları şeylerden yabancılaşarak ödediği” savını da doğrulamaktadır (Horkheimer ve Adorno 2014: 26). Bu doğrultuda, mahalle kavramının insan zihninde yer ettiği imgelem, zamanla dönüşerek egemenliğin pekiştirildiği bir alan olarak değişikliğe uğramaktadır.

Diğer bir taraftan filmle doğrulanan bir diğer nokta, neoliberal muhafazakâr ideoloji perspektifinden, arz ve talebin karşılaştığı alanda ortaya çıkan toplumsal yapının dönüştürülmesinin devletten bağımsız olarak addedilmesi gerekliliğidir (Suda 2018: 154). Filme göre; yeni muhafazakârların refah devletinden ziyade hayırseverlik mekanizmasına duymuş oldukları güven, başarıya ulaşamamaktadır. Söz konusu başarısızlık; bireylerin kendi öznel ve toplumsal alanlarını ilgilendiren alanlarda söz sahibi olamayarak yalnızlaşması sonucunu doğurmaktadır. Yalnızlaşarak kendi içerisine kapanan toplumsal insan, sistemin değiştirilemezliğini kabul ettiğinden pasif nihilist bir yapıya bürünmektedir (Critchley 1997: 4; Yıldızoğlu 2013: 119). Fakat somut bir gerçeklik ortamı doğduğunda söz konusu çaresizlik hissini yok olması, sistem içerisinde gizli bir şekilde var olan ve mücadele edebilen toplumsal insanı da açığa çıkarmaktadır. Dolayısıyla, Türk toplumunu oluşturan iki türlü dalgalanmadan bahsetmek mümkün görünmektedir. İlk durumda, bencilce hareket ederek toplu şekilde zarara uğrayan toplumsal yapı söz konusuyken; gerekli fırsat yakalandığında, toplu kurtulma planının bir parçası haline gelen ve sonunda başarıya ulaşan bir halk tabakası dikkat çekmektedir.

Recep İvedik 5 Gözünden 2000’li Yılların Siyasal ve Toplumsal Görünümü

Vizyona girdiği dönem itibariyle iktidarın, milliyetçi yaklaşım ve hassasiyetlerini yakaladığı görülen Recep İvedik 5 filminin ana temalarını; kültürel hassasiyetler ve milliyetçi doneler oluşturmaktadır. Dolayısıyla filmin analizini yaparken öncelikle yükselen milliyetçiliğin farklılaşan karakteri üzerinden hareket etmek gerekmektedir. Bunun yanı sıra analizin devamında, Stravkakisçi anlamda bir popülist siyasal yaklaşım önem taşımaktadır.

Uluslararası bir spor müsabakasına Türkiye’yi temsilen katılan Recep’in, diğer ülke vatandaşlarına yönelik yaklaşımı, dönemin ruhuna uygun şekilde, tarihsel sorun ve gerilimlerin sürekli dinamik tutulması gerektiğini akla getirmektedir. Öte yandan -her ne kadar aldığı tepkiler sonucunda filminden çıkarılsa da (NTV 2017)- Recep’in Azerbaycan takımına yönelik aşağılayıcı yaklaşımı, milliyetçiliğin yeniden inşası sürecinde her yönden ve herkesle mücadele edilen bir siyasal ortamı ifade etmektedir. Filmin vizyona girdiği dönemde Türkiye’nin

gündeminde yer alan konuları oluşturan 15 Temmuz darbe girişimi (Hürriyet 2016), Türkiye’de görev yapan Rus büyükelçisine suikast girişimi (BBC 2016), HDP’li milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılarak tutuklanmaları (Milliyet 2016) ve Fırat Kalkanı Operasyonu (Yeşiltaş, Seren ve Özçelik 2017: 7) gibi olay ve durumlar, Türk milliyetçiliğinde artık söz konusu olanın eşitlik ve özgürlüğe dayalı ulus yapısından çatışmacı bir ulus yapısına evrildiğini göstermektedir.

Öte yandan AKP’nin neoliberal milliyetçiliğinin bir uzantısını oluşturan yeni Osmanlıcı yaklaşımı da filmde ön plana çıkmaktadır. Filmde, Türk takımının diğer takımlara üstün/karşıt bir şekilde konumlandırılması ve milliyetçiliğinin temellerini Osmanlı ceddinde arıyor olması, Türkiye’nin değişen çehresini ortaya koymak açısından önem taşımaktadır. AKP’nin milliyetçilik algısını “biz” ve “onlar” olarak inşa ettiğini söyleyen Özkırımlı’yı (2008) doğrular şekilde; filmde yer alan Recep karakteri, dünyaya meydan okumaktadır. Filme göre, Recep karakteri, farklı kültürlerle karşılaştığında sertleşerek bilgi uyumsuzluğu sürecini yaşamaktayken; Osmanlı mirasına yönelik geriye dönük portresi ile artık alternatifsiz bir konuma gelmiş olan maddi kültüre intibak etmekte ve melezeleşerek farklılaşmaktadır (Habermas 2018: 93).

Bunların yanı sıra, filmde halk ve seçkinler arasında inşa edilen sembolik karşıtlığı da görmek mümkündür (Stravkakis 2005: 243; Akça 2018: 50). Herhangi bir spor dalında yeterliliği ve ihtisası bulunmayan Recep karakterinin, gayri ahlaki yollarla takım başkanlığını üstlenmesi, post-endüstriyel dönemin bilgi değer merkezli yapılanmasına tezat bir durumu ifade etmesine rağmen millet merkezli popülist siyaset ile doğrusal bir ilişki kurmaktadır. Söz konusu dönem içerisinde popülizm eksenli olarak eğitim ve bilgi düzeyleri arasındaki farklılıkların eritilmesi yoluyla önemsizleştirilen ‘herhangi bir konuda uzman olma’ durumu filme göre, ortadan kaldırılmıştır. Bu yok oluş ise; “eski/yeni”, “seçkin/milletçi”, “evrenselci/yerelci”, “rasyonel/romantik” ya da “Batıcı/Doğucu” olarak ayrıştırılan bir toplumsal ve siyasal yapılanmayı beraberinde getirmiştir (Bilgiç 2015: 194).

Son olarak kültür endüstrisinin bir yansıması olarak bakılabilecek Recep İvedik serisinin, “toplumun mutlu olduğuna inandırılması ve hakikatlerden uzaklaştırılarak unutturulması adına bir silah olduğu” söylenebilmektedir (Adorno 2016: 78-79). Bu bağlamda; toplumsal sorunların dışavurumu olarak kullanılabilecek komedi filmlerinin, neoliberal politikalar eliyle yalnızca zaman geçirme ve oyalanma aracına indirildiği de göze çarpmaktadır (Yaylagül 2018: 265). Buna ilaveten, AKP dönemi ile başlayan siyasal hareket;

2000'lerin Türk Siyasal Hayatını Recep İvedik 4 ve Recep İvedik 5 Filmlerinden Okumak

kültürel alışkanlıklara bağlı olan hakikati, ataerkiyi ve standart anlamda ortaya çıkan kadın erkek ilişkilerini sürdürmeye çalışan bir görünüm sergilemektedir (Yıldızoğlu 2013: 123-124). “Zira Türkiye özelinde ülkenin siyasal yapılanması ve kültürü mercek altına alındığında devletin kutsiyeti inancının ve ‘devlet baba’ tamlamasıyla özetlenen paternalist zihniyetin hatırı sayılır bir ağırlığa sahip olduğu bilinmektedir (Öztan 2012: 426).

SONUÇ

AKP, neoliberal anlayış çerçevesinde hem mevcut politik anlayışı revize etmekte hem de değişkenlerin işleyişine dahil ettiği halk kesimi ile devlet/millet nosyonunu birleştirmektedir. AB ve IMF gibi uluslararası aktörler ile ekonomik alanda neoliberal yaklaşımı benimseyen AKP; toplumsal yapıda ise, neoliberal milliyetçi yaklaşımı ile farklılaşmaktadır. Neoliberal popülizmin siyasal ve toplumsal inşanın bir aygıtı olarak kullanıldığı söz konusu dönemde, bir yanda küreselleşme çabalarına paralel şekilde bütünleşen bir halk dokusu yer almaktayken; öte yanda farklı çıkarları paylaşan bireylerin siyasal alanda birbirine karşıt konumlandırılması söz konusudur.

Muhafazakâr demokrat tanımlaması doğrultusunda milliyetçilik ve devlet merkezlik algısını dönüştüren AKP, kapitalizme duyduğu güven ile liberal milliyetçiliğe, çokkültürlülük ve demokrasi vurgusu ile kültürel milliyetçiliğe ve sistemin vermiş olduğu zararları en aza indirme noktasında muhafazakâr milliyetçiliğe yaklaşmaktadır. Siyasal alanı yeniden inşa eden neoliberal milliyetçilikte söz konusu olan, yükselişe geçen milliyetçi düşüncenin çıkarlara göre değişebildiğidir. Neoliberal açmazların giderilmesi noktasında bir cankurtaran misyonu yüklenen neoliberal milliyetçi düşünce, iktidarın/iktidarların izlediği siyasaların tıkandığı noktalarda dış mihraklar sözüyle uluslararası bir nitelik kazanmaktadır. Bu noktada, siyasal erkin/erklerin bir yansıması olarak ortaya çıkan sinema yapıtları, söz konusu değişim ve dönüşümlerin çıktılarını ortaya koyabilmek açısından değer kazanmaktadır.

Recep İvedik 4 filmi açısından bakıldığında durum, halkın kamusal bir mekânı olan mahallenin, varlıklı kesimlerin lehine olacak şekilde yeniden yapılandırılmasını ifade etmektedir. Halk ve zenginler karşıtlığının açık bir dille beyazperdeye yansıtıldığı filmde neoliberal politikalarla bireycileşmesi beklenen halk, bireyselcilik anlamında bir dönüşüme uğramaktadır. Kendilerine ait olan mekân üzerinde mahalle sakinleri, kurdukları birliktelik ile başarıya ulaşmaktadır. Dolayısıyla toplumun neoliberal popülizm eksenli olarak hegemonik projeye dahil edilmeye çalışılması başarısızlıkla sonuçlanmakta ve toplum, kendine ait olan üzerindeki tasarrufunu kendi lehine çevirmeyi başarmaktadır. Bir başka deyişle, toplumun

mevcut sistem içerisindeki çaresizliğini ifade eden pasif nihilist bakış açısından yeni tür bir iyileşme dönemi diyebileceğimiz aktif nihilist bakış açısına evrilebilirliği gösterilmektedir.

Recep İvedik 5 filmi açısından bakıldığında ise, filmde, milliyetçi öğelerin dönemin ruhuna uygun şekilde sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Söz konusu milliyetçilik, Yeni Osmanlıcı düşünce, kültür ve din bağlamında şekillenmekteyken; aynı zamanda canlandırılan alt kültürün varlığı, neoliberal milliyetçiliğin ruhuna uygun düşmektedir. Ayrıca filmin, “biz” ve “onlar” ayrımını vurgulayarak ilerleyen doğası, AKP’nin milliyetçi düşüncüyü neoliberal popülizm eksenli olarak yeniden yapılandırmasına örnek verilebilmektedir. Öte yandan film, postmodern insana karşı koyan “yerel insan” ve ekonomi politikten ziyade “kültürel politik”e yaklaşan motifiyle farklı bir nitelik kazanmaktadır. Çekildiği dönem itibariyle, Türkiye’de var olan siyasal dönüşüm ve yaklaşımlara uygun düşmesiyle politik nitelik kazanan film, kontrolsüzce gülme ya da her şeye gülme noktasında tüketim toplumunun öngördüğü nesne ve şeylerin metalaştırılması yoluyla kendini piyasa mekanizmasına adapte etmektedir.

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. (2016). *Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi*, Nihat Ülner, Mustafa Tüzel ve Elçin Gen (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akbal Süalp, Z. T. (2015). Muhafazakâr, Mağdur ve Malum Israr, K. İnal, U. B. Gezgin ve N. Sancar (Der.). *Marka Takva Tuğra: AKP Döneminde Kültür ve Politika* içinde (ss. 154-158). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Akça, İ. (2018). 1980 Sonrası Türkiye’de Hegemonya Projeleri ve Otoriterizmin Değişen Biçimleri, İ. Akça, A. Bekmen ve B. A. Özden (Der.). “*Yeni Türkiye’ye Varan Yol*” – *Neoliberal Hegemonyanın İnşası* içinde (ss. 27-67). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Anadol, C., Abbasova F. ve Abbaslı N. (2002). *Türk Kültür ve Medeniyeti*, İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Barr, R. R. (2003). The Persistence of Neopopulism in Peru? From Fujimori to Toledo. *Third World Quarterly*, (24/6), 1161-1178.
- Baştürk, E. (2012). Michel Foucault’da Liberalizm Eleştirisi: İktidar, Yönetimsellik ve Güvenlik. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (14), 65-78.

2000'lerin Türk Siyasal Hayatını Recep İvedik 4 ve Recep İvedik 5 Filmlerinden Okumak

- BBC. (2016). “Rus Büyükelçiye Suikast ve Sonrasındaki Gelişmeler”. <https://www.bbc.com/turkce/live/haberler-turkiye-38370294>, (29.04.2020).
- Bekalp, B. (2019). Frankfurt Okulu’nun Temel Eleştiri ve Amaçları. *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri Dergisi*, (1), 15-24.
- Best, S. ve Kellner, D. (1998). *Postmodern Teori (Eleştirel Soruşturmalar)*, Mehmet Küçük (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bilgiç, E. E. (2015). ‘Kötü Eski’ ‘İyi Yeni’ Retoriğinde İkili Karşıtlıklar, K. İnal, U. B. Gezgin ve N. Sancar (Der.). *Marka Takva Tuğra: AKP Döneminde Kültür ve Politika* içinde (ss. 192-198). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Box Office. (2008). “Tüm Filmler Seyirci Rekoru – İlk 100 (1989’dan günümüze)”. <https://boxofficeturkiye.com/tum-zamanlar/seyirci-rekorlari/tum-filmler>, Erişim Tarihi (15.09.2020).
- Critchley, S. (1997). *Very Little... Almost Nothing*. Britain: Routledge.
- Çimen, Ü. (2020a). *Kötülüğün Terlemesi – Tüm Yönleriyle Jean Baudrillard*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınevi.
- Çimen, Ü. (2020b). Danıştay’ın Andımız Kararının Ana Haber Bültenlerinde Sunumunun Ulusal Kimlik Bağlamında Değerlendirilmesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, (7/1), 25-52.
- Çolak, Y. (2007). Türk Devrimi, Devlet ve Kültür. *Muhafazakâr Düşünce*, (3/12), 23-40.
- Debord, G. (2018). *Gösteri Toplumu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.
- Durgun, Ş. (2018). *Modernleşme ve Siyaset*. Ankara: A Kitap.
- Erkal, M. (1984). *Sosyal Meselelerimiz ve Sosyal Değişme*. Ankara: Mayaş Yayınları.
- Gökbakar, T. ve Gökbakar Ş (2014). *Recep İvedik 4*, Oyuncular: Şahan Gökbakar, Berna Üçkaleler vd DVD, Çamaşırhane Film.
- Gökbakar, T. ve Gökbakar Ş. (2017). *Recep İvedik 5*, Oyuncular: Şahan Gökbakar, Orkan Varan vd DVD, Çamaşırhane Film.
- Habermas, J. (2018). *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Geleceği*, Medeni Beyaztaş (Çev.). İstanbul: Yarın Yayınları.
- Habertürk. (2013). “Kimse Bizim Karşımıza Kürtlükle de Türklükle de Çıkmasın”. <https://www.haberturk.com/gundem/haber/820883-kimse-bizim-karsimiza-kurtlukle-de-turklukle-de-cikmasin>, (05.10.2020).
- Horkheimer, M. ve Adorno, T. (2014). *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan (Çev.). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.

- Hürriyet*. (2016). “Dakika Dakika Darbe Girişimi: 15-16 Temmuz 2016”. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dakika-dakika-darbe-girisimi-15-16-temmuz-2016-40149409>, (05.10.2020).
- İhlas Haber Ajansı*. (2014) “Erdoğan: ‘Milliyetçilik Yapıyorlar’”. <http://www.ihha.com.tr/haber-erdogan-milliyetcilik-yapiyorlar-340542/>, (05.10.2020).
- Kalaycı, R. (2018). *Uluslararası Sistemin, Siyasal Kültürün ve Rejimin/Devlet Yapısının Dış Politikaya Etkileri: İran, Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Kerestecioğlu, İ. Ö. (2018). Milliyetçilik: ‘Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens’ten Frankeştayn’ın Canavarına, H. B. Hekimoğlu Örs (Der.). *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde (ss. 307-350). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koç, A. (2018). Michel Foucault’nun “Biyopolitika” Kavramının Teorik Çerçevesi. *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, (2/2), 193-218.
- Mardin, Ş. (2008). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Milliyet*. (2015). “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Erzurum’da Önemli Açıklamalar”, <https://www.milliyet.com.tr/siyaset/cumhurbaskani-erdogandan-erzurumda-onemli-aciklamalar-2067791>, (05.10.2020).
- Mutlu, A. (2020). Modernizm ve Postmodernizm Bağlamında Kent Kültürü, A. Mutlu (Der.). *Kenti Anlamak: Kent Kültürü Sorunu ve Politikası* içinde (ss. 37-49). Ankara: Palme Yayınevi.
- NTV*. (2017). “Şahan Gökbakar O Sahne Hakkında Kararını Verdi”. <https://www.ntv.com.tr/sanat/sahan-gokbakar-o-sahne-hakkinda-kararini-verdi-recep-ivedik-5,SaedEaT730u9mZvUuii8rA>, (28.04.2020).
- Oldfield, A. (2008). Vatandaşlık: Doğal Olmayan Bir Pratik Mi?, A. Kadıoğlu (Der.). *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara* içinde (ss. 93-104). İstanbul: Metis Yayınları.
- Özakıncı, C. (2017). *Derin Yahudi: Siyon-Türk Zelda*. İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Özbudun, S. ve Demirer, T. (2012). “*Zamanın Ruhu*”. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Özkırmı, U. (2008). *Milliyetçilik ve Türkiye-AB İlişkileri*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Özmkas, U. (2012). Foucault: İktidardan Biyoiktidara. *Cogito*, (70/71), Michel Foucault Özel Sayı, 53-81.
- Öztan, G. G. (2013). “Neoliberal Milliyetçilik ve AKP”, *Bianet*, <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/144811-neo-liberal-milliyetcilik-ve-akp>, (05.10.2020).

2000'lerin Türk Siyasal Hayatını Recep İvedik 4 ve Recep İvedik 5 Filmlerinden Okumak

- Radikal*. (2001). “Erdoğan: Biz Çözeriz”, <http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-biz-cozeriz-603343/>, (05.10.2020).
- Renan, E. (2019). *Ulus Nedir?*, Gökçe Yavaş (Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Roberts, K. M. (1995). Neoliberalism and the Transformation of Populism in Latin America: The Peruvian Case. *World Politics*, (48/1), 82-116.
- Saraçoğlu, C. (2012). Türkiye Sağ, AKP ve Kürt Meselesi, İ. Ö. Kerestecioğlu ve G. G. Öztan (Der.). *Türk Sağ: Mitler, Fetişler ve Düşman İmgeleri* içinde (ss. 243-279). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stravkakis, Y. (2005). Religion and Populism in Contemporary Greece, F. Panizza (Ed.). *Populism and Mirror of Democracy* içinde (ss. 224-249). Londra: Verso.
- Suda, E. Z. (2018). Muhafazakarlık: Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa, H. B. Hekimoğlu (Örs) (Der.). *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde (ss. 115-132). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Şen, Y. F. (2015). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Milliyetçilik Söylemi: Bir Siyasal Söylem Çözümlemesi. *Muhafazakâr Düşünce*, (11/44), 157-180.
- Türkdoğan, T. (2014). *Sanat Kültür Politika: Modernizm Sonrası Tartışmalar*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Türkiye Musiki Eseri Sahipleri Meslek Birliği (MESAM)*. (2004). 5224 Sayılı Kanun, <http://www.mesam.org.tr/5224-sayili-kanun/>, (31.03.2020).
- Uzgel, İ. (2013). AKP: Neoliberal Dönüşümün Aktörü, İ. Uzgel ve B. Duru (Der.). *AKP Kitabı (2002-2009)* içinde (ss. 11-39.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Yaylagül, L. (2018). *Sinema Toplum Siyaset*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yazır, E. H. (2013). *Yüce Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Türkçe Meali*, Mustafa Özel (Sad.). İstanbul: Burhan Yayınları.
- Yeşiltaş, M., Seren, M. ve Özçelik, N. (2017). Fırat Kalkanı Harekâtı: Harekâtın İcraası, İstikrarın Tesisi ve Alınan Dersler Raporu. İstanbul: SETA Yayınları. https://setav.org/assets/uploads/2017/10/R91_FKA.pdf, (05.10.2020).
- Yıldırım, D. (2013). AKP ve Neoliberal Popülizm, İ. Uzgel ve B. Duru (Der.). *AKP Kitabı (2002-2009)* içinde (ss. 66-107), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Yıldırım, E. (2014). Sovyetler Birliği'nde Propaganda ve Proleter Hegemonik İdeolojinin Kurulumu Üzerine. *Doğu Batı*, (69), 271-293.

Yıldızoğlu, E. (2013). AKP ve Liberal Entellektüellerin Yavaş İntiharı, İ. Uzgel ve B. Duru (Der.). *AKP Kitabı (2002-2009)* içinde (ss. 108-125). Ankara: Phoenix Yayınevi.

**2000'lerin Türk Siyasal Hayatını Recep İvedik 4 ve Recep İvedik 5 Filmlerinden
Okumak**

BORGES'İN “TANRININ EL YAZISI”NDA BOETHIUSCU FELSEFE

Fatma DORE*

ÖZ

Beşinci yüzyılda yaşamış Romalı filozof Boethius, en iyi bilinen eseri *Felsefenin Tesellisi*'nde, ölüm cezasına çarptırılması ve hapsedilmesinin doğurduğu ıstıraptan felsefenin yardımıyla kurtulur. Bu yöntem, yirminci yüzyıl Arjantinli yazar Jorge Luis Borges'in "Tanrı'nın El Yazısı" adlı kısa öyküsünün kahramanı Tzinacán tarafından da yansıtılmaktadır. Bu makale, iki eser arasındaki bu temel benzerliği diğerleriyle birlikte ortaya koyar. İlk olarak, iki eser arasındaki kimi yüzeysel benzerlikleri gösterir. Makalenin amacı için tamamen güvenilir kabul edilen her iki eserin anlatıcıları, fiziksel ve psikolojik işkenceye maruz kalan izole edilmiş mahkûmlardır. Her ikisi de, farklı iki dünyanın çarpışmasının itibardan düşmelerine neden olduğu tarihsel dönemlere aittir. Her biri bu iki sistemden eskisinin mensubu olarak önemli ve saygın konumlardayken yeni rejimin hışmına uğramışlardır. İkinci olarak, ki daha önemlidir, söz konusu eserler arasındaki felsefi benzerliği serimler. Yani her iki anlatıcı da zindanlarından asla kaçış olamayacağını farkında olmakla birlikte, ruhsal olarak bu gerçeğe teslim olmazlar. Bunun yerine, özgür zihinlerini kullanarak, tüm evrenin ilahi bir ilkeyle yönetildiği düşüncesine ulaşırlar. Böylece evrenin hakikatini bir bütün olarak kavradıklarından, hapishanedeki bireysel yaşamları da kaygılanmaya değmez bir hale gelir. Bu kavrayış onların tesellisidir.

Anahtar Kelimeler: Boethius, Roma Felsefesi, Borges, İspanyol-dili Edebiyatı, Zaman Felsefesi.

BOETHIAN PHILOSOPHY IN BORGES' "THE GOD'S SCRIPT"

ABSTRACT

The fifth-century Roman philosopher Boethius uses philosophy to counter the distress caused by his being imprisoned and impending death in his best-known work *The Consolation of Philosophy*. His method is also reflected by Tzinacán, the protagonist of a short story "The God's Script" by the twentieth-century Argentinian writer Jorge Luis Borges. This article reveals this fundamental similarity along with others between the two works. Firstly, this article demonstrates some superficial similarities between the two works. They are that the narrators of both, who are regarded as completely trustworthy for the purposes of this article, are solitary prisoners subjected to physical and psychological torture. Both are from times in which different worlds collide, which has resulted in their fall from grace. Secondly, and more significantly is the aforementioned philosophical similarity between them. That is that both narrators being aware that there is no escape from their prisons are not psychologically cowed by this fact. Instead, through the free usage of their minds, they philosophise that the entire universe is governed by a divine principle. And in seeing the universe as a whole, their individual lives in the prison are rendered as unworthy of concern. This comprehension is their consolation.

Keywords: Boethius, Roman Philosophy, Borges, Spanish-language Literature, Philosophy of Time

Atf: DORE, F. (2020). "Borges'in "Tanrının El Yazısı"nda Boethiuscu Felsefe", İMGELEM, 4 (7): 343 - 362.

Citation: DORE, F. (2020). "Boethian Philosophy in Borges' "The God's Script"", İMGELEM, 4 (7): 343-362.

Başvuru / Received: 2 Kasım/November 2020.

Kabul / Accepted: 25 Kasım/November 2020.

Derleme Makale/Review Article.

* Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Afyonkarahisar, Türkiye. E-Posta: dorefatma@aku.edu.tr. ORCID Number: 0000-0003-2804-4489

EXTENDED SUMMARY

The fifth-century Roman philosopher Boethius uses philosophy to counter the distress caused by his being imprisoned and his impending death in his best-known work *The Consolation of Philosophy*. In this work, Boethius demonstrates how to find solace in distress through philosophy, which in his book is represented as an actual character, a female being called Philosophy with whom the narrator engages in dialogue.

This philosophical approach is also reflected in Tzinacán, the protagonist of a short story by the twentieth-century Argentinean writer Jorge Luis Borges which is entitled "The God's Script" and which is found in his collection of stories *Aleph*. This article reveals this fundamental similarity along with other superficial similarities between the two works. It is to be noted that in order for this comparison to be made, the narrators of the two works are treated within the article as completely trustworthy. As for the comparison, firstly, this article will look at the superficial resemblances between the story of Borges and the work of Boethius. It will begin by revealing that the narrators of both are solitary prisoners subjected to physical and psychological torture. Tzinacán is effectively waiting for his death in a dungeon in which he has been imprisoned for so long as to forget the number of years he has been there. Moreover, he is also in a state of fear for he shares his dungeon with a jaguar that is separated from him only by a simple wall. Boethius in his imprisonment also has to deal with the psychological strain of having been unjustly sentenced to death on the basis of slander. This causes him to fall into a dark state of mind devoid of hope in which he laments that living a life of wisdom and virtue has brought him nothing. The second superficial similarity between Tzinacán and Boethius is that they both come from times in which different worlds collide, which has resulted in their fall from grace. Tzinacán, who was a high Mesoamerican priest, suffers as a result of the Spanish conquest of the Americas, whilst Boethius, who was a high official in Italy, suffers from the end of the Roman Empire in the west. The third superficial similarity is that both individuals have a high level of education within the context of their traditional societies.

In the second part of this study, the philosophical similarity, which is the more significant, between the works mentioned is discussed. It is that both narrators being aware that there is no escape from their prisons come to be psychologically unaffected by this fact. They both reach this serene state of mind via the active use of their intellects. Through the use of active thought, both Tzinacán and Boethius arrive at a profoundly altered conception of their

imprisonment. The point reached by the two will prove to be very similar. In the case of Boethius, he comes to compare limited human knowledge with infinite divine knowledge. According to Boethius, who approaches the matter within the framework of the nature of time-bound and non-time-bound entities, God's knowledge is different from that of man in that He sees all temporal events simultaneously and as such God is fully omnipotent in eternity. With this insight, Boethius conceives that everything temporal is under God's supervision and that nothing is coincidental. By understanding that there is no greater conception than the eternal God, Boethius realises that it is necessary to live life in this world by strengthening virtues and raising the spirit to supreme hope, because “we live before the eyes of a judge who watches everything.”

Tzinacán, looking for signs of God in the dungeon, finds the first sign in the spots on the skin of the jaguar. From this beginning, Tzinacán advances to the stage that God and the universe are one, and that God is in everything and everywhere, the future, the present, and the past is a collective intertwined and that he, Tzinacán, is one of the threads of that weaving. As a result, both characters feel that they have overcome the limited and blurred perception of the ordinary person to see the universe as it truly is in its absolute form. In this light, their individual lives in the prison are rendered as unworthy of concern. This comprehension provides them with a complete consolation and as such shows that Boethiusian philosophical consolation is manifested in Borges' story.

GİRİŞ

On dördüncü yüzyıl Avrupa edebiyatının en büyük siması Dante (1265-1321), *İlahi Komedya*'sının “Cennet” bölümünde şunları söyler:

“Yüce güzelliği görmenin sevinci

içindeki bu kutlu ruh, yalan dünyayı

açığa vurur akli erenlere.

Kovulduğu bedeni, yeryüzünde

Cieldauro'da dinlenmekte;

işkenceden, sürgünden ulaştı buradaki erince” (2011: 621).

Şiirde geçen "kutlu ruh", Romalı filozof Anicius Manlius Torquatus Severinus Boethius'tur (480?-525?¹), "Cieldauro" da, Boethius'un mezarının bulunduğu Pavia'daki San Pietro kilisesidir (Dante, 2011: 621, 128 nolu dipnot.) Dante, "Cehennem"inde, talihin tersine dönmesinden söz ederken de Boethius'u göz önünde bulundurur (De Filippis, 2014: 368; Goddard, 2011: 15-6). Goddard'a (2011: 15) göre Dante, Boethius'un dünyevi acılarla baş etmede onu hakikate ulaştıran Felsefe ile teselli bulmasını "model alarak Virgil'i" kendisine mürşit yapmıştır. Gönderme yapılan model Boethius'un *Felsefenin Tesellisi*'dir.² Boethius, suçsuz iken ölüme mahkûm edilmenin acısını, infazın gerçekleşmesine dek tutulduğu hapisanedeyken yazdığı bu eserde konuştuğu Felsefe'nin avuntusuyla bertaraf etmektedir.

Dünya edebiyatının bir başka büyük yazarı, yirminci yüzyılın en etkileyici öykücülerinden Jorge Luis Borges (1899-1986), *İlahi Komedya* için "içinde geçersiz tek bir söz yok" demektedir (Borges, 1999: 268). Gelgelelim, Borges'in *Alef* kitabındaki "Tanrının El Yazısı" adlı öyküsünde de Boethius'un *Tesellisi* güçlü bir şekilde yansımaktadır. Borges'in kahramanı Tzinacán, yaşadığı korkunç talihsizlikle mücadele ederken, Boethius'unkine benzer bir süreçten geçmekte ve onun gibi felsefi bir teselliye kavuşmaktadır. Bu makale, iddia edilen bu benzerliği, diğerleriyle birlikte göstermeyi hedeflemektedir. Bunun için benzer noktalar iki alt kategoride toplanacak ve bunlar sırasıyla iki bölüm halinde serimlenecektir. İlkinde yüzeysel olanlar, ikincisinde ise daha derin olan felsefi benzerlik ele alınacaktır.

Borges ile Boethius'un eserleri arasında ilk bakışta göze çarpan açık benzerlikler vardır. Öncelikle her iki başkahraman da mahpustur ve hücrelerinde yapayalnızdır. İkisi de fiziksel ve psikolojik işkence içindedirler. Hem Tzinacán hem de Boethius, farklı iki medeniyetin çarpıştığı tarihsel bir dönemde ve bunun mağduru olmuşlardır. İkisi de meraklı, parlak ve işleyen bir zekâyâ sahip, kendi dünyalarında yüksek mevkilerin bilge ve saygın adamlarıyken büyük bir düşüş yaşamış ve hayatları alt üst olmuştur. Bu hususlara çalışmanın birinci bölümünde detaylı olarak değinilecektir.

Belirtmek gerekir ki söz konusu iki eser "benöyküsel" (*autodiegetic*) anlatı tekniğiyle yazılmışlardır. Bu teknik, Sözen'in (2008: 172) ifadeleriyle, anlatıcının öyküde, ya öykünün ana kahramanı ya da bir gözlemci konumundaki bir karakter olarak yer aldığı anlatıdır ve anlatıcının söz konusu edilen olayları belli bir ölçüde ya da tümüyle yaşamamasının veya belli bir

¹ Boethius'un doğum ve ölüm tarihi hakkında bir kesinlik olmadığından çeşitli kaynaklar tedbir açısından "soru işareti" koymaktadır.

² Boethius (2011). *Felsefenin Tesellisi*, Çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayınları, İstanbul. Eser, bundan böyle FT şeklinde geçecektir.

ölçüde ya da tümüyle düşlemiş olmasının bir önemi yoktur. Çalışmada, iki eserin birbiriyle kıyaslanabilmesi amacıyla, anlatıcılarının söyledikleri mutlak doğru kabul edilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise, iki eser arasındaki felsefi benzerliğe odaklanılacaktır. Hem Tzinacán hem de Boethius, fiziksel olarak hiçbir şekilde zindandan çıkamayacaklarının farkında olmakla beraber, içsel olarak tutsaklıklarına alışamazlar. Özgür zihinleri işlemektedir. Bu da onları felsefi düşünüşe götürür. Son kertede, tüm evrenin tanrısal tek bir ilke ile yönetildiği, her şeyin birbiriyle ilintili ve dünyanın da bunun bir parçası olduğunu görürler. Artık her ikisi de evrenin tanrısal görüdeki mutlak resmini zihinlerinde görebilmektedir. Varlığın bu ontolojik hakikatine erişince hapisteki bireysel yaşantıları gözlerinde bir hiç mesabesine iner. Ve bu, onların tesellisidir.

İki Eser Arasındaki Yüzeysel Benzerlik

Borges'in hikâyesinin kahramanı Tzinacán ile Boethius'un otobiyografik eserinin anlatıcısı, yani kendisi, arasındaki yüzeysel benzerliklerden birisi, değinildiği gibi ikisinin de hapsedilmiş olmasıdır.

Tzinacán, içine atıldığı mağara benzeri zindanın karanlığını “benim günlerimle gecelerim arasında ne ayırım olabilir ki?” (Borges, 2015: 147) şeklinde dile getirir ve doğal olarak özgür olmak ister, ancak buradan kurtulmasının tanrısal bir müdahale olmaksızın imkânsızlığının da altını çizer. Üstelik hapis yattığı yılların sayısını bile unutmuş olan Tzinacán'ın, kendisini “bir zaman genç, bu zindanda volta atabilen” biri olarak betimlemesi, mahpusluğunun bir insan yaşamı için şaşırtıcı derecede uzun olduğuna işaret eder. Elbette geçip giden yıllar onu fiziksel ve duygusal bakımdan da çökertmiştir, zira “ölüm oturduğunda beklemekten başka”(Borges, 2015: 143) elinden hiçbir şey gelmemektedir.

Benzer şekilde mahkûm Boethius da, hayatının akışını sert bir şekilde değiştiren kaderin onu içine attığı felaketle cebelleşmektedir. Bu halini, hapisanede yazdığı, bahsi geçen eserinden öğreniyoruz. “[Y]ürek sızlatıcı” hapisaneyi ve mahkûmluğunu “zalim kaderin hoyrat davranışı” (FT 59) olarak yorumlayan Boethius, eserinin başında bu yeni durumunu, tıpkı Tzinacán gibi, eskisiyle kıyaslar:

“Bir zamanlar gençlik ateşiyle şiirler yazan ben,
ah, şimdi kederimi hüznü ezgilere döküyorum (...)
yanık dizeler buluyor yüzümü gerçek gözyaşlarına” (FT 43)

Açıktır ki hem Tzinacán, hem de Boethius'un zindana atılmaları, çatışan iki düzenin bir sonucudur. Her ikisi de eskisine ait olup, yeni düzenin gazabına uğramışlardır.

Tzinacán, Borges'in kurgusal öyküsünde geçen bir karakterdir, ancak tarihsel bir bağlama oturduğu da açıktır. Bu bağlamın izi, öyküdeki Pedro de Alvarado ve Moctezuma isimleri aracılığıyla sürülebilmektedir. Moctezuma ile Meksika'da kurulup gelişmiş olan antik Aztek medeniyetine gönderme yapılmaktadır. II. Montezuma olarak da bilinen Moctezuma, işgalci İspanyolların Meksika'ya ilk girdikleri sırada Azteklerin kralıdır (Levy, 2008: 4; 343). Pedro de Alvarado ise, 1519'da Meksika'nın ilk istilacıları Hernan Cortes'in atlı birliğinin başına getirdiği komutanıdır (Diaz del Castillo, 2008: 28). Kendisi de bu olayda bir asker olan Diaz del Castillo (2008: 210-2), yazdığı eserde Alvarado'nun, Aztek halkına gösterdiği acımasız ve sert tutumlarından söz eder ki bunlar arasında, dini bir festival sırasında Alvarado'nun adamlarını yerli halkın üzerine salıp onları kıyıma uğrattığı olay da vardır. Dolayısıyla, Borges'in kurgusunun tarihsel bir zemini bulunmakta ve hikâyenin karakteri, bu dönemde üst düzey bir din adamını canlandırmaktadır. Bu detay, Tzinacán'ı bir bağlam içerisinde değerlendirebilmemiz açısından önem arz etmektedir.

Boethius'ta ise benzer durum tarihsel bir gerçeklik olarak cereyan etmiştir. "Roma'nın özgürlüğünü ümit etmekle suçlandığım" (FT 65) sözleriyle, yeni yönetimdeki Ostrogotların arkasından iş çevirdiği ithamıyla başlayan gergin sürece işaret eden Boethius, gerçekte, Senator Albinus ve Bizans İmparatoru Justinus ile olan temaslarından dolayı kral Teodorik tarafından ihanetle suçlanmış, Pavia'da hapsedilmiş ve 525'te de infaz edilmiştir (Stoppacci, 2014: 579). Onu suçlayanların bunu güya belgelerle kanıtladıkları iddiası karşısında, bunların "düzmece" olduklarını gösterebileceği bir savunma hakkının kendisinden esirgenmesinden yakınır, çünkü böylece elinde "herhangi bir özgürlük ümidi de kalma[mıştır]" (FT 65-66). Filozof, hak etmediği halde mahkûm edildiğine inanır (FT 69). Tıpkı, ülkesini istila eden Pedro de Alvarado'nun, Tzinacán'ı haksız yere "ölümlü yaşamım süresince asla dışına çıkmayacağım" (Borges, 2015: 144) dediği zindana atması gibi. Ancak burada, Tzinacán ile Boethius'un durumu arasındaki bir farkı belirtmek gerekir ki ilki, belirsiz bir zamana ikincisi ise ölüm cezasının infazına kadar zindana atılmıştır.

İkisi de, hapisshanedede hem bedensel hem zihinsel işkence çekmektedir. Tzinacán "[ş]imdi, bir büyü yardımına yetişmezse, şu toz topraktan yekinecek gücüm yok" ifadesiyle, atıldığı zindanda "kısıtılmışlık" ve "bitimsizlik" hissini duyumsatır. Bakıldığında, ortasından geçen bir duvarla ikiye bölünen hücrenin birinde kendisi öbüründe, duvarda açılmış parmaklıkları

pencereden bazen görebildiği bir jaguar bulunmaktadır. Onu bazen görmektedir, çünkü yalnızca öğleüstleri bir gardiyanın, ucunda kendisine ve hayvana su ve et parçaları olan bir halatı sarkıtmak için zindanın tepesindeki kapağı kaldırdığında içeri aydınlık sızmaktadır. Kısacık anlarda maruz kaldığı parlak ışığın gözünü acıtması bir yana, geriye kalan zamanın zifiri karanlıkta geçtiği bu yerde, vahşi bir yaratıkla tek başına olması kuşkusuz yoğun bir yalnızlık ve korku hissi uyandırmaktadır. Beslenme diyetinin bir hayvanla eşitlenmesinin psikolojik etkisi ise yadsınamaz. Dahası, Tzinacán'ın eli kolu bağlıyken kutsal putlarının “gözleri önünde yere çalınması”ndan yakınması, manevi değerlerine bir saldırı manasına gelir (Borges, 2015: 143-4).

Yanı sıra, “Piramidin yakıldığı gece, görkemli atlardan inen adamlar, beni kızgın demirlerle dağladılar” (Borges, 2015: 144) diyen Tzinacán, fiziksel işkence de görmüştür. Başrahip olarak tapınağın herkese açık olmayan kutsal yerinde bulunduğundan, onun gizli hazinenin yerini de bildiğini düşünen İspanyollar göstermesi için kendisini kamçılayıp sakatlamıştır. Zaten, Tzinacán'ın öldürülmeyip gayri insani bir şekilde hapsedilmesi, bir gün çözümlenip altınları deşifre edeceğine inanıldığını ima ediyor. Gerçi, tutukluluk yıllarını hatırlamaması, onun artık herhangi bir konuda önemli bulunmadığı ve unutulmaya terk edildiği anlamına gelir.

Benzer şekilde Boethius da bedensel ve ruhsal işkenceden mustarıptır. Ona göre, talihsizliğin en ağır yükü, bir suçtan mahkûm edilen insanların, çektikleri her türlü cefaya layık görülmeleleridir: “İşte ben, bütün mülkünü yitirmiş, bütün rütbeleri çıkarılmış, şöhreti karalanmış, yaptığı iyilikler yüzünden cezalandırılmış bir haldeyim” (FT 71). Filozof, “[p]elte pelte olmuş deri”si, “titreyen halsiz beden”iyle yakındığı acı durumunda ölümün bile çok “tatlı gel[diğini]” belirtir, hatta öldürmeyip ömrünü bu halde uzatmasını kaderin kötü bir cilvesi olarak görür (FT 43). Zihnine gelince, “dünyevi meselelerin bulutlarıyla kararmış”tır (FT 51).

Boethius ve Tzinacán arasındaki yüzeysel benzerliklerden bir başkası, yeni yönetimin eline geçmeden önceki sistemde yüksek mevkilerde bulunmuş olmalarıdır. Zira, yukarda, tarihsel bağlamda aidiyeti, İspanyollar öncesi Orta Amerika medeniyetlerine dayandırılan Tzinacán, halkının taptığı antik tanrılardan birinin “son rahibi” olduğunu beyan etmektedir. Bir defa, temsil ettiği konumun son kişi olması, bu düzenin tamamen yıkıldığını ifade eder. Diğer

yandan, yüksek bir medeniyette³ sahibi olduğu bu mevki çok önemlidir. Nitekim İspanyolların kutsal putu onun önünde kırmaları, putun, Tzinacán'ın emanetinde olduğunu gösterir (Borges, 2015: 143-4). Bunun yanı sıra hazinenin yerini "ağzından almak" için kendisine işkence edilip öldürülmemesi de bu çok kritik bilgiye sahip olduğunun emaresidir. Bundan başka, yâd ettiği "kutsal bıçak", başrahip sıfatıyla en önemli ritüellerden biri olan kurban seremonisinin kendisi tarafından yapıldığına işarettir (Borges, 2015: 147).

Bir senatör ailesinden gelen Boethius ise, hâkimiyetleri altına girdikleri Ostrogotlarla başlangıçta bir uzlaşma ve diyalog politikası benimsemiş ve yeni hükümette görev almıştır. Stoppacci'ye göre, kamu görevlerinde giderek yükselen Boethius, 510'da en yüksek dereceli idareci olarak *consul*, 522'de de resmi makamların başı anlamına gelen *magister officiorum* unvanlarını almıştır (Stopacci, 2014: 579, orijinal italik). Ancak daha sonra, De Filippis'in (2014: 363), doğrudan etkisini "genel kültürel çöküş" olarak değerlendirdiği siyasal kriz ortamında yönetimle arası açılmıştır. Boethius'un, "bu durum beni onursuz insanlarla ciddi ve amansız bir uyuşmazlığın içine sürükledi" (FT 61) sözlerinde, bu iki sistem arasında gerildiği görülebilir.

Kıyaslanan her iki karakterin de, son derece eğitilmiş kişiler olmaları aralarındaki bir diğer açık benzerlik noktasıdır. Bu minvalde Tzinacán'ın, öncelikle "Pedro de Alvarado'nun ateşe verdiği Quaholom⁴ piramidi"nin başındaki yetkili olduğu anlaşılmaktadır (Borges, 2015: 143). Bu, onun gizli şifreleri çözebilecek (Borges, 2015: 147), kehanette bulunabilecek bilgisi olduğunu kanıtlar. Zindandaki çileli zamanı doldurmak için aklının yöneldiği şey, tüm bildiklerini anmaya çalışmaktır. Bakıldığında, "taşa-oyulma yılanların sayısı" ya da "şifalı bir ağacın şaşmaz biçimi" gibi bunların bazılarını spesifik olarak işaret eden Tzinacán'ın, hem doğayı hem de sembolize edilmiş özel anlamları tanıdığını iletmek istediği anlaşılır. Zaten "böylece aslında *benim olanı* yeniden ele geçirdim" ifadesiyle de asıl işinin bilmek olduğunu açıkça vurgular (Borges, 2015: 144, italik bana ait).

Boethius'a gelince o, her şeyden önce Antik Çağ'dan Orta Çağ'a geçiş noktasındaki en önemli filozoflardan biri olarak gösterilmektedir (Eco, 2015: 63-4). Genel anlamda Orta Çağ'ı "karanlık" vasseden eğilimi eleştiren Umberto Eco'ya (2014: 13-4) göre, bununla beraber 1000 yılından önceki yüzyıllar oldukça karanlıktı, çünkü Avrupa'yı birkaç yüzyıl boyunca altüst

³ Zira Levy, birliğiyle Meksika Vadisi'ne vardığında Hernan Cortes'in, aslında Aztek Medeniyeti'nin kalbine girdiğini ve burada karşılaştığı şeyin teknik, tarım, alt yapı, eğitim, kültür gibi alanlarda ayrıntılı bir şekilde gelişmiş, çok güçlü ve doruğunda bir medeniyet olduğunu belirtir (Levy, 2008: 1-2).

⁴ Quaholom, eski Maya medeniyetinde yaratıcı tanrı olarak tanımlanmaktadır (Jordan, 2004: 85).

etmiş olan Barbar istilaları Roma uygarlığını yavaş yavaş yok etmişti. Eco (2014, 13; 2015: 64), işte imparatorluğun çöktüğü bu yüzyıllarda doğduğu için “Romalıların sonuncusu” olarak görülen Boethius’u, “değişmez gördüğü değerlerin çöküşüne tanıklık eden duyarlı bir entelektüel” olarak tanımlamaktadır. Kuşkusuz bu birikimde aldığı eğitimin payı büyüktür, zira Stoppacci’nin (2014: 579), hem Latin hem de Yunan edebiyatında mükemmel bir kültürel eğitime sahip olduğuna dikkat çektiği Boethius’un kendisi de bunu, felsefenin “sütüyle beslenme” olarak betimler (FT 51).

Çağdaşlarının da kendisini derin bilgilere sahip biri olarak andığı Boethius’un, bu durumda, zindan hayatını yalnızca dünyevi kayıplardan ötürü bir zulüm olarak nitelemesi sığ kalır (Çotuksöken ve Babür, 1993: 91). Bu anlamda, yoksun kaldığı şeylerin başında kütüphanesini anması şaşırtıcı değildir ki bunu “yürek sızlatıcı” (FT 59) diye niteler. Masum iken idama mahkûm edilmeyi bir türlü içine sindiremeyen Boethius’a göre gerçekte hak ettiği şey “erdemle ödüllendirilmek”ti (FT 69). Bu beklentisini, doğal olarak, gençlik yıllarından beri “bütün erdemlerin öğreticisi Felsefe”nin (FT 53) yolundan ayrılmamasına dayandırmaktadır. Nitekim zindanda bedensel ve ruhsal anlamda çökmüş bir haldeyken, doğduğu ana yurdu için yaşadığı coğrafyayı değil de “eski Atina”yı (FT 79) gösterirken, ruhunun ve zihninin antik filozofların dünyasına ait olduğunu anlatmak ister. Dahası, hapiste diyalog kurduğu Felsefe’ye “sen de iftiralara kurban gittin de, benimle birlikte mahkûmiyet mi yaşayacaksın?” (FT 53) diye sormak suretiyle, mahkûmiyetini, kendisiyle özdeşlik kurduğu Felsefe’nin mahkûmiyeti olarak yorumlamaktadır.

Şu bir gerçek ki Boethius, Platon ile Aristoteles’in görüşlerini birleştirme üzerinde çalışmış, Aristoteles’in eserlerinden tercüme yapmış, mantık alanında yorumlar yazmış ve müzik konusunda da teoriler geliştirmiş bir düşünürdür (Eco, 2014: 338; Çotuksöken ve Babür, 1993: 91). Daha da önemlisi, ölümünden kısa bir süre önce, De Filippis’in (2014: 363) “Avrupa edebiyatının ölümsüz klasik eserlerinden biri” kabul edildiğini belirttiği *Felsefenin Tesellisi*’ni yazmıştır. De Filippis (2014: 367-8), Orta Çağ’da tüm kütüphanelerin bu eserden en az bir nüsha bulundurmaya özen göstermesini filozofa duyulan saygının kanıtı olarak değerlendirir.

Şimdiye kadar, Borges’in kahramanı Tzinacán’ın, Boethius’a ne kadar benzediği, tespit edilen yüzeysel noktalarla gösterildi. İkinci bölümde, felsefi anlamdaki benzerliği ortaya konacaktır.

İki Eser Arasındaki Felsefi Benzerlik

Belirtildiği gibi, her iki karakter de içinde bulunduğu zindanın taş duvarlarını aşamayacak durumdadır, ancak ikisinin de zihni zindanla kısıtlanmış değildir, bilakis sürekli sorgulama, anlama, çözme etkinliği içindedir. Daha da önemlisi, onlara felsefi düşünme becerisi kazandıran aklın bu aktif haliyle teselliye kavuşurlar. Şüphesiz burada Boethius'un teselliden kastettiği şey, başa gelen savuşturulamaz feci bir durum karşısında felsefi düşünüş yoluyla avuntu bulma, kendi özel halinde ise, somut olarak hiçbir şekilde değiştiremeyeceği zindan koşullarını ve ölüm cezasını kanıksamayı sağlayan barışçıl bir uyuma erişebilmesidir. Gerçekten de Felsefe, Boethius'a şunu söyler: "[S]eni götürmeyi amaçladığım yer [z]ihninde canlandırdığım gerçek mutlulu[k]tur" (FT 151).

Bu, Tzinacán içinde geçerlidir. Onun zihni de tüm olumsuz koşullara rağmen oldukça etkindir. İkisinin de arayış yöntemi rasyonel olmakla birlikte, başlarda biraz farklılık gösterir. Zira Tzinacán, zihninin tüm gücünü taş duvarları fiziksel olarak yıkabilecek tılsımlı bir sözü deşifre etmeye yönlendirirken, (Borges, 2015: 144, 148) Boethius kendisini, maruz bırakıldığı bunca acının, "evrensel Yaratıcı'nın büyük planının bir parçası olduğunu ve bir bilgeye özgü metanetle kabul edilmesi gerektiğini" kavramaya adar (De Filippis, 2014: 366). Gelgelelim, yoğun düşünsel bir deneyimden geçerek ikisinin de ulaştığı nokta aynı olacaktır. Nihayetinde Tzinacán'ın arayışının felsefi bir boyut kazanarak içsel bir dinginlik ve olana uyumu kanıksamasında *Felsefenin Tesellisi*'nin tezahür ettiği görülmektedir.

Aslına bakıldığında, Tzinacán'ın hapisteyken etkin bir düşünme halinde olduğu görülür. Piramidin yıkılması, Tanrının putuna yapılan saygısızlık, atlı düşmanlar, onların işkencesi, zindana atılması, hepsi aklındadır. Zindanda da, bildiklerini hatırında tutmak için sürekli düşünen Tzinacán'ın aklına şu anki haline çözüm olabilecek, kökü geleneksel inançlarında olan bir fikir gelir. Tanrı, "zamanın sonunda yağma ve yıkım geleceğini önceden görerek daha Yaratılış'ın ilk gününde bu kötülükleri savuşturacak tılsımlı bir tümce" yazmıştır. Tabii, sıradan kimselerin bunun nereye ve nasıl harflerle yazıldığını çıkaramayacağını da bilen Tzinacán, bir rahip olduğundan bu özel bilginin belki kendisine açılacağını umar. Sonuçta, ancak "bir büyü" ile kurtulabileceğine inanmaktadır (Borges, 2015: 144).

Tanrının bu el yazısının, acaba nerede nakşedildiği merakıyla canlı cansız bütün varlıkları aklından geçirir: "Yeryüzü, baştanbaşa epeski biçimlerle kaplıdır, bozulmayan, sonsuz biçimlerle; aradığım simge onlardan herhangi biri olabilirdi. Bir dağ olabilirdi tanrının

söylemi, bir ırmak ya da imparatorluk ya da yıldız kümeleri.” Ardından, yüzyıllar içerisinde bir dağın yassılabileceği, bir ırmağın yatağını değiştirebileceği, imparatorlukların başkalaşımlara uğrayarak alaşağı edilebileceği ve yıldız kümelerinin de değişebilir oldukları yönünde akıl yürütür. Sonucunda “[g]ök kubbede değişme vardır. Dağ ve yıldız, bireydirler ve bireyler yok olur” diye düşünen Tzinacán, o halde “daha direngen, daha etkilenmez bir şey”e bakması gerektiğini anlar (Borges, 2015: 144-5).

Tzinacán’ın bu düşünme süreci, Boethius için Gilson’un “bir bütünün ayrılmaz bir parçası dediği rasyonalizmi”ni çağrıştırmaktadır (Gilson, 2003: 361). Zira tek başına bir hücrede tutuklu bulunan Boethius’un yaptığı da, iç dünyasına yönelmek ve akılsal bir tartışma ortaya koymaktır. Boethius, Felsefe ile konuşmaktadır, ancak bunun değinilen yalnızlık durumuyla çelişki yaratmadığını belirtmek gerekir. Çünkü eserde ikinci kişi gibi duran Felsefe, özgün cisimsel bir varlık olmayıp, De Filippis’in (2014: 366) de belirttiği gibi, filozofun zihninde canlandırdığı bir hayaldir. Gilson (2003: 425), durumu farklı bir bakış açısıyla izah eder: “Boethius, hapis günlerinde teselli etmesi için "sevgili felsefeden" yardım istemekte ve sevgilisi de ona Aristo’nun diliyle cevap vermektedir.” Gerçekten de, Felsefe’nin elbisesini tasvir ederken “alt kenarına Yunanca π harfi, yakasına da θ harfi işlenmişti” (FT 54)⁵ diyen Boethius’un, pratik ve teorik akıl kullanımına işaret ettiği söylenebilir ki, Orta Çağ düşünürleri de, *Felsefenin Tesellisi*’ni özgün düşüncelerle dolu bir felsefi derleme olarak yorumlamışlardır (De Filippis, 2014: 366).

Öte taraftan, her iki karakterin de bu düşünme sürecinin başında zorlandığı açıkça görülür. Karşılaştığı güçlüğü, “uğrunda ter döktüğüm bulmaca” diye niteleyen Tzinacán, bu zihinsel cebelleşmeyi, “[z]orlu çabamın güçlüklerini sayıp dökecek değilim. Kaç kere mahzene doğru haykırdım, bu metni çözmek olanaksızdır” şeklinde yorumlar (Borges, 2015: 145-6). Bu hal, Felsefe’nin bir hekim gibi tedavi edeceğini belirttiği Boethius’un “heyecan fırtınalarıyla iyice şişip sertleşen yara[ları]”nı önce yumuşatarak, kendisini “daha güçlü ilaçları almaya” (FT 81) hazırlamasında görülen aşamalı iyileşme sürecine benzemektedir.

⁵ Π Yunancada (P) harfi olup, Politik’e, yani eylemsel hayata göndermedir; θ Yunancada (Th) harfidir ve Teoretik, yani düşünsel hayata işaret etmektedir (bkz. Erişim websitesi: https://www.gutenberg.org/files/14328/14328-h/14328-h.htm#Footnote_A_1), Erişim Tarihi: 08.07.2020]. Buna binaen, Boethius’un, “Felsefe Hanım” şahıslandırmasıyla pratik ve teorik akıl kullanımına işaret ettiği söylenebilir.

Her iki karakterde de, bu dünyayla sınırlı olmayan bir realite varsayıldığı görülmektedir. Bu minvalde fiziksel âlemden hareket eden rasyonel sorgulamaları giderek varlığın ontolojik hakikat arayışına dönüşmektedir.

Bakıldığında bilge rahip, kutsal sözün izini “[g]elmiş geçmiş tahıl, ot, kuş, insan kuşakları” (Borges, 2015: 145) gibi yaşantı âleminde ararken, birden bire bunların ilahi olanla bağlantısını keşfeder; bitişik hücredeki “jaguarın, tanrının niteliklerinden biri olduğunu anımsadım” diyen Tzinacán’ın bu keşfi, yine de sezgisel olmaktan çok mantığa dayalıdır, çünkü evrenin akılla anlaşılabilir bir yapısı olduğunu öngörür. O, tanrının bu bildirisini zamanın başlangıcından son insanların eline geçinceye kadar çözülmesi için jaguarların derisine gizlediğini, bu tasarının sürdürülmesi adına da jaguarların durmaksızın üremesini sağlayacağı şeklinde bir mantık geliştirir ve öbür hücredeki jaguarın da bu varsayımı doğruladığına inanır (Borges, 2015: 144). Bu noktada belirtmek gereken önemli bir husus, Tzinacán’ın “belki de Quaholom el yazısını daha önce bin kere görmüş” olsa da derin düşünmediği için sırrına eremediği bu kavrayışı “gizli bir bağış” olarak değerlendirmesidir. Aslında, bilgiyle hakikati kavramak hem Tzinacán hem de Boethius için kutsanmak olarak görülür (Borges, 2015: 145).

Zira tanrısal yazıyı çözmeye ilişkin, “bir gün bir cennetlikçe okunacağı kesin” (Borges, 2015: 144) diyen Tzinacán, kendisini de bu grup içinde görmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için bilfiil akıldan başka bir aracı da yoktur. Düşünme halini, kendisini yüreklendiren “dalıp-gitmeler” olarak betimleyen Tzinacán için “anlayış” mutluluktur. Hatta “imgelemi ve duygulanmayı aşan [bir] mutluluk”tur bu (Borges, 2015: 147). Onun, zihinsel kavrayışı mutlulukla nitelemesi Boethius’un felsefi yaklaşımını andırmaktadır. Zira mutluluğun gelip geçici şeylerde değil de, insanın içinde olduğunu düşünen Boethius da bunun akılla anlaşılabilirliğini savunur:

“Bir tek insan soyu yukarıya kaldırır mağrur başını,

bedenini dik tutar, bakar öylece yeryüzüne.

Dünyevi bir varlık olarak aklını yitirmedikçe,

bu duruş seni hep uyarır” (FT 345).

İnsanın rasyonel yöntemle hakikati kavramasını ise mutluluk olarak yorumlayan Boethius’un sözleri şöyledir: “Mutluluk akıl sahibi bir varlığın en yüce iyisi”dir (FT 113). En yüce iyi ise, hiçbir şekilde değişme kanununa tabi olmayan şeylerdedir (FT 115).

Felsefe'nin ağızından “dünyanın dümeninin kör bir rastlantıya değil, tanrısal akla bağlı olduğu”nu (FT 85) aktaran Boethius, zindanda perişan hissetmesini “dünyanın hangi dizginlerle yönetildiğini unuttuğu”na ve kaderindeki bu değişimlerin başında “bir yöneticisi” olmadan akıp gittiğini düşünmesine bağlar. Boethius, tanrısal yönetimin gerekliliğini şöyle izah eder:

“Her şeyin yöneticisi olan Tanrının iyi olduğu bütün insanlığın ortak düşüncesidir. Tanrıdan daha iyi hiçbir şey düşünülemeyeceğine, ondan daha iyi bir şey olmadığına göre, onun iyi olduğundan kim şüphe edebilir? Tanrının iyi olduğunu akıl bu şekilde kanıtlayabilir ve böylece onda mükemmel iyunin bulunduğunu bize gösterir. Tanrı mükemmel iyi olmasaydı, her şeyin yöneticisi olmazdı” (FT 201).

Buna göre yaşantı dünyası evrenin bir parçasıdır ve evrene de tek bir irade hükmetmektedir. Bu fikir, her iki kahramanda aşağıdaki gibi saptanmaktadır.

Tzinacán, başlangıçta tanrının sözünü herhangi belli bir tikel nesnede ararken, daha ileri bir düşünme safhasında “[m]utlakçı bir mantık ne çeşit bir tümce kurar?” diye sorar ve bulmacayı tümel bir boyuta taşır. İnsan dillerinde bile evrenin tümünü imlemeyen tek önerme olmadığına dikkat çekerek, mesela “kaplan dendikte onu peydahlayan kaplanlar, ona yem olan geyiklerle kumrular, o geyiğin beslendiği çimen, çimene analık eden toprak, toprağı doğuran gök de denmiştir” diyen Tzinacán'ın ulaştığı mantıksal sonuca göre, tanrısal düşüncede mutlak bir tamlık olması zorunludur. “Onun ağızından çıkan hiçbir sözcük, evrenden aşağı, ya da zamanın toplamından az olamaz.” Bunun karşısında insan dilini, tanrısal “dilini kapsayabileceklerini karşılayacak gölgeleri ya da kusurlu suretleri” ve “zavallı” bulan Tzinacán için tanrısal bilgi “hepsi, dünya, evren”i kapsar. Üstelik, bu mutlak bilgi “üstü kapalı değil, apaçık bir biçimde, zamanla bağımlı olarak değil, anında”dır (Borges, 2015: 146).⁶

Bu fikir, Boethius'ta sınırlı insan bilgisinin sonsuz tanrısal bilgiyle kıyaslanması şeklinde işlenir. Filozof, meseleye zamana bağlı olan ve olmayan varlıkların doğası çerçevesinde yaklaşır. Tanrı'nın varlığının zamansal olaylarla eşzamanlı olmadığını düşünen Boethius'a göre, zamansal olayların tümünü mevcut halleriyle aynı anda gören Tanrı'nın bilgisi de insanınkinden farklıdır (Leftow, 1991: 148-9). Tanrı, her şeyden önce sonsuzdur ve “sonsuzluk, sınırsız bir yaşama bütünüyle, aynı anda ve tam hâkimiyet” (FT 347) demektir.

⁶ Bu noktada, Borges'in “Tanrının El Yazısı”nı yazmadan yaklaşık on üç yıl önce Boethius'un ebediyete dair düşüncesiyle ilgili kafa yormuş olduğunu da belirtmek gerekir (bkz. Borges, 1999: 132).

Boethius, burada Aristoteles'ten⁷ ilhamla, zaman içinde bulunan hiçbir varlığın kendi yaşam süresinin bütününe aynı anda kavrayamayacağını ileri sürerek, "sonsuz bir yaşamı bütünüyle, dolu dolu ve aynı anda yakaladığı ve ona hâkim olduğu için geleceğin her ayrıntısından haberdar, geçmişin de hiçbir ayrıntısını kaçırmamış olan" (FT 349) tanrısal görünüm mutlaklığını savunur. Bu konuda, "Platon'u [da⁸] izleyerek", (FT 351) tanrısal zihnin sonsuz yaşamın bütün varlığını aynı anda kucaklayabilecek tek şey olduğuna⁹ dikkat çeken Boethius'un sözleri şöyledir: "Tanrının şimdisini, insanınkiyle kıyaslayacak olursak, nasıl biz bazı şeyleri geçici şimdimizde görüyorsak, o da her şeyi kendi sonsuzluğunda seyrederek" (FT 353). Çünkü ona göre, evrenin başlangıcında "eksiklik ve tamamlanmamışlık yoktur; tersine tamlık ve mutluluk vardır" (FT 201).

Felsefi düşünme yöntemi Boethius gibi Tzinacán'ı da, varlığın tanrısal görüdeki anlamını kavrama seviyesine ulaştırmıştır. Belirtmek gerekir ki, Tzinacán'ın Tanrı anlayışı, Boethiuscu "ayrı" ve "benzersiz" bir yüce varlık gibi değil de, canlı cansız her şeyin bütünlüğünü ifade eden panteist bir tanrı tasavvurudur. Gerçekten de başlangıç aşamasında, Tanrı'nın mucizevi sözünü, zindanını paylaştığı jaguarın derisindeki desenlerde aramaya başlayan Tzinacán, bir anda onun da "tanrının niteliklerinden biri olduğunu" kavrar. Bunu, zindanın zemininde bir kum tanesi gördüğü bir düş üzerinden anlatır. Düşünde uyuyup uyandığı her sefer giderek artan ve sonunda zindanı dolduran kumların altında ölü yattığını görür. Bunun bir düş olduğunun farkına varıp tam silkinceği sırada bir ses ona şunları söyler:

"Sen uyanıklığa değil, önceki bir düşe uyanmışsın. O düş, bir başka düşle sarmalıdır, o da bir başkasıyla ve bu böyle sonsuza kadar gider, sonsuz da kum tanelerinin sayısıdır. Geriye dönerken izlemen gereken yolun sonu yoktur ve sen bir daha gerçekten uyanmadan öleceksin" (Borges, 2015: 146-7, orijinal italik.).

Tzinacán, zihnindeki bu tartışmayı "[düşlerin bir kum taneciği öldüremez beni ne de düşler vardır düşler içre]" (Borges, 2015: 147) kararlılığıyla noktalar. Böylece "[düşlerin

⁷Aristoteles, *Fizik*'te (2003: 203) zamana bağlı varlıklar için "zaman içinde olan her şeyin zaman tarafından sarılması zorunlu" derken, zamandan bağımsız varlıklarla ilgili "hep var olduklarından ötürü zaman içinde de değiller, çünkü zamanca sarılmıyorlar, onların varlığı da zamanla ölçülmüyor" demektedir.

⁸Aslında Wetherbee'ye (2009: 283) göre Boethius, "Platoncu ve Yeni Platoncu temaları entelektüel ve spirüal anlatılara evirmiş"tir.

⁹Platon, *Timaios*'ta (2001: 33-4; 38) şöyle demektedir: "[G]ök doğmadan önce günler, aylar, yıllar yoktu (...) onlar hep zamanın birer parçasıdır, geçmiş ile gelecek de ölmüş tözden bahsederken cahilliğimizden kullandığımız, zaman çeşitleridir. Biz o tözün sözünü ederken *vardı, vardır, olacaktır* diyoruz. Hâlbuki onun için ancak *vardır* diyebiliriz. *vardır, olacaktır* gibi sözler yalnız zaman içinde doğan, gelişen şeylere yaraşır. Çünkü onlar değişiklikten başka bir şey değildir. Ama aynı kalan, değişmeyen şey zamanla ne ihtiyarlar, ne gençleşir, ne de onun için hiçbir zaman vardı, şimdi olmaktadır veya gelecekte olacaktır denebilir."

labirentinden, sılaya dönercesine acımasız zindanına döndüm. Onun ıslaklığını kutsadım, kaplanını kutsadım, o ışık sızıntısını kutsadım, kendi ihtiyar, acılı bedenimi kutsadım, karanlığı ve taşı kutsadım” iç konuşmasıyla evrenin gerçekliğini olumlar ve bu noktada yaşadığı deneyimi aktarır: “Sonra unutamayacağım, iletemeyeceğim bir şey oldu. Tanrısalla, evrenle birlik gerçekleşti.” Artık düşle gerçeği birbirinden ayırdığı bu safhada görüşü nettir: “Tanrı, bir yalazda, bir kılıçta ya da bir gülün halkalarında görülmüştür. Ben çok ulu bir Çark gördüm”. Anlaşılmaktadır ki Tzinacán’a göre Tanrı her şeyde/her yerdedir ve bunu görebilmek için “akıl erdirebilmek” yetmektedir. Tüm zamanlar ve nesnelereyle gördüğü evrenin büyük ve tam resmidir aslında:

“Gelecek, şimdi, geçmiş ne varsa, iç içe biçim veriyorlardı ona, ben o toplam dokunun ipliklerinden biriydim, işkencecim Pedro de Alvarado da bir başkasıydı. Nedenlerle sonuçlar apaçık ortadaydı işte, hepsine akıl erdirebilmek için o Çark’ı görmem yetmişti, sonu olmayanı (...) Evreni gördüm” (Borges, 2015: 147).

Bu bakış açısında, “zihnin bir anlık ışması sonucunda olup bitenin farkına var”diğini (FT 337) söyleyen Boethiuscu anlayış izlenebilmektedir. Gerçi Boethius bu hususu, Tanrının her şeyi önceden bilmesi ile insan iradesinin özgürlüğü arasında “varmış gibi görünen bir çelişki” (FT 317) üzerinden tartışarak böylesi bir bakışın, bilinen şeylerin ancak onu bilenlerin bilme yetisine göre bilindiğinin kavranmamış olması dolayısıyla bir yanılsama (FT 329) olduğunu ileri sürer. Epistemolojisini şöyle açıklar:

“Bir cismin yuvarlaklığını görerek başka dokunarak başka algıyorsun (...) Aynı şekilde insanı da duyularla başka, imgelemeyle başka, akılla başka, zekâyla başka türlü kavrarız. Çünkü duyular insanın maddeden oluşan biçimini algılar, imgeleme ise maddeye bağlı olmaksızın sadece biçimini algılar. Akıl bunun da ötesine geçer ve tek tek bireylerin hepsinin ait olduğu tümelin ışığında, insan türünü görür. Anlama gücü ise gözünü daha yükseğe çevirir ve dünyanın sınırlarını aşarak zihnin berrak görüşüyle o en saf biçime bakar” (FT 335-7).

Böylelikle, insanların yaşadığı kafa karışıklığını “tanrısal bilginin yalınlığını algılayamama” (FT 329) olarak tanımlayan Boethius, her işaretin sadece olanı gösterdiğini fakat işaret ettiğini oluşturmadığını (FT 335) belirtir. Filozof, her şeyin zorunlulukla meydana geldiğini ve önceden bilmenin de bu zorunluluğun işareti olduğunu, yani “olaylar[ın] önceden

bilinmiş olsalar bile, özgürce gerçekleşecek[lerini]" (FT 331-3) savunur. Örneği şöyledir: "[D]ört atın çektiği arabasına hâkim olmaya ve onu yönlendirmeye çalışırken seyrettiğimiz sürücüler (...) bu eylemler oldukları sırada bir zorunluluğa bağlı olmadıklarına göre, aynı şekilde olmadan önce de zorunluğa bağlı olmadan olacaklardır." Bu noktada, Kader ile İlahi Takdir arasında ayırım yapan Boethius, bütün olayların meydana gelişini düzenleyen evrensel düzene ebedi, her şeyi bilen ve zaman dışı olan ilahilik açısından düşünüldüğünde İlahi Takdir, zamansallığa tabi canlılar açısından düşünüldüğünde ise Kader dendiğini ileri sürer (De Filippis, 2014: 367).

Gilson (2003: 424-6), Boethius'un düşüncesinde Hristiyanlık'taki inayet kavramının da etkisi olduğunu savunur. Buna göre âlem Tanrı'nın eseridir ve oradaki hadiselerin hepsi Tanrı'nın gözetiminde olup hiçbir şey tesadüf değildir. Aristoteles'in hem tesadüfe hem de gelecekte vuku bulacak olaylara yer verdiğini hatırlatan Gilson (2003: 428-9), nedenleri olmayan şeylere tesadüf dendiğini ve bilginin konusu olamayacakları için bunlarla ilgili herhangi bir öngöründe de bulunulamayacağını, oysa Hristiyan felsefesinin hem özgürlük hem de Tanrı'nın ön-bilgisini kabul ettiğini belirtir. Boethius'un düşüncesi de bu yöndedir: "Bu düzen tanrısal öngörünün kaynağından çıkar ve bütün her şeyi kendine uygun yere ve zamana yerleştirir" (FT 313-5). Filozof, bu önbilginin hiçbir sınırı olmayan en yüce yalın bilgi olduğunu beyan etmektedir (FT 345).

Diğer yandan, Boethius'un olguların nedenlerini oranlarla açıklamasında Platon ve Aristoteles etkisi de gözden kaçmamaktadır. Zira Eco (2015: 66), Boethius'a göre insan ruhu ile bedeninin de bu oranlarla kozmosun armonisinde bulunduğu, böylece mikrokozmos ile makrokozmosun tek bir düğümle birbirine bağlanmış olduğuna dikkat çeker. Aynı şekilde Panti (2014: 881) de, Boethius'un burada Platon'un *Timaios*'ta sunduğu makro ve mikrokozmos ahenk düşüncesi ile ruhsal açıdan doğru ahengin, ruhun akılcı ve mantık dışı unsurlarının mükemmel bir dengesini gerektiğini savunan Aristotelesçi düşünceden faydalandığını savunur.

Tzinacán'ın bütüncül evren kumaşı, işte Boethiuscu bu düşünce ile dokunmuştur. Neticede her iki karakter de, sıradan insanın kısıtlı ve bulanık algısını aşarak, dünyayı ve insanın yerini evren bağlamı içinde görebilmiş ve bu mutlak tablo onlara tam anlamıyla bir teselli sunmuştur.

Çünkü Tzinacán aslında tanrının el yazısına, onu zindandan kurtaracak büyümlü formüle ulaşmıştır: "[H]epsini anlayınca, kaplanın el yazısını da sökebildim (...) Tam kırk hece, on dört

sözcük”. Tüm evrenin temsil edildiği bu sözün gücü, doğal olarak sınırsızdır. Tzinacán’ın sözleri bu gücü tanımlar:

“Onu bir kerecik yüksek sesle söylesem, gücüm tanrı-gücüne ulaşacak. Onu söylemek bu taş zindanı ortadan kaldırmaya, geceme gün ışığı salmaya, gencelmeme, ölümsüzleşmeme, kaplanın dişlerinin Alvarado’yu öğütmesine, kutsal bıçağın İspanyolların göğsünü deşmesine, piramidi yeniden, imparatorluğu yeniden kurmaya yetecek” (Borges, 2015: 148).

Ne var ki felsefi bir olgunluğa erdiğinden dünyaya bakışı tamamen değişmiş olan rahip bu sözcükleri söylemeyecek, dahası kendinden vazgeçerek “Tzinacán’ı anımsamıyorum¹⁰ artık” diyecektir. Zira dünyanın özüne vakıf olmuş biri olarak bireysel şanssızlıktan yakınmak, olsa olsa bir düşünme eksikliğidir ona göre: “Ötekinin yaşamı, ötekinin ulusu nedir onun gözünde, kendisi artık hiç kimseyse. İşte bu yüzden formülü dile getirmiyorum, bu yüzden, burada karanlıkta yatarak günlerin unutuşa gömmesine bırakıyorum kendimi” (Borges, 2015: 148). Artık, bütün hayatın “[b]ir tek esenliği oluşturan sonsuz süreçler”den ibaret olduğuna (Borges, 2015: 147-8) ikna olmuş Tzinacán’ın acı ve kaygıları bertaraf edilmiştir.

Bu yönden bir karşılaştırma Boethius’ta da görülmektedir: “[B]ütün yeryüzü gökyüzünün kapladığı alanla kıyaslanacak olursa, iğne ucu kadar bir yer işgal eder” (FT 137). Bu mantıkla zindana hapsedilmişlik pek bir önem arz etmez, zira Boethius için mükemmel mutluluğun gerçeklikten uzak, boş bir hayal olan bu dünyada var olmadığı daha önce belirtilmişti. Ona göre “insanların zihinleri ancak tanrısal zihni seyre daldığında özgür olur” (FT 315). Aslında, “Aristotelyen ve Yeni Platoncu mutluluk anlayışının, sonsuz ve ilahi ideleri temaşa etmekle ilişkilendirildiği” (Mattila, 2011: 77) Antik Yunan geleneğini takip eden Boethius düşüncesini bir şiirle şöyle dile getirir:

“Her kim derin düşünceyle gerçeğin peşine düşer[se] (...)

gönül gözünü kendisine çevirsin (...)

her şeyi dışarıda arayan ruhunu çeksin geri

Gerçeğin tohumu içimizde tutunmuş ne de olsa,

¹⁰ Çalışmada kullanılan çeviride “anımsıyorum” şeklinde geçmektedir. Hikâyenin insicamı gereği yanlış olduğunu düşündüğüm sözcüğü İngilizce bir çeviriyle karşılaştırdığımda “anımsamıyorum” diye geçtiğini gördüm ve makalede ikincisini kullandım (bkz. Borges, 2000: 207).

felsefe savuracak onu, çıkaracak ortaya" (FT 115).

Boethius'a göre o halde, bu dünyadaki hayatı kötülüklerden uzak durarak, erdemleri derinleştirerek, ruhu yüce umutlara yükselterek ve âcizane yakarılıarı göğe sunarak yaşamak gerekir, çünkü "her şeyi seyreden bir yargıcın gözlerinin önünde yaşamakta[yız]" (FT 361). Kötüler için de, "aciz" nitelmesi yapan filozof, "bütün her şeyin en yücresi"ni istememeleri ve dolayısıyla ele geçirememelerini "var olmaktan da tümüyle vazgeç[me]" olarak değerlendirir. Çünkü Boethius'un hesabına göre var olan her şeyin ortak amacını –sonsuz olan Tanrıdan daha iyi hiçbir şeyin düşünülemediğini- terk eden kişi, var olmaktan da vazgeçmiş olur. Görüşünü şu çarpıcı ifadeyle ortaya koyar: "[B]en kötü insanların kötü olduğunu reddetmiyorum, ama en saf ve en yalın şekilde onların var olmadığını söylüyorum" (FT 115).

SONUÇ

Bu çalışmada Boethius'un *Felsefenin Tesellisi* adlı eserinin, Borges'in "Tanrı'nın El Yazısı" adlı hikâyesinde yansıdığı gösterildi. Borges'in kahramanı Tzinacán'ın, Boethius'unkine benzer zorlu bir süreçten geçtiği ve onun gibi felsefi düşünmeyle teselli kazandığı açıklandı. İki eser arasındaki benzerlikler iki grupta toplanarak sırasıyla iki bölüm halinde ortaya kondu. Öncelikle yüzeysel benzerlikler belirtildi. Her iki eserin kahramanlarının bir hücrede yalnız başlarına hapsedilen, fiziksel ve psikolojik işkenceye maruz kalan siyasal mahkûmlar oldukları ifade edildi. İkisinin de, farklı iki dünyanın birbiriyle çarpıştığı tarihsel bir dönemde, eskisinin mensubu olarak mühim mevkilerde bulunurken yeni rejimin kurbanı olduklarına işaret edildi. Bu yüzeysel andırmalardan sonra ikisi arasındaki felsefi benzerlik ele alındı. Hapishane duvarlarını asla aşamayacaklarını bilmekle birlikte, zihin dünyalarında tutukluluğu içselleştirmediklerine dikkat çekildi. Sürdürdükleri rasyonel sorgulamayla dünyanın, evrenin yalnızca bir parçası olduğu ve bu bütünün tanrısal bir ilkeyle idare edildiği fikrine ulaştıkları açıklandı. Evrenin büyük resmini tasavvur edebildikleri zaman, bireysel acılardan yakınmanın gereksizliğine ilişkin ifadelerine yer verilerek böylesi bir kavrayışın onları avutan teselli olduğu izah edildi.

KAYNAKÇA

- Alighieri, D. (2011). *İlahi Komedya*, Çev. Rekin Teksoy, Oğlak Yayıncılık, İstanbul.
- Aristoteles (2005). *Fizik*, Çev. Saffet Babür, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Boethius (2011). Çev. Çiğdem Dürüşken, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- Borges, J. L. (2015). “Tanrının El Yazısı”, Çev. Tomris Uyar, *Alef* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Borges, J. L. (1999). *The Total Library: Non-Fiction 1922-1986*, ed. Eliot Weinberger, Penguin Books, İngiltere.
- Borges, J. L. (2000). *Labyrinths*, Çev. L. A. Murillo, Penguin Books, İngiltere.
- Çotuksöken, B. ve Babür, S. (1993). *Metinlerle Orta Çağda Felsefe*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Eco, U. (2014). “Orta Çağa Giriş”; “Felsefe: Giriş”, *Orta Çağ: Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar*, (ed.) Umberto Eco, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, ALFA, İstanbul.
- Eco, U. (2015). *Orta Çağ Estetiğinde Sanat ve Güzellik*, Çev. Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul.
- De Filippis, R. (2014). “Boethius: Bir Uygarlığın Geleceğe Aktarım Aracı Olarak Bilgi”, *Orta Çağ: Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar* içinde, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, ALFA, İstanbul.
- Díaz del Castillo, B. (2008). *The History of the Conquest of New Spain*, ed. David Carrasco, University of New Mexico Press, Amerika.
- Gilson, E. (2003). *Orta Çağ Felsefesinin Ruhu*, Çev. Şamil Öçal, Açılımkitap, İstanbul.
- Goddard, V. E. C. (2011). *Poetry and Philosophy in Boethius and Dante*, Doktora Tezi, Toronto Üniversitesi, 2011. Erişim websitesi: https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/31760/1/Goddard_Victoria_EC_2011_1_PhD_thesis.pdf. Erişim Tarihi: 13.06.2020.
- Jordan, M. (2004). *Dictionary of Gods And Goddesses*, Facts On File, Inc., New York.
- Leftow, B. (1991). "Eternity and Simultaneity," *Faith and Philosophy: Journal of the Society of Christian Philosophers*, 8(2), 1991. DOI: 10.5840/faithphil19918220.
- Levy, B. (2008). *Conquistador: Hernan Cortes, King Montezuma, and the Last Stand of the Aztecs*, Bantam Books, New York.
- Mattila, J. (2011). *Philosophy as a Path to Happiness*. Helsinki University Print, Helsinki. Erişim websitesi: <http://ethesis.helsinki.fi/>. Erişim tarihi: 19.11.2020.
- Panti, C. (2014). “Boethius ve Müzik Bilimi”, *Orta Çağ: Barbarlar, Hristiyanlar, Müslümanlar* içinde, (ed.) Umberto Eco, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, ALFA, İstanbul.

- Platon (2016). *Devlet*, Çev. S. Eyubođlu ve M. A. Cimcoz, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Platon (2001). *Timaios*, Çev. Erol Güney ve Lütfi Ay, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- Sözen, M. (2008). "Anlatıcı Kavramı, Sinematografide Anlatıcı Tipolojisi" *Selçuk İletişim*, 5(2), ss. 167-182, 2008. Erişim websitesi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/177914>. Erişim Tarihi: 22.08.2020.
- Stoppacci, P. (2014). "Antikçağın Mirası ve Yeni Hıristiyan Kültürü Klasik Miras ve Hıristiyan Kültürü: Boethius ve Cassiodorus", *Orta Çağ: Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar* içinde, (ed.) Umberto Eco, Çev. Leyla Tonguç Basmacı, ALFA, İstanbul.
- Wetherbee, W. (2009). "The Consolation: the Latin comemntary tradition, 800-1700", *The Cambridge Companion to Boethius*. (Ed.) John Marenbon. Cambridge University Press, Cambridge.

COVID-19 SALGINI VE DÖNÜŞÜMÜN ETKİSİ:

ŞİMDİ VE SONRASI

Mehmet Şükrü NAR*

ÖZ

Bu çalışmada, COVID-19 salgınının sosyo-ekonomik, politik ve çevresel etkileri ve olası sonuçları incelenmektedir. COVID-19 pandemisi, insan ve halk sağlığını tehdit etmesinin yanında ekonomik, sosyal-kültürel ve politik anlamda olumsuz etkilere sebep olur. Salgının bulaşma riskini azaltmak ve salgını kontrol altına almak için pek çok ülke bir dizi önlem alır. Seyahatler kısıtlanır. Okullar, kafeler, restoran, müze ve öğrenme yerleri gibi alanlar kapatılır. Ülkeler, kısa ve uzun süreli sokağa çıkma yasağı getirir. Özetle, ekonomiye ve sosyal yaşama ilişkin neredeyse tüm faaliyetler durdurulur. Sadece gıdaya ve sanayiye yönelik zorunlu işletmeler açık kalır. Bunun sonucu ise birçok insan işini kaybeder. Sosyal ilişkiler, izolasyonun getirdiği kurallar-sosyal mesafe vb. kısıtlamalar-ile birlikte en aza iner. İnsanlar arasında stres, kaygı ve endişe türü psikolojik travmalar yaygınlaşır. Bunlara karşın, COVID-19 pandemisinin dört temel konu üzerinde olumlu etkileri görülür: Doğal çevrenin kendini yenilemesi, insanların kendilerini tanımları için fırsat olması, gelecekteki salgınlara karşı hazırlıklı olma ve yerli üretimin önem kazanmasıdır.

Anahtar Kavramlar: COVID-19, Pandemi, Sosyal-Ekonomik Yaşam, Politika, Çevre.

THE COVID-19 PANDEMIC AND THE IMPACT OF TRANSFORMATION: NOW AND LATER

ABSTRACT

In this study, socio-economic, political and environmental impacts and the possible consequences of the COVID-19 outbreak are examined. Many countries have introduced measures to reduce the risk of transmission and to keep the epidemic under control. Travel is restricted. Venues such as schools, cafes, restaurants, museums, and archaeological sites are closed. Countries impose short and long-term curfews. In summary, almost all social and economic activities cease and only vital businesses relating to the food industry remain open. As a result, many people lose their jobs. Relationships are minimized with rules such as isolation and social distancing. Psychological trauma such as stress and anxiety are common. However, the positive effects of the COVID-19 pandemic are seen on four fundamental subjects: The renewal of the natural environment, an opportunity for people to get to know themselves, learning to be prepared for future epidemics, and the increased importance of domestic production.

Keywords: COVID-19, Pandemic, Social-Economic Life, Policy, Environment.

Atf: NAR, M. Ş. (2020). "Covid-19 Salgını ve Dönüşümün Etkisi: Şimdi ve Sonrası", İMGELEM, 4 (7): 363 - 382.

Citation: NAR, M. Ş. (2020). "The Covid-19 Pandemic and The Impact of Transformation: Now and Later", İMGELEM, 4 (7): 363 - 382.

Başvuru / Received: 27 Ekim/October 2020.

Kabul / Accepted: 22 Kasım/November 2020.

Derleme Makale/Review Article.

EXTENDED SUMMARY

The emergence of the COVID-19 pandemic has been blamed on the consumption of infected exotic animals (especially bats, snakes, monkeys, and pangolins) that were sold in the live animal market in Wuhan, China. Suspicions about whether it was produced artificially or

* Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Şehir Yerleşkesi, 08000 Artvin, Türkiye. mehmett.sukru@gmail.com, ORCID Number: 0000-0003-4726-3126

naturally continue. In particular, the Chinese government has been criticized for not taking the necessary measures or giving the appropriate warnings to the World Health Organization (WHO) speedily even though it knew about the epidemic in advance. The pandemic, which was virtually ignored at first, arrived with fatal results. The rate of spread was higher than expected so more serious measures were quickly adopted. In many countries, educational institutions, places of worship, cafes, restaurants, shopping centers, markets, cinemas, and other venues were closed as were most businesses not related to basic services. Activities such as weddings, sports events, and conferences were canceled, and curfew restrictions were imposed depending on the course of the epidemic. Despite all these measures, the risk of virus transmission continues worldwide. An effective vaccine has yet to be found. Many countries do not have the necessary equipment or knowledge to fight the epidemic. Diagnosis and treatment methods vary between countries and even within those countries. The kits used in the diagnosis of the disease are far from reliable and tests performed on the same person over a short period can be both positive and negative. In the advanced stages of the disease, more accurate results can be obtained with blood and polymerase chain reaction tests and lung tomography.

The consequences of the COVID-19 pandemic go beyond the human cost and the public health crisis. Unemployment increases on a global scale, businesses close, trade slows, and production virtually stops apart from in essential industries. In attempting to solve the problem, countries accept that there will be almost no economic activity. Due to the closure of many businesses, unemployment increases rapidly around the world, income decreases, financial markets collapse, and health-related costs grow exponentially. Although restrictions on movement are effective in controlling the rate of disease transmission, people are deprived of the interaction necessary for social life. Also, the digital provision of education not only causes a reduction in the quality of learning but also deepens the inequality of opportunity in education. When distance education becomes the norm, individuals without equipment such as computers, tablets, and the Internet may be deprived of education. Given that educational institutions are important areas of socialization, children and young adults are deprived of the interaction offered by formal education. Individuals who are isolated and lonely are exposed to various psychological traumas, especially stress, anxiety and panic.

Another impact of the COVID-19 outbreak is its political consequences at national and international levels. Governments that have failed in the fight against the epidemic in terms of the health infrastructure and the economy will experience a decrease in votes and may lose

elections. On the other hand, depending on the course of the epidemic, opposing political actors will become stronger and may seize power. For example, Covid-19 will probably determine the winners of the elections in the USA, France, Italy, and Spain, depending on which candidate is thought most competent to manage the crisis. At the same time, the failure of international solidarity - especially the UN, the EU, organizations such as the OSCE, and many affiliated organizations - in the fight against the COVID-19 epidemic is notable in the international political arena. The fragility and weakness of the global understanding of the problem and the importance of individual nation-states in finding a solution is evident. This does not mean that countries will become isolationist by withdrawing from international cooperation or bilateral relations. That will never happen. Globalization will be discussed and disputed again. However, regarding the solution to problems, states will depend on nationally focused policies instead of relying on international efforts, even though the problem is global.

In the immediate future, it is foreseen that border crossings will decrease, spatial differences will be more pronounced, and socio-economic and cultural inequality between societies will increase. Also, computer and Internet technology will develop further, and social life will become even more virtual. A more introverted and virtual existence will continue as a way of life - at least until the virus loses momentum. In the period after the virus, some will turn this approach into a culture. As a result, despite all the negativities of the COVID-19 pandemic, it has made improvements in four major areas that can be summarized as (i) The renewal of the natural environment thanks to a reduction in human activity, (ii) an opportunity for people to get to know themselves individually and socially, (iii) teaching people to be better prepared for future epidemics, even if the consequences are painful, (iv) improving/increasing activities for domestic production.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinde pek çok salgına rastlanır. Avrupa’da çok sayıda insanın ölümüne neden olan veba salgınları (bilinen nüfusun yaklaşık % 50’sinin yok olduğu), çiçek hastalığı, İspanyol gribi ve kolera bunlardan bir kaçıdır. Yine 1970’li yıllardan itibaren AIDS, Ebola, Kırım Kongo Kanamalı Ateşi, yakın geçmişte ise SARS, MERS, kuş gribi, domuz gribi ve Zika insanlığın karşılaştığı diğer başlıca virüs tehditleridir (Son 20 yılda, 2020; Türkiye Bilimler Akademisi[TÜBA], 2020). Günümüzde ise insanlar, 1918-2020 yılları arasında görülen İspanyol gribinden yaklaşık yüzyıl sonra tekrardan küresel salgın tehdidi altındadır. 2019

Covid-19 Salgını ve Dönüşümün Etkisi: Şimdi ve Sonrası

yılıının son ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıktığı kabul edilen Coranavirüs (COVID-19) salgını, hızla yayılarak günümüzün en önemli küresel sorunu haline gelir. Hastalığın kaynağı olarak Wuhan kentinde canlı hayvan pazarında satılan virüsü taşıyan egzotik hayvanların (özellikle yarası, yılan, maymun, pangolin) insanlar tarafından tüketilmesi olarak açıklanır. Ayrıca iklim değişikliği, nüfus yoğunluğu, göçler, insan patojenlerin ortaya çıkması, besin kıtlığı, ekolojik değişiklikler vb. doğal olgular COVID-19 salgınının diğer bir nedeni olarak gösterilir (Martin ve Granel, 2006). Ancak yapay olarak mı üretildi, yoksa doğal yollardan mı? Üretildiği konusunda şüpheler ve tartışmalar hala devam eder. Hatta ülkemizde ve yurt dışındaki medya programlarında, Çin'in içindeki derin yapılanmaların ve dünya para trafiğini kontrol eden bazı güçlerin, COVID-19 pandemisini dünya nüfusunu sınırlamak ve toplumsal yaşamı yeniden düzenlemek için kasıtlı şekilde ürettiğini tartışır. Özellikle Çin hükümeti, salgın hakkında önceden bilgisinin olmasına rağmen, gerekli önlemleri almadığı ve Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) gerekli uyarıları zamanında yapmadığı için eleştiri konusu olur (China delayed releasing coronavirus info, 2020).

WHO'ya göre (2020), COVID-19 virüsünün yıkıcı etkisi yakın geçmişte ortaya çıkan benzer özellik gösteren SARS ve MERS virüslerine göre kat ve kat daha fazladır ve önemsenmelidir. Toplumlar tarafından ilk dönemlerde belki de önem verilmeyen bu salgına karşı, ölümcül etkilerinin ortaya çıkması ve yayılım hızının beklenenden fazla olması nedeniyle daha etkili önlemler alınır. Birçok ülkede bireyler arasında teması ve hareketliliği azaltmak için; eğitim kurumları, ibadethaneler, kafe, restoran, alışveriş merkezleri, pazar yerleri, sinema gibi insanların bir arada bulunabilecekleri yerler, temel hizmetler dışında çoğu işletme ve alan kapatılır. Düğün, spor karşılaşmaları, kongre vb. etkinlikler iptal edilir. Salgının seyrine göre sokağa çıkma kısıtlaması getirilir. Hatta Çin hükümeti, insan haklarına ve vicdana aykırı olarak çok sert tedbirlere başvurur: Salgının neden olduğu alanlar, yollar, binalar, evlerin çevreleri bile duvarlarla örülerek ya da kapatılarak diğer bölgelerden tecrit edilir (Coronavirüs salgını, 2020).

Alınan tüm önlemlere rağmen, dünya genelinde virüsün bulaşma riski hala devam etmektedir. Vaka sayıları ve ölüm oranları öngörülebilir ve kabul edilebilir seviyede değildir. Süreç uzadıkça tüm ülkelerin çeşitli gerekçelerle salgından etkilenen insan sayısını ve salgının neden olduğu ölümleri sakladığı anlaşılır. Örneğin, Fransa ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerin, yaşlı nüfus oranı yüksek ve sağlık sisteminin beklenenin aksine zayıf olduğu düşünüldüğünde, kamuoyuyla paylaştıkları salgından kaynaklı ölüm oranları çelişkilidir. Hatta İtalya ve İspanya'daki doktorlar, sağlık hizmetini sunarken zor seçimler yaptıklarını-hasta yoğunluğuna

göre 65 yaş ve üstü ya da 80 ve yaş üstü hastalara bakamadıklarını- söylerler (Lintern, 2020). Onlara göre yaşlılar zaten yaşamıştı, yaşaması ve öncelik verilmesi gereken gençlerdir. Ne yazık ki tüm toplumlarda salgın sürecine yönelik bilgilendirici veriler çelişkili ve yanıltıcıdır. Bu verilerin şüpheli olmasının temel nedenlerinden birisi de salgının tam olarak teşhis ve tedavisine yönelik uygulamaların farklılık göstermesidir.

Hala COVID-19 salgınına karşı etkili bir aşı bulunamamıştır. Aşı bulunduğunu söyleyen ülkeye(lere) şüpheyle bakılmaktadır. Hâlbuki aşı küresel bir mücadeleden çok daha ciddi bir konudur. Pek çok ülke, salgınla mücadele etmek için yeterli donanım ve bilgiye sahip değildir. Uygulanan tanı ve tedavi yöntemleri, ülkeler arasında hatta ülke içinde bile değişiklik gösterir. Hastalığın teşhisinde kullanılan kitler ne yazık ki güvenilir olmaktan uzaktır. Bir kişiye kısa zaman içinde yapılan testler pozitif ve negatif çıkabilmektedir. Hastalığın ilerleyen aşamasında ise kan ve polimeraz zincir reaksiyon testi, akciğer tomografisi çekilerek daha kesin sonuç alınabilmektedir. Bazı kişiler ise hastalığın belirtisini göstermemekte ve taşıyıcı olarak diğer kişilere bulaştırmaktadır. Oysaki salgının yayılmasını kontrol altına almak ve bulaşma riskini azaltmak için hastalığın erken aşamada belirlenmesi oldukça önemlidir (Kalabikhina, 2020; Tsang ve diğ., 2020). COVID-19 salgınının belirtileri, solunum yetmezliğine neden olan diğer SARS ve MERS virüsleriyle benzer nitelik taşısa da yayılım hızı, etkisi ve bulaşma riski onlara göre çok daha fazladır (Zhu ve diğ., 2020). Bu sonuç, hastalığı karşı daha çok dikkatli olmamız gerektiği konusunda bizleri uyarır.

COVID-19 salgınının insan sağlığını tehdit etmesinin yanında, ekonomi, eğitim, politika, tarım başta olmak üzere pek çok alanda derin olumsuz etkileri bulunur. Küresel ölçekte işsizlik artar, işletmeler kapanır, ticaret yavaşlar, üretim neredeyse zaruri ihtiyaçlar haricinde durur. Bu durum tüm toplumlarda psikolojik ve sosyal travmaya sebep olur. Özellikle gelir seviyesi düşük ve ekonomisi gelişmemiş olan ülkelerin pek çok sektörü bu olumsuz atmosferden daha fazla etkilenir. Buna bağlı olarak sosyal yaşam yeniden uyarlanır. Kişiye yönelik bilinen alışkanlıklar, amaçlar ve beklentiler, hatta gündelik yaşamda söylemler ve kurulan cümleler bile farklılaşır. Kısacası salgın ve yol açtığı sonuçlar insan hayatını kısıtlar, dönüşüme zorlar. COVID-19 pandemisinin belki de tek olumlu yönü doğal çevreye olan iyileştirici etkileridir. Bu süreçte doğal çevre, salgının neden olduğu değişimle kendini yenileme çabası içine girer. Dolayısıyla, COVID-19 salgınının insan ve halk sağlığına etkileri yanında, kültürel, ekonomik, politik ve çevresel etkileri de bulunur. Bu çalışmada, COVID-19 salgınının sosyo-ekonomik, politik ve çevresel etkileri ve neden olduğu olası sonuçları tartışılmaktadır.

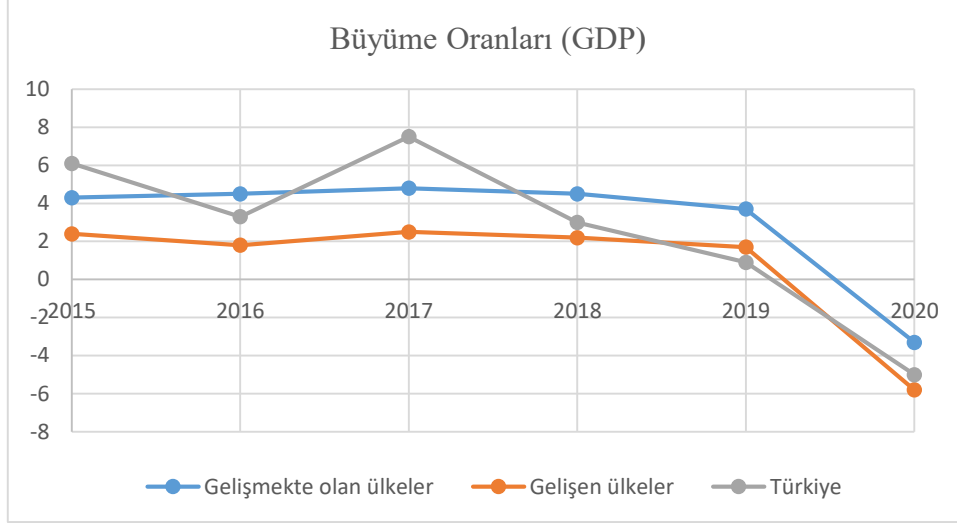
COVID-19 Salgınının Sosyo-Ekonomik Etkileri

COVID-19 bir sağlık krizi olmasının yanında, aynı zamanda toplumsal yaşamın her alanını etkileyen ekonomik, sosyal ve kültürel bir krizdir. Sebep olduğu sonuçları sağlık krizinden çok daha ötedir. Toplumların pandemi sürecinde ve sonrasında siyasal, ekonomik ve sosyo-kültürel olarak bir değişimin içine gireceği muhtemeldir. COVID-19 pandemisini kontrol altına alabilmenin en temel yolu insanların hareketlerini sınırlamaktır. Diğer bir deyişle, insanlar arasındaki karşılıklı etkileşimi en aza indirecek önlemlerin alınabilmesidir. Alınan önlemlere bağlı olarak gündelik yaşamda ve ekonomide neden olduğu olumsuz sonuçları bulunur. Çoğu ülkede ekonominin temel işleyişini açıklayan üretim, tüketim ve dağıtım mekanizmaları yavaşlar, hatta durma noktasına gelir. Ekonomideki belirsizlikler artar. Sosyo-kültürel yaşam ise pandemi koşullarına uyarlanarak yeniden oluşur. Kısacası, kontrollü bir sosyal yaşam gündelik yaşamın kendisi olur.

Ekonomik Etkileri

COVID-19 salgını, 1929 ekonomik Buhran döneminden sonra, belki de küresel ekonomik krize neden olan en önemli olaydır. Salgının etkileri ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, küresel ölçekte kısa ve uzun vadede kaçınılmaz sonuçları olur. Devletler, bu süreçte toplumların sağlığını korumak adına güçlü ve sürdürülebilir ekonomik yaklaşımdan feragat ederek bir dizi önlem alır. Öncelikli olarak insan hareketliliğini önlemek için sınır kapıları insan geçişlerine kapatılır. Ardından yurtdışı ve yurt içi kara, hava ve demiryolları tüm seferler izin verilenler hariç durdurulur. Özetle üretim, yatırım, turizm ve ticaret anlamında ne varsa, ekonomik işleyişe yönelik tüm faaliyetler askıya alınır. Bir anlamda ülkeler, dışa kapalı ekonomik model uygular. Dahası, sorunların çözümü adına devletler, ekonomiye dair neredeyse hiç bir faaliyetin olmadığı bir anlayış içinde hareket eder. Bu durum, özellikle gelişen piyasa ekonomilerini- döviz girdisini daha ziyade turizmden sağlayan, mal ve hizmet satışı yapan ülkeleri- olumsuz yönde etkiler. Benzer şekilde ekonominin olumsuz seyrinden güçlü ekonomilerde zarar görür. Çok sayıda işletmenin kapanması nedeniyle işsizlik oranları dünya genelinde hızlı bir şekilde artar, gelirlerde azalış olur, finansal piyasalar zarar görür, sağlıktan kaynaklı maliyetler kat ve kat artış gösterir. Küresel ölçekte büyüme verileri bir önceki döneme göre revize edilerek oldukça düşük seviyeye, hatta eksilere geriler (McKibbin ve Fernando, 2020; OECD, 2020).

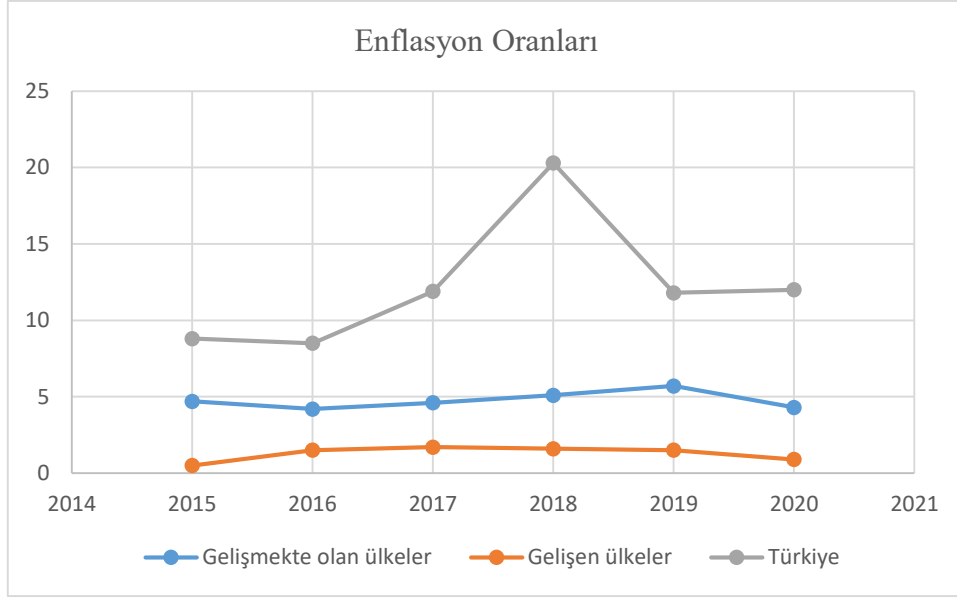
Tablo1. Dünya ve Türkiye Örneğinde Yıllık Büyüme Oranları

Kaynak: (IMF, 2020) online datasets verilerinden derlenmiştir.

Genel görünüm, COVID-19 pandemisinin ilk çeyreğinde çoğu büyük ekonominin 2020 yılı gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) değerleri, bir önceki yıla göre en az % 2,4 azalacağı yönündedir. Ekonomik büyümede, sadece % 0.4' lük bir düşüş bile yaklaşık 3.5 trilyon ABD doları kayıp anlamına gelir. COVID-19 salgınının neden olduğu ekonomik hasar, büyük ölçüde talepteki düşüşten kaynaklanmaktadır. Bu da küresel ekonomide mevcut mal ve hizmetleri satın alacak tüketicilerin olmadığı anlamına gelir. Bu olumsuz işleyiş, seyahat acentalarında, otel ve restoran gibi işletmelerde ve turizm gibi sektörlerde açıkça görülür (Duffin, 2020). Örneğin dünya ölçeğinde; sadece havayolu gelirlerinde uçuşların iptali nedeniyle 63-113 milyar dolar arasında bir gelir kaybından bahsedilir. Tek sektöre yönelik bu hesaplama bile salgının ekonomik olarak nasıl olumsuz etkilediğini göstermesi bakımından önemlidir (Gelles ve Chokshi, 2020). Buna karşın özellikle hasta bakımı, viral enfeksiyona yönelik ilaç ve ekipman üreticileri, klinik uygulamaya yönelik Ar-Ge faaliyetleri (özellikle aşı çalışmaları), bilişim teknolojileri, internet ticareti sektörü bir önceki yıla göre kârlarını kat ve kat artırabilir.

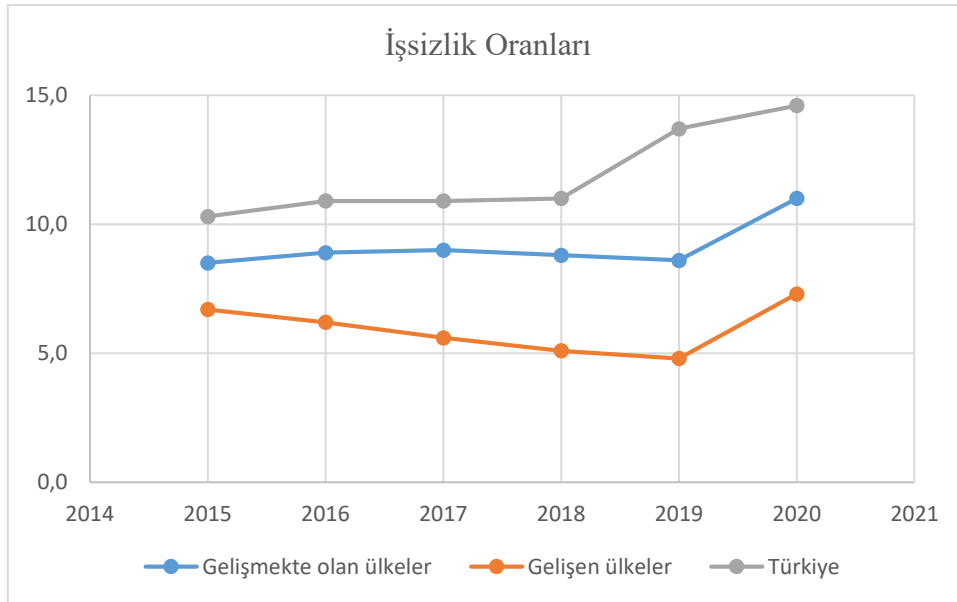
Tablo 2. Dünya ve Türkiye Örneğinde Enflasyon Oranları

Kaynak: (IMF, 2020) online datasets verilerinden derlenmiştir.

Salgın döneminde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde talebin kısılması nedeniyle enflasyon düşüş eğilimi gösterirken, buna karşın Türkiye’de enflasyon artışının temel sebebi ihtiyaç olan mal ve hizmetlerin tamamına yakınının yurtdışından, ithal ürünlerle karşılanmasıdır.

Tablo 3. Dünya ve Türkiye Örneğinde İşsizlik Oranları

Kaynak: (IMF, 2020) online datasets verilerinden derlenmiştir.

Esasen virüs salgını ile birlikte küresel ekonomik sistemin ne kadar kötüye gideceği hakkında bir tahminde bulunmanın zor olduğu bir dönemi yaşıyoruz. Küresel emtia ticareti salgın kontrol altına alınamazsa bir önceki yıla göre % 32 ve daha fazla oranda düşebilir. Bu nedenle

sürdürülebilir ekonomik modellere ve ekonomileri ayağa kaldıracak güçlü politik argümanlara ihtiyaç vardır (World Trade Organization, 2020). Pek çok ülke ise ekonomiyi tekrar işler hale getirmek için vatandaşlarına ekonomik yardım/destek paketleri açıklar. İşten çıkarmaları yasaklar. Düşük faizli ve uzun vadeli kredi olanakları sağlar. Vergi borçları ve devletin diğer alacaklarını erteler. İşçilerin sigorta primleri ve alacaklarının belli bir miktarını maaş olarak öder. Geliri düşük düzeyde olan ailelere nakit yardımı yapar. Ayrı olarak IMF ve Dünya Bankası gibi bazı kuruluşlar, COVID-19'un etkilerini azaltmak için salgından zarar gören ülkelere düşük faiz ile 50 milyar dolarlık finansal destek verir (IMF'den corona virüs için, 2020). Yine de sağlanan kaynaklar gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde yüzeysel kalır. Bu tür ülkelerde var olan yoksul ve zengin arasındaki gelir eşitsizliği ve ekonomik yoksunluk pandemi süreciyle daha da artar. İnsanlar arasındaki sosyo-kültürel ve psikolojik sorunlar daha da keskinleşir.

Diğer yandan COVID-19 pandemisi, enerjide dışa bağımlı olan ülkelere ekonomik anlamda fırsatlar sunar. Pandemi nedeniyle küresel ölçekte petrole olan ihtiyacın azalması petrol fiyatlarını düşürür. Düşen petrol fiyatları petrol üreticisi olan Sudi Arabistan, Bahreyn, Rusya vb. ülkeleri olumsuz etkilerken (TÜBA, 2020), başta Türkiye olmak üzere enerji ihtiyacını dış kaynaklarla karşılayan gelişmekte olan ülkelerde cari açık üzerinde az da olsa bir iyileşme sağlar. Brent petrol 2019 yılı Eylül ayı için varil başına ortalama 62 dolar aralığında olurken (Brent petrolün varili, 2019), aynı dönem 2020 yılı için ortalama 40-42 dolardır (Brent petrol vadeli işlemleri, 2020).

Sosyal-Kültürel Yaşama Olan Etkileri

Pandemi sürecinin sosyal, kültürel ve siyasal hakları kısıtladığı bir gerçektir. İktidarların virüsle mücadele için başta sokağa çıkma yasağı olmak üzere sosyal hayatı düzenlemek için aldığı bir dizi önlem, virüsün yayılımı konusunda gerekli ve etkili olsa da aynı şeyi bireylerin hareket özgürlüğü için söyleyemeyiz. Salgın döneminde her ülke vatandaşlarına mecbur kalmadıkça evden çıkılmaması gerektiği yönünde bilgilendirme yapar. Neredeyse tüm ülkeler “evde kal”, “hayat eve sığar” “kontrollü/mesafeli sosyal yaşam” kavramlarını bir devlet politikası olarak sloganlaştırır. Sokağa çıkma yasağı, Çin başta olmak üzere Avrupa'nın pek çok ülkesinde, ABD'de ve ülkemizde uzun ve kısa vadeli olarak uygulanmıştır. İngiltere gibi sürü bağışıklığını savunan, izolasyon politikasına karşı duran ülkeler de sürü bağışıklığı politikasının sürdürülebilir olmadığını anlayarak sokağa çıkma kısıtlaması getirmiştir. Hala ikinci pandemi dönemi gelir endişesiyle birçok ülke sokağa çıkma yasağını yeniden tartışır. Ancak ekonomiye

Covid-19 Salgını ve Dönüşümün Etkisi: Şimdi ve Sonrası

ve sosyal yaşama getireceği ağır yükler nedeniyle en son seçenek olarak düşünülür. İzolasyon, birey-sosyal çevre ilişkisini asgari düzeye indiren önemli bir yoldur. Sokağa çıkma kısıtlaması, hastalığın bulaşma hızını kontrol etmek için etkili ve başarılı bir çözüm olsa da insanlar, sosyal yaşamın gerektirdiği karşılıklı etkileşimden mahrum kalır. Bunun neticesinde hürriyeti kısıtlanan ve izolasyona uğrayan ve yalnızlaşan bireyler, stres, endişe ve panik duygusu başta olmak üzere çeşitli psikolojik travmalara maruz kalır (Ho ve diğ., 2020).

Özellikle hane içinde sıkışan, hapsolan ilişkiler belli bir yönde çatışan kısıtlı bir sosyal ilişki ağını ortaya çıkarır. Karantina süresince, virüs ile ilgili bilgilerin olumsuzluğu, evde yeterli gıda ve hijyen malzemesi bulunmaması, finansal yetersizlik vb. nedenler korku ve stres duygusunun daha da yaşanmasına neden olur. Ev ortamında geçirilen süre arttıkça aile içi ilişkiler zayıflar, kadınlara ve çocuklara yönelik şiddet artar. Verilere göre pandemi döneminde Çin ve ABD’de şiddetli geçimsizlik nedeniyle boşanma olayları artış gösterir. İzolasyon kaldırıldıktan sonra aile mahkemelerine rekor başvuru olur. Buna karşın, yaşam alanı çeşitli sebeplerle farklı bölgelerde olan bazı aile üyeleri de pandemi nedeniyle sınırlı imkânlarla bir araya gelir. Dahası, bireysel ve aile içi yaşanan stres, panik, endişe ve şiddet duyguları toplumun geneline yayılır (Corona virüsü evlilikleri, 2020). Hatta insanların kaygı ve endişe duyguları o kadar artar ki insanlar, kıtlık olacak endişesiyle marketlere akın ederek market raflarını boşaltır ya da güvenlik gerekçesiyle silah satın almak için kuyruklara girer (Cecchini, 2020).

Bireyin özgürlüğünü kısıtlayan diğer bir uygulama da seyahat kısıtlamasıdır. Belki de COVID-19 salgınının küresel ve ulusal anlamda yayılmasına sebep olan en büyük etken insanların seyahat edebilmesidir. Bu nedenle, ülkemiz dâhil birçok ülke insan hareketliliğini önlemek amacıyla sınırlarını dış ülkelere kapatır. Hatta pek çok ülkede pandeminin yoğun olarak yaşandığı şehirlere seyahat kısıtlaması getirir. Havayolu, tren ve şehirlerarası otobüs seferleri durdurulur. Örneğin belirli bir dönem Ankara, İstanbul, İzmir vb. büyükşehirlerde yaşayan insanların şehir dışına çıkabilmesi; ancak makul gerekçelerle ve gerekli şartları taşıması halinde mümkün olur. Mekânsal anlamda bu daralmayı aşmak için insanlar, köylere ya da merkezlere göre daha sakin alanlara kısa ya da uzun süreli göç etmişlerdir.

COVID-19 salgınının sosyal-kültürel yaşama diğer bir etkisi de eğitim üzerinedir. Günümüz bilgi çağında eğitimin önemi yadsınamaz. Bu süreçte örgün eğitim yaşamı kesintiye uğrar, hatta durdurulur. Okullarda eğitim faaliyetleri, uzaktan eğitim ve ona bağlı ölçütlerle sürdürülür. Eğitimin dijital olarak uzaktan verilmesi eğitimdeki kalite düşüklüğüne neden olmasının yanı sıra, eğitimde fırsat eşitsizliğini daha da derinleştirir (Sharma, 2020). Uzaktan eğitime geçildiği

bugünlerde, bilgisayar, tablet vb. ekipmanlara ve internet ağına sahip olmayan bireyler eğitimden faydalanamazlar. Ayrı olarak bireyin sosyalleştiği temel alanlardan birisi de eğitim kurumları olduğu düşünüldüğünde, çocuklar ve genç bireyler, örgün eğitimin sunduğu sosyalleşme ve bilgi aktivitesinden yoksun kalır.

Politik Etkileri: İçeride ve Dışarıda (Küreselleşme Sorgulanıyor)

Uygarlık tarihinde salgınların tarihsel, sosyal ve siyasal pek çok sonucu bulunur. Salgınlar, savaşları bitirerek barışı sağladığı gibi iktidarların değişmesine neden olabilecek kuvvetli bir etkiye sahiptir. Arkaik dönemde veba türü salgınların savaşları sonlandırdığı, hatta taht değişikliğine neden olduğu bilinir. M.Ö. 14. Yüzyılda Hititlerde kralın tahtan inmesi; Roma imparatorları Lucius Verus ve Marcus Aurelius Antoninus'un ve 7'nci yüzyılda Sasani hükümdarının vebadan ölmeleri; Büyük Roma'nın yıkılışında ya da 7'nci yüzyılda Sasani ordusunun Müslüman orduları karşısında yenilmesinde; Avrupa devletleri arasında yaşanan 30 Yıl Savaşlarının tifüs salgını nedeniyle tarafları Vestfalia Barışı'na zorlamasında ve İspanyol gribi nedeniyle I. Dünya Savaşı'nın erken bitmesinde salgınların büyük etkisi vardır. Bu anlamda tarihin akışı salgınlarla değiştiği söylenebilir (Covid-19 dünyada, 2020).

Günümüze gelindiğinde ise özellikle salgınla mücadelede hem sağlık alt yapısı hem de ekonomik olarak başarısız olan iktidarların yapılacak bir seçimde oy oranında düşüş yaşayacağı ve seçimleri kaybedebileceği, buna karşılık salgının seyrine göre muhalif olan siyasal aktörlerin güçleneceği ve iktidar olacağı söylenebilir. Örneğin başlangıçta salgını ciddiye almayan ve süreci iyi yönetemeyen ABD'de seçimin galibini COVID-19'un belirleyeceği muhtemeldir. Benzer durum Birleşik Krallık içinde söylenebilir. Ancak ABD'ye göre seçimlere daha zaman olması, iktidar için salgının izlerini silmek adına bir fırsat sunabilir. Ancak aynı sonucu diğer İtalya, İspanya ve Fransa için söylemek zordur. Çünkü bu toplumlarda pandeminin etkileri diğer toplumlara göre daha yıkıcıdır ve seçmenler, salgının etkisini hemen unutmayabilir. Bir anlamda COVID-19, ilerleyen dönemlerde iktidarların "Demokles'in kılıcı" olacaktır.

COVID-19 pandemisinin ulusal-politik sonuçları olacağı gibi, elbette küresel sonuçları da olacaktır. COVID-19 pandemisinin toplumlar üzerindeki etkileri yıkıcıdır ve gelecekteki etkileri tahmin edilse de tam olarak bilinmemektedir. Sürecin yakın geçmişine baktığımızda devletler, sınırlarını kapatarak dış dünyadan, küresel yaşamdan kendilerini izole ettiler. Ulusal sınırları içine kapanarak salgının olumsuz etkilerini azaltmaya çalıştılar. Bu olaylar yaşanırken, küresel boyutta uluslararası dayanışmanın COVID-19 salgınına karşı mücadelede başarısız olması tartışılır. Dünyanın diğer ülkelerinin küresel, gelişmiş ülkelere yeterli desteği

görmemesi tartışmaları daha da belirginleştirir. Zira bu süreçte, devletler arasında yardımlaşma ve insani ilişkiler anlamında ne varsa, her fırsatta toplumlara işlenen küresel anlayış-uluslararası işbirliği ve dayanışma-rafa kaldırılarak toplumlar yalnız bırakıldı. Başta BM olmak üzere AB, AGİT gibi uluslararası örgütler ve onlara bağlı pek çok örgüt ne yazık ki temenniden öte bir şey yapamadılar. Bu nedenle her toplum, başta ekonomi olmak üzere her alanda vücut bulun bu krizi, kendi ulus devlet anlayışı ve öngörüsü içinde çözmeye çalıştı. Bu nedenle, artık toplumlar *kendi sorunlarını kendisi çözecektir*, inancına daha çok çaba sarf etmektedir. Sorunların giderilmesinde küresel anlayışın ne kadar kırılgan ve zayıf, buna karşılık ulus devlet anlayışının ne kadar önemli olduğu anlaşılır. Bu süreç, ulus-devletlerin yeniden inşası adına bir milat olarak kabul edilebilir.

Görünen o ki en son olaylar, küreselleşme karşıtı baskıların daha da kuvvetlendiğini gösteriyor. Küreselleşme ve ona bağlı değerler, artık daha cesurca ve keskin dille sorgulanıyor. Küreselleşmeyi açıklayan; küresel köy, yenedünya düzeni, sınırsız dünya, küresel vatandaş gibi kavramlar toplumların zihinlerinde anlamını yitiriyor. Küreselleşme bir açmaz ve çaresizlik içindedir. COVID-19 salgını ülkeler arasındaki ilişkileri belki de kökten değiştirebilir. Esasen şuan ki süreci Sırbistan Cumhurbaşkanı Vucic twitter hesabından özetlemektedir. Sırbistan'ın Avrupa Birliği'nden (AB) beklediği yardımın Çin'den gelmesi üzerine Aleksandar Vucic'in "*Avrupa dayanışması yok...bu bir peri masalıydı*" söylemi ile AB'nin, salgın döneminde göstermiş olduğu tavrı eleştirir. Keza COVID-19 salgınıyla mücadelede İtalya ve İspanya'nın tıbbi malzeme için yardım talebine karşılık AB tarafından yalnız bırakılması, aranan desteğin Türkiye başta olmak üzere Rusya ve Çin tarafından karşılanması, hatta Türkiye'nin İtalya'ya gönderdiği tıbbi malzeme ve ekipmanların despotça Fransa tarafından kendi vatandaşlarının ihtiyaçlarını gerekçe göstererek el konulmaya çalışılması, AB'nin dayanışmadan yoksun olan, kâğıt üzerinde kalan bir birlik olduğunu gösterir. Benzer şekilde İspanya Başbakanı Sanchez'in AB'ye çağrı niteliğinde olan: "... Avrupa'nın geleceği tehlikede" başlıklı yazısı ise oldukça dikkat çekicidir: "*... Vatandaşlarımız ölüyor, hastaneler dolmuş taşmış durumda. Ya sarsılmaz dayanışmayla cevap veririz ya da birliğimiz çöker... Hepimiz kazanmazsak, sonunda hepimiz kaybederiz... Milyonlarca Avrupalı, Avrupa Birliği'ne inanıyor. Onları yüzüüstü bırakamayız. İnanmaya devam etmeleri için neden vermeliyiz. Ya şimdi harekete geçeriz ya da hiçbir zaman; çünkü Avrupa'nın kendisi tehlike altındadır*" (Sanchez, 2020) söylemi, AB'nin salgın sürecindeki çaresizliğini özetlemesi bakımından oldukça önemlidir.

Tam olarak bu sürecin daha ne kadar etkisini sürdüreceğini açıkçası kimse bilmiyor. Sadece tahminler var. En iyi ihtimal olarak 2022 yılı sonu gösteriliyor (Charumilind ve diğ., 2020), ancak o tarih içinde etkili bir aşının bulunmasına bağlı. COVID-19 salgınının ikinci dalgası bazı ülkelerde Fransa, Amerika, Belçika, İspanya ve Ukrayna'da görülmeye başladı. İzolasyonlar tekrardan gündeme gelebilir. Ülkeler önlem olarak içe kapanmaya ulusal ekonomi modeline geçmeyi düşünebilir. Küreselleşmenin dayattığı, neoliberal-kapitalist bir ekonomik model, şu koşullarda düşünülmesi çok zor ya da zor koşullarla işleyişi mümkün. Bir tedirginlik ve korku toplumların geneline hakim. Bu aşamada ulus-devlet anlayışı, her anlamda dışa bağımlılığı ortadan kaldıran, kendine yeten bir ekonomik model öneriyor. Haliyle bir ülke diğer bir ülkeden mal ve hizmet satın alırken ya da ülkeye bir yabancı giriş yaparken acaba virüs ülkemize bulaşmış mıdır? Diye endişe duyuyor. Bu durum ülkelerin ihracat-ithalat dengesine, turizm gelirlerine ve diğer ekonomik göstergelerine de yansıyor. Kısacası zaruri ihtiyaçlar dışında ülkeler mal hizmet alımını kısıtlamış durumda ya da çok temkinli davranıyor. En azından AB ülkeleri için bunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla, tüm toplumlar ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetleri, kademeli olarak ülke içinden karşılamaya öncelik veriyor. Bir anlamda geçmişteki korumacı-ulusal üretime odaklı ekonomik-politikalar geri dönüyor. Artık COVID-19 ile arka plana atılan ulus-devlet anlayışı, toplumlar üzerinde farkındalık oluşturuyor, yeniden anlam kazanıyor.

Diğer bir gündem ise pandemi sürecinde ve sonrasında, siyasal ve ekonomik olarak kim ya da kimler güçlenecektir? Sorusuna verilen cevaptır. Sorunun cevabı tam olarak bilinmemekle birlikte, şimdiden bazı devletlerin sosyo-politik, hatta ekonomik anlamda salgın sürecinden fayda sağladığını, yine bazı kişilerin servetlerini artırdığı kamuoyu tarafından bilinir. Salgının ilk çıktığı ülke olan Çin, ardından salgının merkez üstü olan ABD gibi ülkeler COVID-19 salgınından zarar gördüklerini iddia etseler de bu ülkelerin politik ve ekonomik olarak avantaj sağladığı düşünülebilir. En azından bu söylem, Çin'in ekonomik göstergelerinde ve ABD'nin küresel güce sahip vatandaşlarının gelir artışında görülebilir. Böylesi bir sonuç, uzun vadede Çin'i küresel güç olma yolunda ilerlemesine katkı sağlarken; buna karşılık ABD, COVID-19 pandemisini gerekçelendirerek Çin'e yönelik ekonomik kısıtlamaları, vergi uygulamalarını, hatta Çin mallarına karşı boykotu gündeme getirebilir.

Çevresel Etkileri

Günümüzün en önemli sorunlarından birisi insanın çevreye verdiği zararlardır. Nüfusun öngörülenden fazla artması, sanayileşme, çarpık kentleşme vb. sebepler çevrenin bozularak

tahrip olmasına yol açar. Özellikle insanın, çevreyi ve parçası olduğu doğayı korumak yerine kendi arzuları ve amaçları doğrultusunda tahrip etmesi; çevre kirliliği (hava ve su kirliliği) iklim değişikliği, küresel ısınma, yiyecek kıtlığı vb. pek çok soruna neden olur. Bu durum, küresel alanda mücadeleyi zorunlu kılar. Bu amaçla, küresel çevre sorununun temelini oluşturan küresel ısınma sorununa karşı Kyoto’da 1997 yılında 191 ülke ve AB tarafından “Kyoto Protokolü” imzalanır. 2005 yılında yürürlüğe giren bu protokolü en büyük kirletici ülke konumunda olan ABD imzalamaz. Protokolün amacı, kirletici gazların salınımını sınırlandırarak küresel ısınmayı önlemek ve dünyanın daha yaşanabilir bir yer olması için sera etkisine neden olan başta CO2 olmak üzere diğer kirletici gazların küresel ölçekte azaltmaktır (Nar, 2019). Protokolün uygulanabilirliğini ise COVID-19 başarır.

Virüs salgını ile birlikte doğa tekrar üretmeye ve kendini yenileme çabası içine girer. Salgın süreci ile birlikte neredeyse tüm dünyada yaşayan insanlar arasında hem bireysel hem de toplumsal tecrit dönemi başlar. Devletler tarafından insan hareketliliğini önlemek için getirilen yasaklarla birlikte hemen hemen sosyal yaşam, ticaret ve üretim mekanizmaları durur. Bunun sonucu, fabrikaların ve işletmelerin; tatlı su kaynaklarına, denize ve toprağa karıştırdıkları kirletici atıklar ve havaya yaydığı kirletici gazlar önemli ölçüde azalır. Doğa salgın sayesinde tekrardan canlanır. Diğer bir deyişle doğal çevre, verilen bu kısa ara ile rahat bir nefes alır. Yapılan ölçümlerde tatlı su kaynaklarının kısmen de olsa kendini yenilediği, havadaki kirletici partikül gaz oranının oldukça düştüğü görülür. Bu anlamda, küresel ısınmadan kaynaklı çevre sorunlarının giderilmesinde COVID-19 salgınının olumlu etkisi olur (Islam ve Rume, 2020; Öztürk, 2020; Zambrano-Monserrate ve diğ., 2020). COVID-19 salgınının belki de tek olumlu yanı, insan-doğa ilişkisinde kazanan tarafın kısa süreliğine de olsa doğa olmasıdır.

COVID-19 Salgınının Kontrolü İçin Çözüm Önerileri

Öncelikli olarak salgın küresel bir boyut olduğu için önlemleri ve kontrolü için küresel mücadele şarttır. Salgınla mücadelede, ülkeler arasında bilgi paylaşımı artırılarak işbirliği modelleri geliştirilmelidir (Mansouri, 2020). Ayrıca ülkeler, birbirlerine imkanlar ölçütünde ekipman ve tıbbi malzeme desteği sağlamalıdır. Bilmelidir ki yapılacak iş birliği ve iletişim, aynı zamanda kendi ülkesindeki vaka sayısını ve ölüm oranlarını da azaltacaktır. Neticede COVID-19 küresel bir salgındır ve mücadelede küresel paylaşım şarttır. Aşı çalışmalarına ve etkili anti-virüs ilaçlarının gelişimine mümkün olduğu kadar destek verilmelidir. Siyasal ve küresel ideoloji ve ticari kaygılar bir yana bırakılarak bu uğurda ortak araştırmalar yapılmalı ve bulunan aşının ve ilaçların tüm toplumların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde üretimi sağlanmalıdır. Ayrıca

COVID-19 salgınının çıkış noktası olarak gösterilen egzotik hayvanların tüketimi, gelecekte oluşabilecek diğer salgınların önüne geçebilmek adına tüm dünya genelinde yasaklanarak satışı ve ticareti engellenmelidir. Bunun kontrolünü sağlama görevi Dünya Sağlık Örgütü'ne verilmeli ve yasak getirmeyen ya da yeterince yasağı uygulamayan ülke(lere) ağır yaptırımlar getirilmelidir. Şuan için COVID-19 pandemisinin yayılımından sorumlu ülke Çin'dir. Bu konuda Çin takip ülkeler listesine alınmalıdır.

COVID-19 salgını ile mücadelede en etkili yöntem korunmadır (Bruns ve diğ., 2020). Bunun için, bireysel ve toplumsal anlamda mümkün olduğunca karantina uygulamak, maske takmak, hijyen kurallarına uymak ve fiziksel mesafeye dikkat etmek tüm ülkeler tarafından uygulanan en uygun model olarak kabul edilir. Tam izolasyon mümkün olmasa da bunun koşulları asgari ölçüde yerine getirilmelidir. Gruplar halinde bir arada bulunma alışkanlığı sona erdirilmelidir. Vaka sayısındaki artış, yakın temas ile geçtiğinden ikinci kişilerle uzun süreli aynı ortamda kalmamaya özen göstermek hem kendimizin hem de başkalarının sağlığı için önemlidir. Kişi, hastalığın belirtisini göstermeyen ya da çok az gösteren bir COVID-19 hastası olabilir ve taşıyıcı olduğunu bilmeyebilir. Bu durumda karşısındaki insanın sağlığını riske atmış olur.

Bunun yanı sıra, izolasyona bağlı kalmak toplumların kültürel davranış biçimleri ile yakından ilişkilidir. Tokalaşma, sarılma, öpmek, burnunu ve alnını birbirine bastırarak selamlaşma vb. yakın iletişimi gerektiren kültürel davranış kalıpları virüsün yayılım hızını artırır. Örneğin Güney Avrupalılar arasında sosyal ilişkiler ve karşılıklı etkileşim, Avrupa'nın diğer bölgelerinde yaşayan insanlara göre daha fazladır. Ya da Latin Amerikalıların, sosyal-kültürel etkileşime girerken korudukları fiziksel mesafe ve ilişkilerde resmiyet, Kuzey Amerikalılara göre daha azdır. Keza yakın zamanda İngiltere, Fransa ve İspanya'da tekrar yasakların gündeme gelmesi üzerine, azımsanmayacak bir kitlenin sosyal mesafe kurallarını yok sayarak bireysel özgürlüklerini ifade etmesi ve yasaklara karşı boykot kararı alması diğer bir örnek olarak verilebilir. Bu anlamda, sosyalleşmenin ve kültür etkileşiminin fazla olduğu bu tür toplumlarda geleneksel davranışları değiştirmeye yönelik çabalar zor olabilir (Bruns ve diğ., 2020; Burson, 2016; Deopa ve Fortunato, 2020; George, 2020).

Haliyle geleneksel davranışların yerleşik hale gelmesi uzun zaman almıştır. Değişmesi de kısa sürede olmayacaktır. Herşeye rağmen, COVID-19 salgını ile mücadelede davranış değişikliğini teşvik edecek koşullar sağlanmalıdır. Gerekirse mücadeleye etkinlik kazandırmak adına kültürel kodlarla birlikte yerel destekleyici unsurlar da dikkate alınmalıdır. Bireysel bilincin artırılması ve virüsün ne kadar tehlikeli olduğu insanlara anlatılmalıdır. Bu konuda kitle iletişim

araçlarına önemli görevler düşmektedir. Salgının etkileri konusunda daha fazla farkındalık oluşturmak adına günün belirli zamanlarında COVID-19 pandemisini tanıtan ve korunmak için nelerin yapılması gerektiğine yönelik bilgilendirici programlar artırılmalı, teşvik edilmeli ve hatta zorunlu kılınmalıdır.

SONUÇ

Hiçbir salgın sonsuza kadar sürmeyecektir. Zaman içinde COVID-19 pandemisi de insanların yaşamından ve konu alanından çıkacaktır. Ancak bu demek değil ki tamamen gündemden düşsün. Toplumlar üzerinde neden olduğu tahribat, uzun ve kısa vadede etkileri sosyal-kültürel, siyasal ve ekonomik sonuçlar ile birlikte uzun süre hep tartışılacaktır. Tarih sayfasında etüd edilecek bir salgın konusu olarak araştırmacılara hizmet edecektir. Şuan için, COVID-19 salgının neden olduğu etkilere bakılırsa, küresel ve ulusal manada ekonomik göstergelerin kısa süre içinde düzelmeyeceği ve virüse odaklı bir sosyal yaşamın toplumların genelinde uzun bir süre daha devam edeceği öngörülebilir. Bu durum devletleri, salgından kaynaklı sorunların çözüm temelini, küresel mücadeleden çok ulusal mücadele içinde aramasına neden olur. İnsani gelişme, bütünleşme, modernleşme, liberalleşme, küresel vatandaşlık gibi kavramlar pandemi süreciyle birlikte yerini en azından bir süreliğine ulusal mücadeleye bıraktığı söylenebilir.

Salgın sürecinde, küresel işbirliğinin başarısızlığı nedeniyle neo-liberal politikalara olan inanın zayıflayacağı, buna karşılık milliyetçi-ulusalcı ideolojilere olan eğilimin ise artacağı düşünülebilir. Bu anlamda, ilerleyen seçim dönemlerinde ulusalcı ve milliyetçi sağ hedefleyen partilerin güçlenmesi muhtemeldir. Küresel ekonomi küçüleceği için kısmı olarak buradan aktarılan pay ulusal ekonomilere gidecektir. Ancak para trafiği, küresel aktörler tarafından verilen izin kadar, küreselden ulusala doğru bir yönelim gösterecektir. Küresel ilişkilerden ya da birlik ilişkilerinden ziyade, ülkeler arasındaki işbirliği ve dayanışma önem kazanacaktır. Örneğin AB politikası yerine, her ülke kendi ulusal politik söylemini uygulamaya çalışacaktır. Sorun küresel, ancak çözümü ulusal olacaktır. Bu demek değildir ki ülkeler, uluslararası işbirliğinden ya da ikili ilişkilerinden vazgeçerek içe kapanacaklar, asla. Küreselleşme yine konuşulacak ve tartışılacaktır. Yine küreselleşme sürecinden bahsedilecektir. Ama tarih hele ki yakın geçmiş asla unutulmayacaktır. Devletler, sorunların çözümünde, sorun küresel de olsa uluslararası beklentiler yerine, ulusal odaklı çözüm politikaları üretmenin gayreti içine girecektir. Ulusal çıkarların ön planda olduğu uluslararası işbirliğine yönelim artacaktır.

COVID-19 kültürler arasındaki farklılıkları daha da keskinleştirmiştir. İlerleyen dönemlerde sınır geçişlerinin azalarak mekânsal farklılığın daha belirgin olacağı, toplumlar arasındaki

sosyo-ekonomik ve kültürel eşitsizliğin daha artacağı düşünülebilir. Ayrı olarak bilgisayar ve internet teknolojisinin daha da gelişerek ilişkilerin ve sosyal hayatın daha sanal yaşanacağı söylenebilir. İçeride dönük daha izole olan ve mesafeli bir anlayış yaşam biçimi olarak -en azından virüs etkisini kaybedinceye kadar- devam edecektir. Virüsten sonraki süreçte ise belirli bir kitle bu anlayışı kültür haline getirebilir. Artık pandemi süreciyle birlikte sosyal, kültürel ve siyasal anlamda bir değişim ve dönüşüm süreci kaçınılmaz görünüyor. Kontrollü sosyal yaşam, yaşam kültürümüzün bir aynası olmalıdır. İlişkilerde ve sosyal yaşamda izolasyon ve mesafe kurallarına uyulması, hijyen temizliğine önem verilmesi hem bizim hem de karşıımızdaki kişinin sağlığı bakımından önemlidir.

İçeride yaşadığımız bu dönemde küresel ölçekte bir krizin yaşandığı aşikârdır. Buna ister sağlık ister ekonomik istersek sosyal ya da kültürel kriz diyelim. Ancak şu bir gerçek ki COVID-19 ölümcül bir sağlık krizi olmasının yanında, bir o kadar hatta daha fazla sosyal, politik ve ekonomik ölçekli bir krizdir. En azından bu söylem, virüsün ölümcül etkisine maruz kalmayan insanlar için öyledir. Çünkü bu insanlar virüsün etkisini sağlık açısından değil, daha ziyade yaşadığı sosyal çevreden işsiz kalarak, sosyal ilişkileri koparak ve belki de yalnızlaşarak hisseder. Daha önemli ve vahim olan, bireyin yaşama tutkusunun azalarak içeride bulunduğu koşullar nedeniyle intihara yönelmesidir. Türkiye ve dünya ölçeğinde COVID-19 süreci ile birlikte intihar vakalarında belirgin bir artış yaşanır (Emiral ve diğ., 2020). O nedenle hükümetler, ekonomik ve sosyal bakımdan kapsayıcı bir iyileşmenin temellerini atma konusunda yükümlüdür. İktidarların varlık nedeni de bunun içeridir. Krizden çıkmak adına ülkelerin ve onları temsil eden iktidar yapıları, sosyal yaşamı ve ekonomiyi yeniden işler hale getirmek için süratle kısa, orta ve uzun süreli planlama yapmalıdır.

Sonuç adına, COVID-19 pandemisinin tüm olumsuzluklarına rağmen dört temel konuda iyileştirme yaptığını söylemek mümkündür: (i) Doğal çevrenin kısa sürede olsa insan etkinliğinden uzak kalarak kendini yenileyebilmesi (ii) bireysel ve toplumsal anlamda insanların kendilerini tanımaları için bir fırsat olması (iii) sonuçları acı verici de olsa gelecekte olabilecek salgınlara karşı insanları daha hazırlıklı olmayı öğretebilmesi (iv) yerli üretime yönelik faaliyetlerin iyileştirilmesi/artırılması olarak özetlenebilir.

KAYNAKÇA

- Brent petrol vadeli işlemleri geçmiş verileri. (2020). *Investing.com*. <https://tr.investing.com/commodities/brent-oil-historical-data>.
- Brent petrolün varili 61,68 dolar. (2019, 30 Eylül). *Yeni Şafak*. <https://www.yenisafak.com/ekonomi/brent-petrol-ne-kadar-30-eylul-petrol-fiyatlari-3508359>.
- Bruns, D.P., Kraguljac, N.V., & Bruns, T.R. (2020). COVID-19: Facts, cultural considerations, and risk of stigmatization. *Journal of Transcultural Nursing*, 31(4), 326–332.
- Burson, T. (2016, Aug 23). *How to greet people in 19 countries around the world*. <https://www.insider.com/how-to-greet-people-around-the-world-2016-8>.
- Cecchini, R. (2020, Aug 2). Gun sales spike as COVID-19 outbreak, unrest surges in Amerika: Experts. *Global News*. <https://globalnews.ca/news/7242103/coronavirus-anti-racism-u-s-gun-s>
- Charumilind, S., Craven, M., Lamb, J., Sabow, A., & Wilson, M. (2020, Sep 21). *When will the COVID-19 pandemic end?* <https://www.mckinsey.com/industries/healthcare-systems-and-services/our-insights/when-will-the-covid-19-pandemic-end>.
- China delayed releasing coronavirus info, frustrating WHO. (2020, June 3). *AP News*. <https://apnews.com/article/3c061794970661042b18d5aeaaed9fae>.
- Corona virüsü evlilikleri tehdit ediyor! (2020). *Sözcü*. <https://www.sozcu.com.tr/hayatim/yasam-haberleri/>
- Coronavirüs salgını: Çin'de neler oluyor? (2020, 26 Ocak). *Bilgi Otağı*. <https://www.youtube.com/watch?v=35NEq7YmYxA>.
- Covid-19 dünyada küreselleşmenin çöküşünü hızlandıracak. (2020). *Koronafoobi rehberi*. <https://nistanbul.com/>
- Deopa, N., & Fortunato, P. (2020). Coronagraben. Culture and social distancing in times of COVID-19. *UNCTAD Research Paper*, 49. https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ser-rp-2020d8_en.pdf.
- Duffin, E. (2020). *Impact of the coronavirus pandemic on the global economy*. <https://www.statista.com/topics/6139/covid-19-impact-on-the-global-economy/>
- Emiral, E., Çevik, Z.A. ve Gülümser, Ş. (2020). COVID-19 pandemisi ve intihar. *ESTÜDAM Halk Sağlığı Dergisi*, 5, 138–147.
- Gelles, D., & Chokshi, N. (2020, March 5). “Almost without precedent”: Airlines hit hard by coronavirus. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/03/05/business/coronavirus-airline-industry.html>.
- George, M. (2020). Socio-cultural determinants of the spread of Covid 19. *Health and Primary Care*, 4, 1–2.
- Ho, C. S., Chee, C. Y., & Ho, R. C. (2020). Mental health strategies to combat the psychological impact of COVID-19 beyond paranoia and panic. *Ann Acad Med Singap*, 49(3),

155–160.

IMF'den corona virüs için 50 milyar dolarlık kredi paketi. (2020, 5 Mart). *Sözcü*. <https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/imfden-corona-virus-icin-50-milyar-dolarlik-kredi-paketi-56616>.

IMF. (2020). *2015-2020 Online datasets*. <https://www.imf.org/external/data>.

Islam, S.M.D., & Rume, T. (2020). Environmental effects of COVID-19 pandemic and potential strategies of sustainability. *Heliyon*, 6(9). doi: 10.1016/j.heliyon.2020.e04965.

Kalabikhina, I.E. (2020). Demographic and social issues of the pandemic. *Population and Economics*, 4(2), 103–122.

Lintern, S. (2020, March 13). *Independent*. We are making difficult choices: Italian doctor tells of struggle against coronavirus. <https://www.independent.co.uk/news/>

Mansouri, F. (2020, May 29). *The socio-cultural implications of COVID-19*. <https://en.unesco.org/news/socio-cultural-implications-covid-19>.

Martin, P.M., & Granel, E. (2006). 2,500-year evolution of the term epidemic. *Emerg Infect Dis*. 12(6), 976–980.

McKibbin, W.J., & Fernando, R. (2020). The global macroeconomic impacts of COVID-19: Seven scenarios. *CAMA Working Paper*, 19. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3547729>.

Nar, M. (2019). Plastic bag regulations for a sustainable environment. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*. 9 (2), 305–326.

OECD. (2020, June 24). *The impact of the coronavirus (COVID-19) crisis on development finance*. <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/the-impact-of-the-coronavirus-covid-19-crisis-on-development-finance-9de00b3b/>

Öztürk, M. (2020, 6 Haziran). *Kovid-19 pandemi sürecinde hava kalitesinin iyileşmesi (1)*. <https://indyturk.com/node/191106/turkiyeden-sesler/kovid-19-pandemi-surecinde-hava-kalite>.

Sanchez, P. (2020, Apr 5). Europe's future is at stake in this war against coronavirus. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/commentisfree/2020/apr/05/>

Sharma, N. (2020, Jun 5). *Torn safety nets: How COVID-19 has exposed huge inequalities in global education*. <https://www.weforum.org/agenda/2020/06/torn-safety-nets-shocks-to-schooling-in-developing-countries-during-coronavirus-crisis/>

Son 20 yılda dünyayı sarsan 6 büyük salgın. (2020, 19 Mart). *Trt Haber*. <https://www.trthaber.com/haber/gundem/son-20-yilda-dunyayi-sarsan-6-buyuk-salgin-468437.html>.

Tsang, T.K et al. (2020). Effect of changing case definitions for COVID-19 on the epidemic curve and transmission parameters in mainland China: A modelling study. *The Lancet Public Health*, 5(5), 289–296.

Türkiye Bilimler Akademisi. (2020). *TÜBA Covid-19 pandemi değerlendirme raporu*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.

World Health Organization. (2020, May 27). *Clinical Management of Covid-19: Interim Guidance*. file:///C:/Users/admin/Downloads/WHO-2019-nCoV-clinical-2020.5-eng%20(2).

World Trade Organization. (2020). *Trade forecast press conference*. https://www.wto.org/english/news_e/spra_e/spra303_e.htm.

Zambrano-Monserrate, M.A., Ruano, M.A., & Sanchez-Alcalde, L. (2020). Indirect effects of COVID-19 on the environment. *Sci. Total Environ*, 728. doi.10.016/j.scitotenv.2020.138813.

Zhu, Z. et al. (2020). From SARS and MERS to COVID-19: A brief summary and comparison of severe acute respiratory infections caused by three highly pathogenic human coronaviruses. *Respiratory Research*, 21, 224. <https://doi.org/10.1186/s12931-020-01479-w>.

UYGARLIKLARIN SEMBOLİK DİLİNİN MİMARİDEKİ GÖRÜNÜMÜ

Emine KEF*

ÖZ

Yazı, hiç kuşkusuz, doğaya öykünen insanın icat ettiği sembolik dillerin başında yer almaktadır. Tanrısal bir töz olarak nitelendirilen bilme ve yaratma özelliğinin yitirmemesi için kayıp hazine sayılan bilgiye her ulaşıldığında, onu sembollerle kayıt altına alıp nesiller arasında aktarıcılığın yapılması, varlığını devam ettirsin ettirmesin uygarlıkların adından konuşulur olmasının esasını teşkil etmektedir. Sembolik anlatımda yazıyı takip eden mimari, bilhassa mabed mimarisi hem uygarlıkların şuur yapısı hakkında bilgi verir hem de kuşaklar ve toplumlar arası bilgi aktarımında hafızayı güçlü kılan bir belge niteliği taşır. Hafızadaki yerinden söz töz, bütün insanlığın ortak kökenidir. Birbirlerinin mirasçısı olan uygarlıkların mimarilerindeki üslup ile motiflerindeki biçim ve anlam yakınlığı, tıpkı farklılıklarında olduğu gibi söz konusu ortak kökenden kaynaklanmaktadır. Kadim uygarlıkların kalıntılarında ekseriyetle karşılaşılan kozmik simgeler, onların evrene dair ulaştıkları bilgileri mimari aracılığıyla kayıt altına alıp nesiller ve kültürler arası sembolik iletişimi sürdürmelerinin yolu olmuştur. Yeryüzünde çok kısa bir süre kalan insan, ebediyetin varlığına dair olan inancını göğü temaşa ederek perçinlemiştir. Böylelikle ölümsüzlüğüne inanılan ruhun göğe yükselerek tanrısallığa ulaşılacağına inanılır. Niyetin yanlışsız ifade edebilmesi için evvela doğanın dilinin çözülmesi, ne söylendiğinin anlaşılması ve karşılık verilmesi gerekir. Fakat doğrusal tarih anlayışının iddia ettiği gibi insanlık sürekli gelişen bir çizgi takip etmemekte, bilakis zamanda helezonik bir seyir izleyerek tarihlenmektedir. Yükseliş ve çöküşler hatırlama ve unutma prensibine bağlıdır. Unutma, hem aynı kuşağın insanları arasında hem de farklı kuşaklar arasında iletişim dilinin kopması anlamına gelmektedir. Bir zamanlar göğü yeryüzüne yansıtıp kemale ermeye çabalayan uygarlıklar, bugün gelinen son aşamada göğe çıkarak oradan yeryüzüne hükmetmeye çalışmaktadır. Medeniyetlere dair her iki uçtaki pek çok emareyi toprağında barındıran Anadolu coğrafyasında, şehirlerin karakterinin şekillenmesinde önemli rol oynayan mimari, hafızanın yönlendiriciliğinde toplumların şuur yapısının nasıl şekillendiği ve birbirleriyle etkileşime girdiği ya da iletişimin koştığı hususunda esaslı örnekler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uygarlık, Töz, Şehir, Mimari, Sembolik Dil.

THE APPEARANCE IN ARCHITECTURE OF THE SYMBOLIC LANGUAGE OF CIVILIZATIONS ABSTRACT

Inscription is undoubtedly the most powerful symbolic language that invented by human who emulating the nature. In order not to lose the ability to know and create, which is regarded as a divine substance, whenever information that is considered lost treasure is reached, recording it with symbols and transferring it between generations, it constitutes the basis of talking about all civilizations. In symbolic expression, as the language following the inscription, the architectural style especially seen in temples both provides information about the level of consciousness of civilizations and is a document that makes memory powerful in transferring information between generations and communities. What is mentioned in memory is essence that is the common origin of all humanity. The similarity in style and motifs, which make civilizations inheritors of each other and encountered in their architecture, originates from these common origins, just like their differences. Cosmic symbols, mostly encountered in the remains of ancient civilizations, have been a way for them to record the information they have obtained about the universe through architecture and to maintain symbolic communication between generations and cultures. Human, who lived on earth for a very short time, strengthened their belief in the existence of eternity by contemplating the sky. Therefore, (s)he desires to attain divinity by raising her/his immortality soul to the sky. In order to express the intention correctly, firstly we need to decode the language of nature, understand what it says and respond. But, as linear understanding of history claims, humanity does not follow a constantly developing course; it is also spirally dated at the time. Rise and fall are based on the principle of remembering and forgetting. Forgetting means that the language of communication is broken both among the people of the same generation and between different generations. Now, civilizations, which once tried to reflect the sky to the earth and reach perfection, try to dominate the earth from there by going to the sky at the last stage. Anatolian geography, which contains many signs of civilizations at the both East and West, the architecture built in proportion to it, which play

* Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, E-posta: kef@adiyaman.edu.tr,
ORCID Number: 0000-0002-9938-4635

important role in shaping character of cities, provide essential examples of how society's consciousness is shaped and interacting or losing of communication with each other in the direction of memory.

Keywords: Civilization, Essence, City, Architecture, Symbolic Language.

Atf: KEF, E. (2020). "Uygarlıkların Sembolik Dilinin Mimarideki Görünümü", İMGELEM, 4 (7): 383 - 397.

Citation: KEF, E. (2020). "The Appearance in Architecture of the Symbolic Language of Civilizations", İMGELEM, 4 (7): 383 - 397.

Başvuru / Received: 27 Ekim/October 2020.

Kabul / Accepted: 20 Kasım/November 2020.

Derleme Makale/Review Article.

EXTENDED ABSTRACT

Architectural structures are undoubtedly those that best describe the view of the past from the window opened to history through archaeological excavations or among the works that still exist today. In particular, the temple architecture not only gives information about the level of civilization, but also tells how far back it went in time and to which geographies in the world it was dated while establishing its existence in the time-space dichotomy. It also gives the knowledge of inter-societies with the similarities between structural features. It is an immortal soul that creates civilizations, and the civilizations in which it is seen survive even though they experience the fate of death like every birth. Each cultural element encountered in cities carries the traces of the mental world of their own society. The heavenly being regarded as sacred makes it necessary to work on what is sacred on earth. This belief and thought revealed the temple architecture. In most cities whose character is shaped by temple architecture, the shape and style of the tombs give information about both the civilization level of the societies and the world of thought of them.

Although the entire universe is bound to time, history is written on earth and there is a lot of closeness between civilizations as it is thought. This affinity may be due to religion or the determination of fate in geography, but the same reasons also play an active role in diversity. The symbolic expression of divine knowledge in urban design is often seen in temples as religious buildings or in palaces of kings with divine power. The Hittite Palace architecture of the eighth century BC, which is thought to have been fed by the Urartian architectural tradition, resembles sacred places in many ways. Cosmic symbols frequently encountered in the ruins of ancient civilizations have been a means of recording their knowledge of the universe through architecture and maintaining symbolic communication between generations and cultures. Due to the belief in Islamic architecture that the sky covers everything on the earth like a dome, the ceiling cover of mosques is designed as a dome as a spatial symbol of the microcosm. In addition, similar dome structures are

encountered in Central Asia, Iran and Syria mosque courtyards or in different focal points of the city and even in Turkish tent-shaped mausoleums in deserted places.

Every piece of information is reinterpreted where it goes, but it always carries the essence, even if they are not aware of it. In the Eastern understanding, substance has always meant a door or a sign to reality. Therefore, when examining the subject, the focus was on what he said rather than what it was. As for the relationship between the house and the temple structure, the criterion in Anatolian architecture was not size, but a sense of serenity that can be achieved with proportion and balance. The windows of the houses around the Süleymaniye Mosque were designed smaller than average to make the mosque appear larger. The history of societies with a strong memory and civilization will be different from the history of society that has lost its memory and obeys everything dictated to it. The principle of forgetting and remembering shows its existence here. Because societies being and die in a continuous spiral between two principles. It is true that the sensibilities shown in space design in Anatolian geography are nostalgic stories today. The city created by a society with a low level of consciousness becomes distorted by moving away from the virtue mentioned by Farabi. The structure of distorted architecture that has no meaning is inherent in the vicious circle of the consciousness that brought it forth. In spatial design, every building from house to road is a result of the level reached and can also help or prevent society from reaching equilibrium. After the Tanzimat, an understanding that tried to dominate nature and completely foreign to Eastern culture was adopted in order to participate in Western culture and thus ancient tradition was abandoned.

Each encounter that enriches its culture and raises its civilization, as long as it keeps the knowledge of value fixed within itself, when it loses its memory and turns its knowledge into judgment, it affects existence as denial or obedience, and the knowledge of nature is used not for communication but for power and domination. While cities, where changes in the world of consciousness are reflected, provide information on how society has transformed over time, the issue of how their principles are reflected in structures makes it necessary to rethink and update the memory.

GİRİŞ

An, daima merkezde yer alır ve gelecek tasarımı geçmişe uzanarak gerçekleştirilir. Zamanla kurulan ilişkide kültür, insanın doğayı anlama çabası sonucunda ne anladığının semboller aracılığıyla dile getirdiği her şeydir ve adını aldığı andan itibaren kültürle kurulan ilişki, evrenin oluşumuna tekrar tekrar öykünerek gerçekleşmektedir. Bir yandan kültürü

şekillendirmede önemli bir itici güç olan teknoloji yardımıyla tasarımlar gerçekleştirilirken öte yandan toprağın derinliklerine inip kalıntılardaki sembollerin peşinden gidilmekte ve böylelikle geçmişle iletişim dili kurmaya çabalanmaktadır. Tarih binlerce yıl öncesinden gün yüzüne çıkıp geldiğinde, anlatacaklarının kaydedicisi olarak çoğunlukla *taşı* seçmiştir ya da zamana direnmeyi başaran o olmuştur. Aynı zamanda, insanın hammadde olarak kullanıp ürettiği ve ondan varlığa gelen her şeyi içine çekip dönüştüren toprağın, yani doğanın kendinden olana dokunmadığı söylenebilir. Dahası, hangi zamanda tarihlenmiş olursa olsun tarihi eser sahibi uygarlıkların bu bilinç düzeyine zaten sahip oldukları da düşünülebilir.

Arkeolojik kazılarla tarihe açılan pencerede veya hâlihazırda hayatın içinde varlığını devam ettiren eserlerden geçmişin manzarasını en iyi resmedenler, hiç kuşkusuz kalıcılığı doğaya içkinlikle sağlanan mimari yapılarıdır. Tarihe tanıklık etmeleri ve insanlığı buna şahit tutmaları, medeniyetlerin ulaştıkları uygarlık düzeyinin alametifarikası olarak mimari yapıları tercih etmelerinde anahtar rol oynamaktadır. Bilhassa mabedler, uygarlıkların şuur dünyaları ve inanç yapıları hakkında bilgi verdiği gibi tarih–mekân ikiliğinde, zamanda ne kadar geçmişe gidip tarihlenebildiklerini ve yeryüzünde hangi coğrafyalara kadar uzanıp mekansallaştıklarını anlatır. Yapısal özellikleri arasındaki benzerlikleriyle de toplumların birbirleri arasındaki bağın bilgisini verir. Bu doğrultuda varlık kazanan uygarlıklar, hiç değişmeyen ve varlığa gelmesi için başka hiçbir şeye ihtiyaç duymayan tözü kendi sistemlerinde korumuşlardır. Zira medeniyetleri kuran töz, ölümsüz bir ruhtur ve görüldüğü uygarlıklar bütün doğumlar gibi ölüm yazgısını yaşasa da o, varlığını sürdürmeye devam eder. Haliyle, yeryüzünde bir coğrafyada ölüm görülürken bir diğeri doğum şafağını yaşar ve zorunlu olarak sonlananın mirasçısı olur ya da zaman aynı toprakta farklı uygarlıkları üst üste getirerek orayı katmanlaştırır. Bu yüzden, farklı kıtalarda başka tarihlerde yeryüzünde yaşamış toplumların varlığını kanıtlayan eserlerin mekân anlayışı ve tasarımındaki rolü, yapı üretim teknolojisi veya kullanım biçimi farklı olsa da üsluplarında benzerliği keşfetmek mümkündür.

Yeryüzünde kültürünü ihdas ederken doğayı anlama ve anlamlandırma çabası, toplumların değil onları oluşturan insanın kendi varlığını anlama noktasında temel sorunsal olmuştur. Varlığa nasıl ve nereden gelip sonra nereye gidildiği sorusu insanın en büyük arayışı ve bir o kadar da çıkmazıdır. Yeryüzünde doğum–ölüm ikiliğindeki yatay varoluşun yer–gök ikiliğinde dikey varoluşla nasıl ilişkili olduğuna dair arayış, yönün gökyüzüne çevrilip anlaşılabilen ne varsa onu yeryüzüne işlemeye götürmüştür. Gökte olanın kutsal

kabul edilmesi, onu yeryüzünde de kutsal olana işlemeyi zorunlu kılmıştır. Mabetleri süsleyen motifler, bu inanç ve düşüncenin izlerini barındırmaktadır. Orta Asya’da işlev–mana ilişkisinde, gökyüzüne öykünerek kurulduğu düşünülen çadırların tavan örtüsüyle Anadolu coğrafyasının pek çok yerinde karşılaşılan cami kubbeleri arasındaki benzer özellikler, kozmosu mekana yansıtan toplum bilincine işaret etmektedir.

Toplumun inanç sistemine göre tasarlanan mabetler, o toplumun halihazırda varlığı devam etmese dahi medeniyetini hangi esaslar üstüne kurduğuna ışık tutar. Öyle ki, güçlü bir hafıza ve medeniyete sahip toplumların tarihiyle, anlam dünyasından olduğu veya edildiği için hafızasını yitirmiş ve kendine ne dikte ediliyorsa ona itaat eden toplumun tarihi, zamana ve mekana başka türlü şerh düşecektir. Değer bilgisini kendinde sabit kıldığı müddetçe kültürünü zenginleştirip uygarlığını yükselten her karşılaşma, hafızasını kaybedip bilgisini yargıya dönüştüğünde, inkar veya itaat olarak varlığa tesir etmekte ve artık doğanın bilgisi iletişim için değil güç ve tahakküm için kullanılmaktadır. Unutma ve hatırlama prensibi burada varlığını göstermektedir. Çünkü toplumlar iki prensip arasında sürekli sarmal çizerek olur ve ölürlür. Bütün evren zamana bağlı olsa da tarih yeryüzünde yazılmaktadır ve uygarlıklar arasında düşünüldüğünden çok fazla yakınlık vardır. Bu yakınlık, coğrafyanın kader belirleyiciliğinde olduğu gibi dinden de kaynaklanabilmektedir ve fakat aynı nedenler, farklılık hususunda da etkin bir rol oynamaktadır.

Bir yüzü Doğu’ya diğer yüzü Batı’ya dönük olan Anadolu, uygarlığını sentez ve mozaikler üstüne inşa etmiştir. O hem Mezopotamya hem de Roma’dır; yüzü Mekke’ye dönmüş İstanbul’dur. Mabetleri Çin’in süslemeleriyle taçlandırılırken geleneksel evlerinin yapısı Japon sadeliğiyle benzerlik taşımaktadır. Bir taraftan bu değerleri hala bünyesinde taşıyan coğrafyada, diğer taraftan ne söylediğini anlama ve zamanın ruhunu dikkate alma ihtiyacı duymaksızın öykünülen yapıların imitasyonları ortaya çıkmaktadır. Yapılar, inşa edildikleri mekanda müstakil bedenler değildir; bilakis bir bütünün ögesidir ve bir diğerleriyle karşılıklı olarak gözetmesi gereken hukuk ilişkisi içindedir. Söz gelimi, bugün tekrarlarıyla karşılaşılan camileri zamanında inşa eden aklın, cami etrafındaki evden yola, kendi öğeleri de dahil genişlikten yüksekliğe yapılar arasındaki hiyerarşide belirleyici ilke olarak toplumun kutsallarını kabul ettiği bilinmektedir. Bilinç dünyasındaki değişimin yansıdığı mekan olarak şehirler, mimarileriyle toplumun zamanda kendini nasıl tarihlendirdiğinin bilgisini verdiği için edindikleri ilkelerin yapılarıdaki görünümü, üzerine tekrar tekrar düşünmeyi ve hafızayı güncellemeyi gerekli kılmaktadır.

Ortak Sembolik Dilin Mimarideki Açılımı

Medeniyet, mutlak anlamda saf ve özgün olması mümkün olmayan bir bütündür. Toplumların bir araya gelerek inşa ettikleri bu yapı, tıpkı kaynağından beslendiği kültür gibi canlı ve mürekkeptir. Sadece tek bir coğrafyanın, tarihin veya toplumun ürünü olmadığı için inanç ve tutumların ekonomik, politik ve sosyal şartlara bağlı olan bir dizi kuralına da indirgenemez. Doğaya eklenen ya da ona karşıt bir şekilde tasarlanan mekanla değil aynı zamanda o mekanda yaratılan şuur yapısıyla toplumu anlatan kültür, bu yönüyle edimsel bir belgedir. İnsanın potansiyeli, kendi toplumunun onu fiile taşımasına müsaade ettiği ölçüde görünürlük kazanır. Tıpkı insan gibi onun elinden vücuda gelen mimari yapılar da üslupları üzerinden toplumunun hem uygarlık düzeyinin hem de toplumsal tarihinin bilgisini vermektedir. Vitruvius, mimari yapının nitelikli olması için mimarının tasarımın yanı sıra iyi bir geometri ve tarih bilgisine sahip olması, felsefi düşünceye hakim olması, müziği tanınması, tıbbi ve hukuku kavraması, astronomi ve evren yasasının mantığını çözmüş olması gerektiğini savunur (2017: 23). Mimari yapıda toplanması gerektiği düşünülen bu bilgiler, bir bakıma hayatın her bir yanını donatan esaslardır. Bu esasların mimaride bulunması gerekliliği ise onun aynı zamanda, insanın varoluşsal öykünmeciliğinin yansıtıldığı bir alan olmasıyla açıklanabilir.

Şehirlerde karşılaşılan her bir kültür ögesi, kendi toplumunun zihin dünyasının izlerini taşır. Şayet, bir öge kendine herhangi bir anlam yüklenmeden ortaya konmuşsa bu, içerisinde var olduğu toplumun ya mana dünyasından olmuşluğuyla ya da edilmişliğiyle açıklanabilir. Varoluşa dair zihinsel aşamalarını sağlıklı bir şekilde geçirme fırsatı bulamadığı kültürel yapı içerisinde, insanın kendisini tamamlamasına olanak tanımayan zaman, onu bir sonraki faza taşır. Bu sağlıksız geçişte sahip olunan şuur düzeyinin yansıdığı şehir ise Farabi'nin zikrettiği erdemden uzaklaşarak çarpık bir hal almaktadır. İşte, bir anlama hizmet etmeyen çarpık mimarinin yapısı, onu ortaya çıkaran insanın içine düştüğü kısır döngüye içkindir. Mekansal tasarımda, evden yola her bir yapı, ulaşılan düzeyin bir sonucu olduğu gibi aynı zamanda, toplumun dengeye ulaşmasına yardım edebilir veya bunu engelleyebilir. Toplumun olgunlaşmasında anahtar ilkelerin belirlenmesiyle birlikte yaşamsal döngü ahenge kavuşur.

Mimarinin onu ölümsüzleştirmeye ve yüceltmeye değer şeylerin olduğu yerde ortaya çıktığını söyleyen Wittgenstein, aksi durumda adından söz edilecek bir mimarinin olmayacağını da ekler (2009: 203). Hayal gücü, zihnin doğada ve fakat ondan soyutlanarak yaratıma girdiği bir laboratuvara benzer. Tasarım yetisinin semboller aracılığıyla ifade

edilebilmesi için gerekli olan asli kaynak hafızadır. Hafıza yetisinin kavrayış esası, andaki varoluşun zamanın doğrusallığını aşması ile ilgili ve mümkündür. Zihin, zaman okunun akışkanlığına karşı kavradığı şeyi, kendi yapısında statik zaman anlayışı içinde muhafaza eder (Koç 2008: 116-7) ve kalıcılığını tabiatın ödünç aldığı sembolik dil kullanımıyla gerçekleştirir. Mimari yapıda kullanılan sembolik öğelerin anlamı ve nedeni, daha ziyade tarihi bilgilerde mevcuttur. Örneğin, milattan önce altıncı yüzyıldan itibaren mimaride sütun olarak Karyaili Kadınlar adı verilen uzun elbiseli kadın heykellerinin kullanılmasının sebebi hafızada canlı tutulması istenen bir savaşın sonucudur. Peloponnesos şehri Karyai, Perslerle birleşip Yunanlılara açtığı savaşı kaybetmiş, şehir işgal edilip erkekleri katledilmiş ve kadınları ise soyluluklarının göstergesi olan uzun elbiseleri ve ziynetleriyle ülkelerinin işlediği suçun bedelini ödemeleri için esir edilmişlerdi. Karyaililerin günahının cezasının hafızalara kazınması için dönemin kamu binalarında bu kadınların heykelleri yük taşıyıcı öge olarak kullanılmıştır (Vitruvius 2017: 25-7).

Şehir tasarımında tanrısal bilginin simgesel anlatımı daha çok dini yapılar olarak mabedlerde veya tanrısal güçle donatılmış olan kralların saraylarında görülür. Örneğin, Urartu mimari geleneğinden beslendiği düşünülen milattan önce sekizinci yüzyıla ait Hitit Saray mimarisi, pek çok açıdan kutsal mekanlarla benzerlik göstermektedir. Bu nedenle, antik dönemlere ait saray ve mabetleri birbirinden ayırt etmenin zorlayıcı olabildiğinden söz edilir. Erken Demir Çağında yaşayan bu iki komşu Anadolu halkının ilişkisini, Urartu Arin-Berd Tapınağı (I. Argiştı Dönemi MÖ 785/780 – 756) ile Geç Hitit (MÖ 1400 – MÖ 1200) Gönüllüdağ Tapınağı/Sarayının içe kapalı olan avluya açılmaları ve sütunlu revakları arasındaki benzerlikleri ortaya koymaktadır (Işık 2012: 266).

Selçuklu öncesi Küçük Asya olarak anılan dönemde kültüründen söz edilebilecek uygarlıklardan ilki Hititlerdir (Etiler). Asya'nın Fenike, Asur ve Karadeniz arasında kalan bölgelerinde yaşayan ve Orta Asya'nın dağlık kesimlerinden gelen bu uygarlık, Anadolu sanatının oluşumuna da kaynaklık eder. Hititlerden devraldıkları sanatı Frigya, Lidya ve Likyalılar geçtikleri her coğrafyaya yaymışlardır. Döneminde farklı kültürlerden aldığını kendi toprağında özümseme kabiliyetine sahip Yunan'a etki ederken aynı zamanda, bu uygarlıktan etkilendikleri de bilinmektedir. Ege dolaylarında Helen sanatının ardından Anadolu'da, Mezopotamya'nın mirasını bünyesinde taşıyan İran sanatı varlığını göstermiş ve Helenizmin Asyalı bir medeniyete dönüştürülmesiyle Bizans sanatının doğuşuna zemin hazırlanmıştır (Arseven 1928: 53-4).

Medeniyetin karakterini kazanmasında başat rol oynayan İslam geleneği insanlık

tarihinin çok küçük bir kısmında varlık kazanmış müstakil bir yapı değildir. Bilinen tarihten itibaren Sümerden Yunana kadar hemen her mit, Zerdüştlük, Şamanizm, Budizm, Yahudi–Hıristiyan inanç sistemi veya Helenizm ile de arasında benzer özellikler göze çarpmaktadır (Kuban 2016: 54). Türk İslam mimarisinin gelişiminin ana eksene oturması onuncu yüzyılın başlarında, Karahanlı devletinin Budacılıktan İslam’a geçmesiyle olmuştur. Türklerin 999 yılında Buhara’yı almalarıyla bölge, İslam mimarisinin ilk örneklerine sahne olmuştur. Yaşam koşullarına bağlı olarak Türk sanatındaki gelişmenin sonucu Budacı yapılar yıkılmayıp yeni inanç biçimine göre yeniden düzenlenerek mimari biçim İslam’a uyarlanmıştır (Esin 2006: 141; Ahmed 2014: 10).

Medeniyeti egemenlik anlayışıyla şekillenen Roma, hükümlerlik alanlarına kattıkları yerlerde zenginliğin ve ihtişamın sahibi olmak istemiştir. Her şeye sahip olarak gücü tekeline alan bir anlayışa sahip olduğu için uygarlık yapısı, bir sentezden ziyade üzerine cila çekilmiş mozaikler tablosu olarak nitelendirilir. İnsanlığın bilinen en eski medeniyetine beşik olan Mezopotamya’da, Babil Medeniyeti Mısır’a, Mısır Yunan’a, o da Roma’ya uygarlığın yapı taşlarının aktarıcılığını yapmıştır. Her bilgi, gittiği yerde yeniden yorumlanır ve fakat her zaman farkında olunmasa dahi esastan emareler taşır. İşte, Roma dağıldığında mozaikteki her bir öge kendi özüne rücu etmiştir. Sonrasında Osmanlı’nın Bizans’tan aldığı değerlerin tarihi–psikolojik açılımının kendi mirasını geri alması olarak yorumlanmasının nedeni budur (Karakoç 2017: 13-5).

On birinci yüzyıldan on üçüncü yüzyıla kadar Suriye’den Semerkand’a kadar geniş bir coğrafyada kurulan Selçukluyla birlikte Anadolu’da yeni bir sanat doğmuştur. Selçuklunun başkenti olan Konya, o dönem İslam kültürünün ve bilimin merkezi olmuştur. Şemsi Tebrizi, Mevlana Celaleddin Rumi okullarını bu şehirde kurmuşlar; sonrasında asırlarca devam edecek olan dönemin ileri gelenlerinin hayırlarının alametifarikası olan cami veya kamu binaları mimarlar, işçiler, sanatkarlar ve öğrenciler için şehrin bir çekim alanı olmasını sağlamıştır. Kendine has bir karakteri olan Selçuklu sanatı, imkanlarını Doğu uygarlıklarından edinmiştir. İran ve Türkistan’dan getirtilen mimarlarla süsleme ve döşeme, Çinli çinicilerle kaplama usulleri alınmış ve sanat Bizans’ta olandan apayrı bir şahsiyet kazanmıştır (Arseven 1928: 54-5). Osmanlıda ise ulaşılan geniş sınırlarda karşılaşılan kültürel çeşitlilik imparatorluğun sentez bir özellik göstermesini sağlamıştır. Mimarının geometrisinin kaynağı ise Timur döneminin Orta Asya saraylarına kadar uzanmaktadır. Ankara seferinden sonra Semerkant ve Orta Asya etkisi on beşinci yüzyıla değin Osmanlı coğrafyasında etkin bir biçimde görülmüştür. Astronom Kadızade Rumi’nin Semerkant’ta

Uluğ Bey ile çalışması, öğrencisi Ali Kuşçu'nun Fatih döneminde İstanbul'a gelip öğrenci yetiştirmesi, Orta Asya ve İran mimari bilgisinin bu coğrafyaya taşınmasında aracılık etmiş ve uygarlığın geleneğinin olgunlaşmasına katkı sağlamıştır.

Mimari Üslubun Sembolik Veçheleri

Bütün uygarlıklar, kendi özelliklerine bağlı olarak doğumdan ölüme yaşam döngüsünün her aşamasında ihtiyaç duyulan şeylere ve bu aşamaların ritüel geçişlerini en iyi şekilde gösteren tarihsel kaynağa sahiptir. Zamanın geçişine bağlı olarak dönüşürler ancak kendi dönüşümleri içinde sahip oldukları tözü korurlar. Öyle ki, değişim ve dönüşümün sürekliliği bu tözün varlığına bağlıdır. Yapılar farklı toplumların ortak inançlarının bir aradlığında varlığına devam ederken, toplumun mekanla ilişkisi ve mekanın bu ilişkiye göre şekillenmesi, bir önceki aşamadan sonrakine geçiş ritüelleri ve toplumsal etkileşimin mekandaki izdüşümü her daim oluş halindedir (Alexander vd. 1977: 145).

İdrakin mekana yansıması görsel bilgiyle ilişkilendirilir ve böylece kavranan bilgi aktarılabilir bir hal alarak yeryüzünde yaratıcı tekamüle katılır. Uygarlıkların mimarisinde görülen üslup benzerliği ister coğrafyadan ister dinden kaynaklı olsun, bilinç dünyasındaki yakınlığın ve birbirlerinin mirasçısı olmalarının doğal sonucudur. Bilhassa kadim uygarlıkların kalıntılarında ekseriyetle karşılaşılan kozmik simgeler, onların evrene dair ulaştıkları bilgileri mimari aracılığıyla kayıt altına alıp nesiller ve kültürler arası sembolik iletişimin sürdürülmesinin yolu olmuştur. Kozmik bilginin simge ve sembollerle anlatılmasının sebebi, göksel olanı yeryüzü hayatında görünür kılma çabasıdır. Bilgi, tarihte kesintiye uğradığında dahi genetik hafıza onu bilinçsizce takip eder. Örneğin, İslam mimarisinde yeryüzündeki her şeyi göğün bir kubbe gibi örttüğüne olan inanç nedeniyle, mikrokozmosun mekansal simgesi olarak camilerin tavan örtüsü kubbe şeklinde tasarlanmıştır. Kubbe, geometride kendine bir karşılık bulan biçim olmaktan ziyade varoluşun kaynağı bir ilke olarak tasarıda yer alır. Temsil ettiği anlam keşfedilince varlığın bilgisine erilir; yerle gök arasında çizilen hatta yine göksel fenomenlerden ilham alınarak tasarlandığı anlaşılır. Kozmolojik ve tarihsel anlam birlikteliğinde, caminin din ve devlet mekanizmasının faaliyetinde işlev görmesinin yanı sıra mimari yapı olarak toplumun inanç esaslarıyla şekillenen medeniyetin şuur yapısını da simgelemektedir (Esin 1968: 138; Kuban 2011: 210-3, 44).

Olgunluk seviyesine Osmanlıyla ulaşılan kubbeli cami mimarisinin kaynağı, Türklerde İslamiyet öncesinde çadır modeline dayandırılmaktadır (Strzygowski 1935: 22,

35). Orta Asya, İran ve Suriye’de Türk çadırı şeklindeki türbelere cami avlularında veya şehrin farklı odaklarında hatta ovalarda ıssız yerlerde rastlanmaktadır. Kümbet adı da verilen bu türbeler, çember veya çok köşeli plan üzerine bir kubbe ile örtülüdür. En iyi örneklerine Konya, Kayseri ve Niğde’de rastlanılan türbelere Anadolu’nun hemen her şehri ev sahipliği yapmaktadır (Arseven 1928: 66; Diez 1946: 6). Sekizinci yüzyılda Kökşibagan’da içinde astral veya gök tanrılara ait bir tapınak piramit şeklinde yerleştirilmiş dokuz kubbesi olan cami, batı Türkistan’daki kubbeli orduyu (sur, konak) andırır. Piramit şeklinde bir kütle halinde göğe doğru yükselen, çok kubbeli ve dağa benzeyen tapınağın bilgisi, göksel ordu ülküsünden Türklerin üstü kapalı camisine aktarılmış gibi görünmektedir. Mihrap önü ve orta kubbesi ile kozmik bilginin mekana yansıtıldığı Sivas Divriği Ulu Cami tasarımında orta kubbenin sivri külahlı sekizgen yapısı, Cennet Kapısı’na işlenmiş ve yer ile gök arasındaki hayat ağacı (axis mundi) motifine yapısal olarak katılmıştır (Peker 2007:24).

Çok sayıda küçük kubbe içeren Osmanlı camilerinin bazı örneklerinde, merkezci yerleşim düzeni ve piramit biçimli kütleleri, en azından form olarak bir Uygur resminde tasvir edilen gök tapınağından yola çıkılarak oluşturulmuş ve sekiz ila onuncu yüzyıllarda Kökşibagan’da cami mimarisine uygulanmış gibi görünmektedir. Ayasofya örneğinin de benzer teknik özellikler ortaya koyduğuna şüphe yoktur. Ancak çok kubbeli Osmanlı camilerinde, estetik özellik olarak her biri yüksek bir ayak üzerinde duran dört kubbeli Bizans kiliselerinin çoğul görüntüsüne değil Kökşibagan’da erişilen ahenge öykünüldüğüne inanılır. Dışa doğru çıkıntıları olan merkezci haçvari eksenli tasarımını –ki bu tasarımın sembolik anlamı, dinlerin her birinde içeriden benzer yorumlansa da dışarıdan başka anlaşılmaktadır– Osmanlı dervişlerinden Agah bin Salih, Bedahet (delil) ya da Tehlil (tekbir getirme) olarak yorumlamıştır. Bu plan belki de gökyüzündeki tabakalar ve vahdet–i vücud anlayışıyla evrensel ahengin grafik simgesi haline gelmiş ve derviş taşlarının üst kısmında resmedilmiştir (Esin 2006: 105, 114). Arkasına İslam toplumlarının geleneklerini alan Selimiye Cami, Doğu–Batı arasında bir kilit taşı olmaktadır. Tarihin derinliklerine kadar uzanan bilginin bir ürünü olarak zeminden kubbeye doğru izleyen hattın hayat ağacını temsil etmesi, göksel simgeselliğin yine hesap dahilinde olduğunu düşündürmektedir. Gökyüzü ve sonsuzluğu sembolize eden kubbe ile yeryüzü ve dünyeviliği sembolize eden karenin birlikteliğine çokgenin eklenmesi Selimiye Cami’nin tasarım ilkesidir (Kuban 2011: 161-2).

Nisyanın Şehirdeki Sureti

Platon'un Atlantis'i anlattığı düşünölen Kritias diyalogunda, şehir sakinlerinin yaşamından güzellik ve değer anlayışına dair ipuçları bulunmaktadır. Diyalogda, şehirde birlikte yaşamaya uygun bir şekilde yapılan evlere bütün olarak bakıldığında sanki tek bir evmiş gibi göröndüğünden ve evlerin sadece birkaç neslin yaşayabileceği kadar dayanıklılıkta yapıp yaşam için ihtiyaç duyulan her şeyin ev gibi tapınaklarda da mevcut olduğundan söz edilir. İki aşırı uca eşit mesafeli olan vasat, bu toplumda en üst değere sahip olmak anlamına gelmektedir. İhtiyaçtan fazlasının ve gösterişin kötü kabul edildiği şehirde, aşırılığının göstergesi sayılan altın ve gümüşün ev hayatı içinde kullanılmadığı, bu değerli madenlere kutsal ve aynı zamanda bütün topluma has olan tapınak gibi yapıların tasarımında yer verildiği kaydedilmiştir (2014: 30-2, 38).

Atlantis'in bir ütopya olup olmadığı tartışılarsun, varlığı geçmişin derinliklerine çapalanan Anadolu şehirleriyle birlikte evlerinin sosyoekonomik, topografik, tabii, kültürel etmenlerin ve tarihi birikimin sonucu olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu saiklere bağlı oluşmuş bir düzen durağan değildir; hayatın değişimine katılarak onunla birlikte dönüşür. Tekamüle katılım bireyin kendisine ve aynı zamanda topluma karşı bir sorumluluğudur. Mimari yapı, toprağa bağlı bir ürün olduğu için Türkler topraklarına kattıkları yerlerin yapı tekniğinde köklü değişikliklere gitmemiş, mekanların kendisine has yapı geleneğine riayet etmişlerdir. Zaman ve mekan doğrusallığında mekan keyfi değil sorumluluk bilinci çerçevesinde şekillenmekte ve bir kültür ögesi, başka bir medeniyetin içerisine inceden inceye nüfuz ederek bir sentezin doğmasında rol oynamaktadır. Bu gerçeklikten hareketle Kuban, Türk evlerinin iç süslemelerinin eski Asya kültürleri ve Japon evlerindeki kalıcılık ısrarı olmayan ve boşluğun hakkını gözetten bir sadelikle anlayışı arasında ilişki kurulabileceğini düşünmüştür (2016: 54).

Türk geleneğinde, yapılar toprağın bir nevi mahsulü olarak kabul edildiği için ekosisteme zarar verecek hamlelerden kaçınılarak kültürlerle etkileşime girilmiştir. Söz gelimi, mimari doğaya öykündüğü nispette güzele yaklaşır. Anadolu mimarisinde kıstas, ölçü büyüklüğü değil orantı ve denge ile sağlanacak sükunet hissi idi. Dini amaçlı ve sosyal ihtiyaçlar için yapılan binalara oranla konutlar hatta saraylar bile oldukça mütevazı bir şekilde inşa edilmiştir. Süleymaniye Cami'nin çevresindeki evlerin pencereleri camiye daha büyük göstermek maksadıyla şehrin ortalamasından daha küçük tasarlanmıştır. Keza, Üsküdar Mihrimah Cami'nin çevresindeki evlerin pencere ölçüleri 90 santim yerine 75 santim olarak yapıdaki yerini almıştır. Edirne Selimiye Cami'nin çevresindeki evlerin tavan

yüksekliği, caminin yüceltilmesi maksadıyla 2.22–30 santim olarak inşa edilmiş ve daha sonra evlerin ölçüsü de aynı düşünce sistematığı içerisinde küçültülmüştür (Ayvazoğlu 2016: 42-3, 47).

Anadolu coğrafyasında mekan tasarımında gösterilen bu hassasiyetlerin günümüzde nostaljik hikayeler olduğu doğrudur. Zira, Batıda insanlar nasıl biçimlendiriliyorsa tabiat da aynı muameleye maruz kalmaktadır ve bu, o şehrin karar vericilerinin kendilerinde gördükleri tanrısal bir haktır. Tanzimat'tan sonra Doğu kültürüne tamamen yabancı olan bu anlayış yerleştirilmeye çalışılmış ve büyük ölçüde başarılmıştır. Var olanın hukukuna riayet etmeyi şiar edinmiş bir anlayışla, yüceliğin anlamının yüklendiği çınar ağaçları gelinen süreçte, *şehirleri köy! gibi gösterdiği* gerekçesiyle kesilmiş, ağaçlar ve çiçekler suni bir yolla biçimlendirilerek Batı kültüründe yer almak uğruna kadim bir gelenekten vazgeçilmiştir (Can ve Doğan 2017: 41-6).

Corbusier'in belirtmiş olduğu gibi “şehir, aklımızı eyleme geçiren güçlü bir imgedir” (2014: IX); kimi zaman da onu edilgenliğe hapsedmekte işlev gören bir sanrıdır. Mekanik yapısı mükemmel bir şekilde tasarlanmış gibi görünse de alışıldığı andan itibaren sıradanlaşır; artık daha üstün yapılar beklenir hale gelir. Şehrin mekansal yapısının sürekli geliştirilmesi sonrasında yorgun, kaotik bir yapı ortaya çıkacak ve her ne kadar canlı olduğu söylene de hastalıklı olduğu inkar edilemeyecektir. Bu nedenle, şehirde gelişimden önce mevcut olanın ve onun taşıdığı ruhun korunması esastır. Karakoç, dünya ahiret istikametinde İslam medeniyetinin mizan ilkesini ölüm dikkati üstüne kurduğundan söz etmiştir. Madde, Doğu anlayışında her zaman hakikate açılan bir kapı veya işaret anlamı taşımıştır. Dolayısıyla, maddeyi temaşa ederken onun ne olduğundan çok ne söylediğine yoğunlaşmıştır. Ancak nisyana tutulmuş akıl, kendini kutsallarından edip aşağılık duygusuna saplanmakta ve esas olanın suretler olduğu zannıyla değer yüklediği her şeyi maddeye indirgeyerek putlaştırmaktadır (2018: 47, 97). Bugün en belirgin özelliği, sahipliğini yapan kişilerin gücünü sergilemek olan yapılar, insanın doğayla ve insanın insanla olan hukukunu alaşağı ederken, kendilerine tapındıkları mabedlerinde ölüme meydan okuduğunu düşünen sahiplerinin/sakinlerinin sanrılar dünyasını şekillendirmektedir. Gelinen süreçte, toplumsal ve mekansal yapı, değişim ve dönüşüm ne kadar hızlı ve nasıl olursa olsun her daim onu bir öze mihlayacak sabiteye olan ihtiyacın akıldan çıkarıldığını göstermektedir (Karakoç 2018: 43-4):

Ölüme dikkatini yitirmiş bir uygarlık içindeyiz. Ölümün yeter bir vaiz olduğunu unutmuş bir uygarlık. Gerçek uygarlık ateşe, kül olan bir uygarlığı

yaşıyoruz. Külü eşeleyip ardındaki ve altındaki ateşe erişmedikçe, kaybettiğimiz, alt üst etmek suretiyle kaybettiğimiz dikkat hiyerarşisini, etkisi yeniden iliklerimize ulaşacak denli oluşturabileceğimiz şüphelidir... Ruh, ölüm dikkatinde yaşar. Ölüm dikkatinin aleviyle yıkanmış bir ebedilik hücrelerinde çilesini doldurur ve onu yaşatan balözünü oradan emer.

İnsanın doğada arayış içinde olup bulmaya çalıştığı Tanrıya her yaklaşması, O'nu biraz daha bilmesi ve kendisinin de tanrısallaşması demektir. Bilginin sağladığı güçle hayatını tesis eden insan, tanrısallaşmaktan vazgeçip Tanrı olmaya niyet ettiğinde nisanla zehirlenmiştir. Ve boşluk kabul etmeyen doğada *faal varlık* (vita activa) olarak insan, unutkanlığıyla boşalttığı alanı benlik duygusuna yenik düşerek doldurmaya çabalamaktadır.

SONUÇ

Güzelin bilgisine sahip olunan mekân ile onun yargısının olduğu mekân başka görünümlere sahne olacaktır. Planlamada evden yola her bir yapı, yerel toplumun dengeye kavuşmasına yardım edebilir veya bunu engelleyebilir. Söz gelimi, bu eserler sadece içinde varlık kazandığı geleneğin insanlarını değil bütün insanlığı bir araya getirebilmektedir. Mimari üsluptaki birkaç örnek bile uygarlıkların arasında kopmaz bir miras ilişkisi olduğunu söylemektedir. Örneğin, Sivas Divriği Ulu Cami'nin dünyanın her tarafından ziyaret edilmesini yalnızca turistik amaca bağlamak haksız bir değerlendirme olacaktır. Benzer şekilde, kilise olarak inşa edilen Ayasofya'nın camiye dönüştürülmesine dair farklı görüşler olsa da burada önemsenen nokta, yapının bu dönüşüme olanak tanımış olmasıdır. Söz gelimi, en keskin farklılıkların görüldüğü inançlarda, uygarlıklarda dahi birlik ruhu görülebilmektedir. Bu ruh, kimi zaman tüm insanlığı bir araya getirebilme özelliği sergilerken kimi zaman da güç ve tahakküm ilişkisinin alametifarikası olarak yeryüzüne izhar edilmiş ve değil uygarlıklar arasında, aynı uygarlığın insanları arasında dahi iletişim dilinin kopmasına neden ya da kopmasının göstergesi olmuştur.

Ruhun yüceliğinden bedenın hükümlerine düşmüş toplumların şuur dünyasının çöküntüye uğradığı yerde güzelin bilgisi kaybolmuştur; artık insanlık, onun yargısıyla yeryüzünü imar etmektedir. Göğre uzanmak için merdiven kurmaya gerek olmadığını unutan toplumların çöküşün haberini tarih bizzat bildirmektedir. Ebediyetin bilgisini eserlere yansıtmak yerine, elinden çıkan yapıyla ölümsüzlüğünü ilan etme çabasına giren önceki topluluklardan bugüne, tarihte sadece bir süre rol oynadıklarının izleri kalmıştır. Şimdilerde sesi duyulabilsin diye minaresi yerinden sökülüp bir apartman terasına sabitlenen cami (1992'de ibadete açılan Bursa Mevlana Cami) yapısı, sentez veya mozaik olarak değil ancak

çarpıklık olarak nitelendirilebilir. Övünülen tarihi mirasın mihmandarlığını yapan şehirlerden Bursa'nın aynı zamanda, konut–mabed çarpıklığına da örnek teşkil etmesi, mirasın tözünün mekânı çoktan terk edip kütle olarak suretinin orada kaldığının dramatik bir göstergesidir. Birbirine zıt iki aklın mekândaki yansımasına şöyle bir bakıldığında, yıllar sonra –şayet gerek duyulursa– şu anki dönemin üslubuna isim bulmanın gelecek nesli bir hayli zorlayacağı aşikârdır.

KAYNAKLAR

- Ahmed S. (2014). “The Spiritual Search of Art Over Islamic Architecture With Non-Figurative Repesantations”. *Journal of Islamic Architecture*. Vol. 3, Issue 1.
- Alexander C. vd. (1977). *A Pattern Language / Towns, Buildings, Construction*. New York: Oxford University Press.
- Arseven C. E. (1928). *Türk Sanatı*. İzmir: Cem Yayınevi.
- Ayvazoğlu B. (2016). *Dünyayı Güzelleştirmek / Turgut Cansever’le Konuşmalar*. İkinci Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Can A. ve Doğan M. (2017). *Bir Şehir Kurmak / Turgut Cansever’le Konuşmalar*. Üçüncü Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları.
- Diez E. (1946). *Türk Sanatı*. çev. O. Arslanapa, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Esin E. “Orduğ (Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri)”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 10, 1968.
- _____ (2006). *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Işık F. (2012). *Uygarlık Anadolu’da Doğdu*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Karakoç S. (2017). *Düşünceler I Kavramlar*. Yedinci Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- _____ (2018). *İnsanlığın Dirilişi*. Yirmi Beşinci Baskı, İstanbul: Diriliş Yayınları.
- Koç Y. (2008). *Anadolu Mayası/Türk Kimliği Üzerine Bir İnceleme*. İkinci Baskı, Ankara: Cedit Neşriyat.
- Kuban D. (2011). *Sinan’ın Sanatı ve Selimiye*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- _____ (2016). *Doğan Kuban Yazları Antolojisi / Sanat, Mimarlık, Toplum Kültürü Üzerine Makaleler*. 1. Cilt, İkinci Baskı, İstanbul: Boyut Yayıncılık.
- Le Corbusier (2009). *Şark Seyahati İstanbul 1911*. çev. A. Tümertekin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- _____ (2014). Şehircilik. çev. P. Kotas, İstanbul: Daimon Yayınları.
- Peker A. U. “Divriği Ulucamisi ve Darüşşifası”. Tasarım Merkezi Dergisi. Sayı 3, 2007.
- Platon (2014). Kritias Kharmanides. çev. F. Akderin, İstanbul: Say Yayınları.
- Strzygowski J. “Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi”. Türkiyat Mecmuası. Cilt 3, 1935.
- Tanyeli U. (2015). Osmanlı Mekanın Peşinde Sınırışımı Metinleri 15.-19. Yüzyıllar. İstanbul: Akın Nalça Kitapları.
- Vitruvius (2017). Mimarlık Üzerine On Kitap. çev. Ç. Dürüşken, İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Wittgenstein L. (2009). Kesinlik Üstüne + Kültür ve Değer, çev. D. Şahiner. İstanbul: Metis Yayınları.

İNSAN HAKLARI ANDLAŞMALARININ YORUMU IŞIĞINDA TÜRKİYE’DE İDAM CEZASINI YENİDEN TESİS İMKÂNI

Mehmet CİĞER*

ÖZ

Bu makale, Türkiye’de yapılan idam cezası tartışmalarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, idam cezasının iç hukuk temelli ahlaki, toplumsal ve ceza hukuku boyutu reddedilmeden uluslararası hukuk boyutunu ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu nedenle, idam cezasını yaşam hakkı çerçevesinde düzenleyen ve Türkiye’nin taraf olduğu Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi belgeleri temel metinler olarak alınmaktadır. Çalışmaya temel teşkil eden bu belgeler, devletlerin uluslararası andlaşmalar kapsamında hak ve yükümlülüklerini değiştiren veya sonlandıran *çekince koyma*, *fesih* ve *çekilme* kavramları ekseninde incelenecek ve Türkiye’nin bu kavramlar dahilinde idam cezasını yeniden tesis etmesinin mümkün olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır. Kavramlar incelenirken ilgili andlaşmaları değerlendirme yetkisine sahip olan organların yorumlarından ve Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun raporlarından birincil, literatürdeki diğer çalışmalardan ise ikincil kaynak olarak yararlanılacaktır. Türkiye’nin taraf olduğu insan hakları andlaşmalarına rağmen idam cezasını yeniden tesis etmesi, Türkiye’nin genel uluslararası hukuk düzenindeki ve onun alt rejimi olan uluslararası insan hakları hukuku düzenindeki konumunu olumsuz etkilemekle kalmayacak, aynı zamanda, Türkiye’nin insan hakları sisteminden çıkarılmasına ve dolayısıyla insan hakları andlaşmalarının bireylere sağladığı yaşam hakkı dışındaki diğer hak ve özgürlüklerin de kaybedilmesine yol açacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çekince, Fesih, Çekilme Hakkı, İhtiyari Protokol, Ölüm Cezası

RE-ESTABLISHMENT OF CAPITAL PUNISHMENT IN TURKEY IN THE LIGHT OF HUMAN RIGHTS TREATIES’ INTERPRETATION

ABSTRACT

This article aims to evaluate the discussions on re-establishment of death penalty in Turkey. Even if the discussions are based on the domestic law, it is aimed to reveal the international law dimension of death penalty without rejecting its moral, social and criminal law aspects. From this perspective, the International Covenant on Civil and Political Rights and European Convention on Human Rights, which Turkey is a party to, are considered as basic texts, regulating the death penalty within the framework of right to life. This study examines these documents through the analysis of reservation, denunciation, withdrawal and derogation concepts which modify or terminate the rights and obligations of States. In order to determine whether it is possible for Turkey to recourse to these concepts. While doing so, the comments of authorized Organs of related treaties and the reports of the International Law Commission and the literature will be used as a primary and secondary source respectively. Re-establishment of death penalty will affect Turkey’s position in international law order and its people’s human rights negatively. Because re-establishment of death penalty will cause the exclusion of Turkey from human rights system and will isolate her in international human rights law order.

Keywords: Reservation, Denunciation, Withdrawal, Optional Protocol, Death Penalty

Atıf: CİĞER, M. (2020). “İnsan Hakları Andlaşmalarının Yorumu Işığında Türkiye’de İdam Cezasını Yeniden Tesis İmkânı”, İMGELEM, 4 (7): 399 - 422.

Citation: CİĞER, M. (2020). “Re-Establishment of Capital Punishment in Turkey in The Light of Human Rights Treaties’ Interpretation”, İMGELEM, 4 (7): 399 - 422.

Başvuru / Received: 31 Ekim/October 2020.

Kabul / Accepted: 24 Kasım/November 2020.

Derleme Makale/Review Article.

* Arş. Gör, Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü. Tunceli/Türkiye. E-Posta: mehmetciger@munzur.edu.tr. ORCID Number: 0000-0002-9617-9142

EXTENDED SUMMARY

Introduction and the Subject of Study

Debates about Capital punishment have been engaging Turkey’s agenda continually. Especially after crimes like femicide, child sexual abuse, rape and terrorist attacks, public demands for capital punishment have been finding voice in more loudly. Interestingly enough Capital punishment debates have been making only within the frame of penal code and have not been touching on human rights law obligations knowingly or unknowingly. Essentially, the capital punishment is the subject of national law but when a state becomes a party to an international human rights treaty, becomes the subject of international law and human rights law too. Because, Capital punishment is one method of execution of death penalty which is evaluated in right to life in human rights treaties.

Turkey is a party to International Convention on Civil and Political Rights (ICCPR) and its Optional Protocols and also party to European Convention on Human Rights (ECHR) and its Additional Protocols. To make legal arrangements only in national law will not be sufficient to discharge from international obligations. Article 27 of the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties (VCLT) clearly states that “A party may not invoke the provisions of its internal law as justification for its failure to perform a treaty...”. Therefore, in order to reestablish Capital punishment, Turkey must make some legal transactions in her national law as well as in international law. In general, unilateral legal transactions do not bear direct legal consequences in international law, with the exceptions.

Re-establishing the Capital punishment in national law means, unless fulfill the necessities of human rights treaties which is a party to, violation of the international obligations. International law had determined different rules and methods for changing and terminating the treaty obligations.

The purpose of this paper is to discuss the re-establishability of Capital punishment from the point of law of treaties by means of reservation, denunciation, withdrawal and derogation rules of the Vienna Convention on Law of Treaties and related human rights treaties.

Method

Judicial and quasi-judicial organs of related treaties have authority to determine how treaty will be interpreted and applied. The decisions and opinions of these bodies are the

practice of the theory of how to apply and interpret international legal rules. Therefore, they are more concrete and valid in comparison to hypothetical discourses. There is no stare decisis principle in international law, judicial and quasi judicial organs of human rights treaties tend to prefer adhesion to established jurisprudence unless there is no serious reasons. Therefore, these decisions and opinions provide reliable basis for analogy. We used these decisions and opinions to obtain results analogically.

Findings and Argument

The key finding of this work is that ICCPR and Second Optional Protocol authorize withdrawal from treaty and denunciation, only in case of whole Parties consent exist.

Secondly, The State party may denunciate the ECHR provided that it fulfills the notification requirement. Additional Protocols to ECHR do not regulate withdrawal from treaty and denunciation but State Party can denunciate the Additional Protocols by denouncing the ECHR. Because being a Party to ECHR is pre-condition for accession to Additional Protocols. A state losing its capacity to become a party to the ECHR also loses its capacity to be a party to the Additional Protocols.

The Second Optional Protocol which Turkey is a Party to, prohibits death penalty except for a reservation made for the application of the death penalty in time of war pursuant to a conviction for a most serious crime of a military nature committed during wartime.

The 13. Additional Protocol to ECHR which Turkey is a Party to, prohibits the death penalty in all circumstances.

In light of these findings, re-establishment and application of Capital punishment in Turkey without withdraw from treaty, except a most serious crimes of a military nature committed during wartime, will violate treaty obligations under the Second Optional Protocol to ICCPR.

ECHR and its Additional Protocols do not constitute legal obstacle to re-establishment of Capital punishment on condition that denunciation of ECHR and Additional Protocols.

Conclusion

We believe that Turkey will not re-establish Capital Punishment in national law to the contrary of her human rights treaty obligations. Politicians' statements will remain as political

İnsan Hakları Andlaşmalarının Yorumu Işığında Türkiye’de İdam Cezasını Yeniden Tesis İmkânı

discourses towards the domestic public. On the other hand, lack of legal obstacles before the re-establishment of Capital punishment does not mean that there will be no political obstacles.

Turkey is a member of the Council of Europe and is trying to become member of the European Union too. Both of these international organizations actively fight against death penalty. It is clear that re-establishing the death penalty does not comply with the policies of these international organizations.

GİRİŞ

Toplum vicdanını derinden etkileyen suçların artması ve bu suçların, iletişim araçlarının gelişmesine paralel olarak toplumun büyük kesimi tarafından öğrenilmesi, idam cezası¹ tartışmalarını sürekli gündemde tutmaktadır. Özellikle 15 Temmuz darbe girişimiyle birlikte ivme kazanan idam cezasının yeniden tesis edilmesi talepleri, kadına şiddet, çocuk istismarı, terör olayları ve cinayet gibi olayların ardından toplum ve kimi siyasi çevreler tarafından müteakip süreçte sıklıkla ve yüksek sesle ifade edilmeye başlamıştır.

İdam cezasının yeniden tesisi esas itibariyle ulusal hukukun konusudur. Her egemen devlet ulusal hukukunu istediği şekilde belirleme ve değiştirme hakkına sahiptir. Devletler sahip oldukları egemenlik hak ve yetkileri üzerinde kendi rızalarıyla bazı sınırlandırmalar yapabilirler. Devletlerin bunu yapmaları kendi egemenliklerine hanel getirmedeği gibi aksine egemen olduklarının da bir ispatıdır. Sahip olduğu hak ve yetkiler üzerinde istediği şekilde tasarruf edemeyen bir devletin egemenliğinden söz edilemez.

Devletler egemenlik hak ve yetkilerini taraf oldukları uluslararası andlaşmalar, tek taraflı işlemler vb. gibi farklı uluslararası hukuk vasıtalarıyla, istisnası olmakla birlikte², kendi rızalarıyla ve uluslararası hukuka uygun şekilde sınırlandırabilir veya değiştirebilirler.

İdam cezasının yeniden tesisi ulusal hukukun konusu olsa da Türkiye’nin taraf olduğu **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi** (AİHS,1950) ve **Protokolleri** ile **Medeni Siyasi Haklar Sözleşmesi** (MSHS,1966)) ve **İhtiyari Protokolleri** yoluyla yaşam hakkı kapsamında uluslararası hukukun alt rejimi olan insan hakları hukukunun da konusu kapsamındadır.

¹ Ölüm cezasının bir infaz şekli olan *idam* genel anlamda ölüm cezası yerine kullanılmıştır.

² Bu istisna, Birleşmiş Milletler (BM) Andlaşmasıyla kurulan uluslararası barış ve güvenlik sistemidir. Devletler, Birleşmiş Milletler Andlaşmasına taraf olmasalar bile uluslararası barış ve güvenlik sisteminin getirdiği kurallara uymak zorundadır. Bu husus, BM Andlaşmasının 2.madde 6. paragrafında açıkça belirtilmektedir.

Türkiye’de idam cezasıyla ilgili tartışmalar genellikle Ceza Kanunu ekseninde yapılmaktadır. Konuyu tartışanlar idama salt ceza yönüyle yaklaşmakta, insan hakları andlaşmalarında düzenlenen yaşam hakkı yönünü bilerek veya bilmeyerek dile getirmemektedirler. Türkçe literatürde idam cezasına insan hakları andlaşmaları çerçevesinden bakan çalışma³ mevcut olsa da konuya andlaşma yükümlülüklerinin değiştirilmesi veya sonlandırılması zaviyesinden bakılmamıştır.

Hukuki işlemler ait oldukları hukuk düzeninde hukuki sonuç doğurmaları için yapılır. Bir konuyla ilgili olarak ulusal ve uluslararası hukukun öngördüğü hukuki işlemler ve bu işlemlerin hukuki sonuçları birbirinden farklıdır. Hukuki sonuç, yeni hak ve borçların doğmasını sağlayabileceği gibi bu hak ve borçların ortadan kalkmasını da sağlayabilir (Mehmet Emin Çağırın, 2005:44). Üstelik, ulusal ve uluslararası hukuk düzeni arasındaki farklılık hukuki işlemlerle de sınırlı değildir. Bu iki hukuk sisteminin hukuki işlemlerini dayandıracakları kaynaklar da farklıdır. “Bir hukuki işlemin kaynağını ve geçerliliğini belirleyen normlar hangi hukuk düzenine ait ise işlem de o hukuk düzeninde yer alır” (Çağırın, 2005:49).

Ulusal hukukta hukuki işlemlerin dayanağı Anayasa, Kanun, Tüzük, Yönetmelik, Genelge ve Yönerge gibi kaynaklar iken uluslararası hukukta, Andlaşmalar, Uluslararası Teamül, Hukukun Genel İlkeleri, İctihat ve Öğreti gibi kaynaklardır. Dolayısıyla yapılacak hukuki işlemin her iki hukuk düzeninde sonuç doğurabilmesi için farklı hukuki işlemlerin yapılması ve farklı kaynaklara başvurulması gerekir. Ulusal alanda yapılacak bir hukuki işlemin uluslararası hukuk alanında doğrudan hukuki sonuç doğurması beklenemez, bunun tersi de geçerlidir. Devletler, *dahil etme-aktarma* (incorporation) ve *dönüştürme* (transformation) gibi doktrinleri kullanarak uluslararası hukuk kurallarının ulusal hukuk düzeni içerisinde geçerli olmasını sağlarlar (Malcolm N. Shaw, 2008:139-140).

Birinci bölüm, idam cezasını yeniden tesis etmek için gerekli ulusal ve uluslararası hukuki işlemleri ve düzenlemeleri açıklamaya ayrılacaktır. Ulusal hukukta yapılması gereken hukuki işlemler, en geniş tabirle, yasama işlemidir. Ulusal alanda gördüğümüz mutata yasama işlemi uluslararası alanda yoktur. Uluslararası hukuk alanında ilişkiler egemen eşit devletler arasındadır ve yapılacak hukuki işlemlerin hukuki sonuç doğurması ancak karşılıklı rızayla

³ Bkz. M. Balkan. Demirdal, (2018), Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Ölüm Cezasının Kaldırılması ve Türkiye’deki Süreç, *Politik Ekonomik Kuram*, Cilt 2(1), 57-72.

İnsan Hakları Andlaşmalarının Yorumu Işığında Türkiye’de İdam Cezasını Yeniden Tesis İmkânı

mümkün olabilir. Ulusal hukukta ise durum farklıdır. Devlet ile hukuk şahısları arasındaki ilişki kurallar hiyerarşisine dayanır. Böyle bir düzende, hukuki işlemi bireyler hür iradeleriyle yapsalar dahi nihai analizde egemen olan kamu otoritesidir ve son sözü o söyler (Çağırın, 2005:38).

Uluslararası andlaşmalarla ilgili yapılacak hukuki işlemler ,en basit tabirle, andlaşma hak ve yükümlülüklerinin değiştirilmesidir. Uluslararası hukukta andlaşma hak ve yükümlülüklerinin değiştirilebilmesi için 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi bazı düzenlemeler getirmiştir. Fakat eğer bir andlaşma hak ve yükümlülükleri değiştirecek hukuki işlemlerle ilgili kendisi düzenleme yapmışsa, o düzenlemelere riayet etmek esastır. Dolayısıyla ölüm cezasını yeniden tesis ederken, Türkiye’nin taraf olduğu MSHS, İhtiyari Protokoller, AİHS ve Ek Protokollerin düzenlemeleri esas alınmalıdır. Çalışmanın ikinci bölümü, Türkiye’nin taraf olduğu insan hakları andlaşmalarını, hak ve yükümlülükleri değiştiren veya ortadan kaldıran *çekince koyma*, *çekilme*, *fesih* ve *derogasyon* kavramları üzerinden incelemeye ayrılacaktır.

Sonuç kısmında ise taraf olunan insan hakları andlaşmalarının ve 1969 tarihli Viyana Andlaşmalar Hukuku Sözleşmesi’nin (VAHS), Türkiye’nin idam cezasını yeniden tesis etmesine imkân tanıyıp tanımadığına dair tespitler yapılarak, eğer hukuken böyle bir imkân var ise bunun olası sonuçları hakkında öngörülerde bulunulacaktır.

Çalışmada andlaşmalar tarafından ihdas edilen ve andlaşmayla ilgili karar verme ve yorum yapma konusunda yetkili olan *kazai* (judicial) veya *yarı kazai* (quasi-judicial) mahkeme, komite vb. andlaşma organlarının karar ve görüşleri, mukayeseli olarak ele alınacaktır. Bu organların karar ve görüşleri, uluslararası hukuk kurallarıyla ilgili teorinin pratiğe dönüşmüş halidir. Dolayısıyla bir uluslararası hukuk kuralının nasıl yorumlanacağı ve uygulanacağıyla ilgili hipotetik söylemlere nazaran daha somut ve geçerlidirler. Uluslararası hukukta *ıçtihat birliği* (stare decisis) ilkesi olmamakla birlikte insan hakları andlaşmalarının kazai veya yarı kazai organları ciddi gerekçeler olmadıkça yerleşik ıçtihattan ayrılmama eğilimindedirler (Guido Acquaviva ve Fausto Pocar, 2012).

İdam Cezasının Yeniden Tesisi İçin Gereken Hukuki Düzenlemeler

Ulusal hukuk alanında yapılacak hukuki düzenlemelerle idam cezasının yeniden tesis edilmesi usulen mümkün fakat yeterli değildir. Gerekli hukuki düzenlemeleri yaparken

konunun ulusal ve uluslararası hukuk boyutu olduğunu bilerek hareket etmek gerekir. Tek başına ulusal hukuk mevzuatında yapılacak düzenlemeler uluslararası hukuk alanında doğrudan sonuç doğurmayacağı için yalnızca bu düzenlemelere dayanarak yapılacak iş ve işlemler uluslararası yükümlülüklerin ihlaline yol açabilirler.

Ulusal Hukuk Düzenlemeleri

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası suç ve cezalara ilişkin esasları düzenleyerek ölüm cezasının verilemeyeceğini hüküm altına almıştır (Madde 38). Anayasada değişiklik yapmadan atılacak bir adım, anayasanın 38. Maddesine aykırı olacaktır. Anayasada yapılacak gerekli değişiklikten sonra Ceza Kanunu'nda ölüm cezası tesis edilebilir fakat bu değişiklik de yeterli değildir çünkü Anayasa'nın 90. Maddesinde: *usulüne göre yürürlüğe konmuş milletlerarası andlaşmaların kanun hükmünde olacağı fakat temel hak ve özgürlüklere ilişkin konularda kanunlar ve milletlerarası andlaşmalar arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümlerinin esas alınacağı* belirtilmektedir. Dolayısıyla idam cezası, Ceza Kanunu'nda yapılacak değişiklikle yeniden tesis edilse dahi Anayasanın 90.Maddesi gereği temel haklardan yaşam hakkıyla ilgili olması nedeniyle uluslararası andlaşma hükümleri bağlayıcı olacaktır.

Anayasanın 90. Maddesi, temel hak ve özgürlükleri düzenleyen uluslararası andlaşmalar ile kanunlar arasında ortaya çıkabilecek ihtilaflarda ne olacağını açıklamıştır. Diğer taraftan, bu türden bir ihtilaf anayasa ile andlaşmalar arasında çıkarsa ne olacağı konusu açıklığa kavuşturulmuş değildir. 90. Maddenin lafzından anayasanın uluslararası andlaşmaların üzerinde olacağı sonucu, yorum yoluyla çıkarılabilir. Böyle bir yorumdan hareketle, Anayasayı uluslararası andlaşmaların üzerinde bir konuma yerleştirerek idam cezasını Anayasa'da yeniden tesis etmek, problemin yalnızca ulusal hukuk açısından kısmi çözümü anlamına gelecektir. Çünkü Anayasa'da tesis edilecek ölüm cezasının uygulanabilmesi için Ceza ve İnfaz Kanunu gibi diğer kanunlarda da gerekli düzenlemelerin yapılması gerekecek ve Anayasa'nın 90. maddesinde açıklanan kanun-andlaşma ihtilafıyla yeniden karşı karşıya kalınacaktır.

İnsan Hakları Andlaşmalarının Yorumu Işığında Türkiye’de İdam Cezasını Yeniden Tesis İmkânı

Uluslararası Hukuk Düzenlemeleri

Devletler taraf oldukları uluslararası andlaşmalar ve uluslararası teamül⁴ kurallarıyla bağlıdırlar. Devletler bu sayede çeşitli haklar elde ederken aynı zamanda yükümlülükler altına da girerler. İnsan hakları andlaşmaları da nihayetinde bir uluslararası andlaşma olduğu için uluslararası hukukun andlaşmalar rejimine tabidir.

İnsan hakları andlaşmalarını mütekabiliyet esasına dayanan klasik andlaşmalardan ayıran temel fark, hak ve yükümlülüklerin muhataplarının kimler olduğudur. Uluslararası andlaşmalarda genel olarak hak ve yükümlülüklerin muhatabı devletler iken insan hakları andlaşmalarında yükümlülükler devletlere ait, haklar ise bireylere aittir. Klasik andlaşmalar rejiminde uluslararası hukukun asli öznesi devletlerdir. İnsan hakları andlaşmalarıyla birlikte bireyler de uluslararası hukuk alanında hak arama imkânı bulduğu için ulusal ve uluslararası hukukun eş güdüm içinde çalışması ihtiyacı hasıl olmuştur.

Normal şartlarda bireylerin hak ve özgürlükleri ulusal hukuk tarafından düzenlenir fakat devletler insan hakları antlaşmalarına taraf olarak, konuyu uluslararası hukuk alanına da taşımış olurlar. Dolayısıyla idam cezası devletin yalnızca kendi ulusal hukukunun konusu olmaktan çıkar. İdam cezası, Anayasanın yanı sıra Türkiye’nin taraf olduğu insan hakları andlaşmalarında da yaşam hakkı çerçevesinde değerlendirilen bir konudur (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 15 ve 17. Maddeler, MSHS 6. Madde, MSHS, Ek 2. Protokol, AİHS, 2. Madde,6 ve 13. Protokoller).

Bir andlaşmaya taraf olan devlet kendi ulusal hukukunu ilgili andlaşmayla uyumlu hale getirmekle mükelleftir. VAHS 27. Maddede bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Bir taraf, bir antlaşmayı yerine getirmemesinin gerekçesi olarak kendi iç hukukunun hükümlerini ileri süremez...

Türkiye bu konuyla alakalı sorumluluklarını bugüne kadar yerine getirmiş ve ulusal hukukunu taraf olduğu insan hakları andlaşmalarına uygun şekilde düzenlemiştir. İdam cezasını yeniden tesis etmek için ulusal mevzuatta yapılacak düzenlemeler gerekli ancak yeterli değildir.

⁴ Uluslararası teamül kurallarının bir devleti bağlayabilmesi için o devletin ilgili kurala karşı en başından beri *ısrarlı itirazcı* (persistent objector) olmaması gerekir. Detaylı bilgi için bkz. Olufemi Elias, “Persistent Objector”, **Max Planck Encyclopedia of Public International Law**, 2012.

Uluslararası hukukun gerektirdiği yol ve yöntemler izlenerek gerekli düzenlemelerin de yapılması gerekir.

İdam cezasını yeniden tesis ederken taraf olunan insan hakları andlaşmalarını ihlal etmemek için uluslararası hukuka riayet etmek gerekir. Müteakip bölümde, devletlerin taraf oldukları uluslararası andlaşmaları ihlal etmeden yükümlülüklerini nasıl değiştireceklerine dair uluslararası hukukun belirlediği yol ve yöntemler açıklanacaktır.

Andlaşmalarda Hak ve Yükümlülüklerin Değiştirilmesi veya Sonlandırılması

Devletler uluslararası hak ve yükümlülüklerini değiştirmek için ilgili andlaşma veya uluslararası teamül hukuku kurallarının belirlediği sınırlar içerisinde hareket etmek durumundadırlar. Uluslararası andlaşmalar taraflara *çekince koyma* (reservation), *fesih* (denunciation), *çekilme* (withdrawal) veya bazı sözleşme hükümleriyle ilgili *derogasyon* (derogation) hakkı tanımış olabilirler. Devletler kendilerine tanınan bu haklar vasıtasıyla ilgili andlaşmaların hukuki sonuçlarını kendileri bakımından değiştirme veya ortadan kaldırma imkânı elde ederler.

Çekince Koyma, Fesih, Çekilme Hakkı ve Derogasyon

Çekince koyma sadece çok taraflı (multilateral) andlaşmalarda kullanılan bir uygulamadır. İki taraflı andlaşmalara çekince koyma teknik olarak mümkün olsa da bu işlemin, bitmiş müzakereleri yeniden başlatmaktan başka pratikte bir anlamı ve işlevi yoktur (Paul Reuter, 1989:60; Rudolf L. Bindschedler, 1984:496). Çekince koyma uygulaması, büyük çok taraflı andlaşmaların ortaya çıktığı 19.Yüzyılın sonlarından beri kullanılmaktadır. Fransa, 2 Temmuz 1890'da köleliğin kaldırılmasıyla ilgili Brüksel Konferansı Genel Senedini imzalarken gemileri arama hakkını hariç tutan bir çekince koymuştur. Çekince koyma uygulamasının genel kabulü ise 1899 ve 1907 Lahey Barış Konferansları ile olmuştur (Bindschedler, 1984:496).

Uluslararası teamül hukukuna göre çekincelerin amaçlanan hukuki sonuçları doğurabilmesi için en az bir diğer sözleşmecî tarafın çekinceyi açıkça veya zımnen kabul etmesi gerekir, aksi halde çekince koyan devlet çok taraflı andlaşmaya taraf olamaz (Thomas Giegerich, 2012). Geleneksel oybirliği doktrinine göre çekince koyan bir devletin çok taraflı andlaşmaya taraf olabilmesi için diğer bütün tarafların çekinceyi kabul etmeleri gerekiyordu fakat modern sistem, çekincenin kabulünü veya reddini bireysel olarak taraf devletlerin kendilerine bırakarak daha esnek bir anlayış geliştirmiştir (Giegerich, 2012).

İnsan Hakları Andlaşmalarının Yorumu Işığında Türkiye’de İdam Cezasını Yeniden Tesis İmkânı

İnsan hakları andlaşmaları gibi normatif çok taraflı andlaşmaların istenilen sonuca ulaşabilmesi için mümkün olduğunca çok sayıda devletin taraf olması gerekir. Devletler kendilerini hukuki yükümlülük altına sokma konusunda oldukça temkinli davranırlar. Çünkü uluslararası toplumun genel menfaatleriyle devletlerin özel menfaatleri her zaman uyuşmayabilir. Uluslararası hukuk böyle durumlar için bazı hukuki araçlar geliştirmiştir. Andlaşmalara çekince koyma da bu araçlardan birisidir. Devletin özel menfaatlerine halel getirmeden uluslararası andlaşmalara taraf olabilmesi için tasarlanan bu araç, VAHS’de şu şekilde tanımlanmıştır:

Andlaşma imzalanırken, onaylanırken veya katılma esnasında, bazı andlaşma hükümlerinin hukuki etkisini taraf devletin kendisi bakımından hariç tutmak veya değiştirmek amacıyla yaptığı, tek taraflı beyandır (VAHS, Madde 2/d).

Andlaşmalar çekince koymayı ilke olarak tamamen yasaklayabilirler veya belirli hükümlere çekince koymaya izin verebilirler. Eğer andlaşma çekince konusunda herhangi bir düzenleme yapmamış ise andlaşmanın konu ve amacına aykırı olmamak kaydıyla çekince konulabilir. Andlaşmanın konu ve amacıyla uyuşmayan bir çekince, andlaşmanın diğer tüm taraflarınca kabul edilirse çekince muhtemelen geçerlilik kazanır fakat bu durumda, ortaya başka bir andlaşma çıkmış olacaktır (Bindschedler, 1984:497).

Andlaşma hükümlerine çekince koyan devlet ile çekinceyi kabul eden ve kabul etmeyen devletler arasında andlaşmadan doğan hukuki ilişkiler birbirlerinden farklıdır. Eğer andlaşma çekince koymaya açıkça izin veriyorsa, konulan çekincenin izin verilen çekinceye uygun olup olmadığına dair ihtilaf haricinde, kabul veya itiraz mekanizmasının işlemesine gerek yoktur (Reuter, 1989:64).

UAD’nin *Soykırım Sözleşmesine Konulabilecek Çekinceler* davasıyla ilgili Danışma Görüşü ve VAHS, uluslararası hukukun çekincelerle ilgili modern yaklaşımının temelini oluşturmuştur (Elena A. Baylis, 1999:287).

Uluslararası Adalet Divanı (UAD), *Soykırım Sözleşmesine Konulabilecek Çekinceler* davasıyla ilgili Danışma Görüşünde, çekinceleri andlaşmanın konu ve amacıyla uyuşmayan çekinceler ve uyuşan çekinceler olarak iki kategoriye ayırarak, ilk kategorideki çekinceler için

tüm tarafların rızasının gerekli olduğunu ve çekince koymak isteyen tarafın ancak bu şekilde andlaşmaya taraf olabileceğini belirtmiştir.

İkinci kategorideki çekinceler için ise çekince koyan taraf ile çekinceye andlaşmanın konu ve amacıyla uyuşmadığı gerekçesiyle itiraz eden devlet arasında andlaşma ilişkisinin kurulmayacağını fakat çekinceyi kabul eden taraflar arasında andlaşma ilişkisinin kurulacağını ifade etmiştir. Bir devlet, çekincenin andlaşmanın konu ve amacıyla uyuşmadığını iddia etmeden de çekinceye itiraz edebilir. Bu durumda andlaşma, çekince koyan devlet ile itiraz eden devlet arasında, çekince konulan hükümler haricinde yürürlüğe girecektir (UAD Danışma Görüşü, 1951).

VAHS'ye göre ise çekinceye itiraz eden devlet, andlaşmanın çekince koyan tarafla kendisi arasında yürürlüğe girmeyeceğini açıkça beyan etmezse, çekince konulan hükümler iki devlet arasında çekince ölçüsüne uygulanmayacak fakat diğer andlaşma hükümleri uygulanacaktır.

Çekinceler, *konu* (ratione materiae), *zaman* (ratione temporis) ve *yer* bakımından (ratione loci) konulabileceği gibi usul veya uyuşmazlık çözümüyle ilgili hükümlere de konulabilirler. *Konu* bakımından konulan çekinceler andlaşma yükümlülüklerinin özünü değiştirirler. *Zaman* bakımından konulan çekinceler andlaşma yükümlülüklerinin başlayacağı zaman aralığını belirler. *Yer* bakımından konulan çekinceler ise andlaşma yükümlülüklerinin hangi coğrafya üzerinde geçerli olacağıyla ilgilidir.

Çekinceler ve çekinceye yapılan itirazlar yazılı olmalı ve andlaşmanın diğer taraflarına bildirilmelidir aksi halde geçerli olmazlar. Çekinceler ve çekincelere yapılan itirazlar her zaman tek taraflı olarak geri çekilebilirler.

Fesih, ikili ve çok taraflı andlaşmalar çerçevesinde kullanılan ve tarafların andlaşmanın kendisi bakımından sona erdiğini ve andlaşma hükümleriyle bağlı olmadığını tek taraflı olarak ilan etmesi işlemidir. Fesih ve çekilme hakkı konusunda düzenleme getirmeyen andlaşmalarla ilgili tartışmalar Rusya'nın Paris Andlaşması'ndan (1856) çekilmek istemesiyle başlamıştır. Rusya'nın bu teşebbüsüne karşılık 1871 tarihli Londra Deklarasyonu, andlaşmanın fesih ve çekilme hakkıyla ilgili düzenleme getirmediği durumlarda diğer tarafların rızasının gerektiğini beyan etmiştir. 1928 tarihli *Havana Antlaşmalar Sözleşmesi* farklı yönde bir düzenleme getirerek, tarafların diğerlerine bildirimde bulunarak fesih hakkını kullanabileceğini

İnsan Hakları Andlaşmalarının Yorumu Işığında Türkiye’de İdam Cezasını Yeniden Tesis İmkânı

düzenlemiştir. 1935 tarihli *Harvard Antlaşmalar Hukuku Taslağı* yeniden Londra Deklarasyonu ile aynı anlayışı benimseyen düzenlemeler yapmıştır. Bugünkü uygulamada ise andlaşmalar genellikle andlaşmanın süresi, fesih ve çekilme hakkıyla ilgili hükümler içermektedirler (Mark E. Villiger, 2009:699).

Uluslararası Hukuk Komisyonu’nun konuyla ilgili hazırladığı taslakta andlaşmanın fesih ve çekilme hakkı konularıyla ilgili düzenleme yapmadığı durumlarda tarafların niyetlerine bakılması gerektiğini belirtmiş fakat müteakip süreçte yapılan değişikliklerle antlaşmanın “niteliği” unsuru da VAHS’ye eklenmiştir (VAHS Madde 56).

Bir andlaşmanın fesih ve çekilme hakkı konusunda sessiz kalması durumunda genel kural, tarafların tek taraflı olarak fesih ve çekilme hakkını kullanamayacağıdır (Villiger, 2009:700). Bu genel kurala getirilen iki istisna vardır. Eğer tarafların fesih ve çekilme hakkı tanımak istediklerine dair niyetleri tespit edilebiliyorsa veya andlaşmanın niteliğinden bu hakların var olduğu sonucu çıkarılabiliyorsa, taraflar fesih ve çekilme hakkını kullanabileceklerdir. Belirtmek gerekir ki, çekilme hakkı, uygulama ve sonuçları itibariyle fesihle benzerdir ve birbirlerinin yerine kullanılan kavramlardır. Fakat fesih ikili andlaşmaları sona erdiren bir yöntem iken, çekilme çok taraflı andlaşmalarda başvuru ve andlaşmayı sadece çekilen taraf için sona erdiren bir yöntemdir (Malgosia Fitzmaurice, 2012: prg 72).

Derogasyon, andlaşmaların bazı hükümlerinin olağanüstü hâl dönemlerinde geçici olarak askıya alınmasıdır. Derogasyona başvurabilmek için ilgili andlaşmanın belirlediği, gereklilik, orantılılık, bildirim yükümlülüğü ve geçici nitelikte olma gibi birtakım koşulların yerine getirilmesi gerekir. Ölüm cezası insan hakları sözleşmelerinde derogasyon uygulanamayacak haklardan yaşam hakkıyla ilgili olduğu için çalışmada derogasyonun detayına girilmeyecektir.

Son olarak, çekince koyma ve derogasyon bazı andlaşma hükümleriyle ilgili olarak uygulanırken, fesih ve çekilme andlaşmanın tamamı için uygulanır.

İnsan Hakları Andlaşmalarının İçerikleri

Uluslararası andlaşmalar genellikle taraflara tanıdıkları çekince koyma, fesih, çekilme veya derogasyon uygulama haklarını kendi içlerinde düzenlerler. Eğer andlaşma bu konularla ilgili düzenleme getirmemişse VAHS’ye başvurmak gerekir. Devletlerin VAHS’ye taraf olup

olmaması önemli değildir çünkü VAHS uluslararası teamül hukukuna ait kuralların kodifiye edilmiş halidir ve sözleşmeye taraf olmasalar bile devletleri bağlar.

MSHS ve İhtiyari Protokollerinin İçerikleri

MSHS ana sözleşmesi çekince koyma, fesih ve çekilme hakkıyla ilgili herhangi bir düzenleme getirmemiştir. Bu hakları kullanmak isteyen devletler VAHS’de belirlenen hükümlere göre hareket etmelidirler. VAHS, andlaşmalara çekince koymanın üç durumda mümkün olacağını ifade etmektedir. Bu üç durum şu şekildedir:

- ◆ Andlaşma çekince koymayı yasaklamıyorsa (VAHS, Madde 19/a);
- ◆ Konulacak çekince andlaşmanın konulmasına izin verdiği çekinceler arasındaysa (VAHS, Madde 19/b);
- ◆ Yukarıdaki koşullara ek olarak andlaşmanın konu ve amacına aykırı değilse (VAHS, Madde 19/c).

MSHS ana sözleşmesi, yaşam hakkını düzenlediği 6. maddede bazı sınırlamalar getirmekle birlikte ölüm cezasını tamamen kaldırmamaktadır. Bununla birlikte, 2. maddedeki durumlar dışında çekince koymaya izin vermeyen İkinci İhtiyari Protokol, 1.maddede ölüm cezasını tamamen kaldırırken, 2. maddede, savaş zamanında işlenen askeri nitelikteki çok ciddi suçlara verilecek ölüm cezalarıyla ilgili olarak katılım veya onay esnasında çekince konulmasına müsaade etmektedir.

MSHS ana sözleşmesi çekince koyma konusunda olduğu gibi fesih ve çekilmeyle ilgili düzenleme getirmediği için VAHS’nin 56/1 maddesindeki: “Sona ermeyle ilgili hiçbir hüküm taşımayan ve fesih veya çekilmeyi öngörmeyen bir andlaşma:

- ◆ Tarafların fesih veya çekilme ihtimalini kabul etme niyetleri tespit edilmedikçe **veya**
- ◆ Fesih veya çekilme hakkı andlaşmanın niteliğinden zımnen çıkarılmadıkça, feshe veya çekilmeye tabi değildir” hükmüne göre hareket etmek gerekir.

İkinci İhtiyari Protokol de ana sözleşme gibi fesih ve çekilme hususunda düzenleme yapmazken, Birinci İhtiyari Protokol 12. maddede Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine yapılacak bir bildirimle fesih hakkının kullanılabilceğini düzenlemiştir.

VAHS’nin 42/2 maddesinin: “Bir andlaşmanın sona erdirilmesi veya feshedilmesi veya taraflardan birinin andlaşmadan çekilmesi ancak andlaşmanın veya bu Sözleşmenin

İnsan Hakları Andlaşmalarının Yorumu Işığında Türkiye’de İdam Cezasını Yeniden Tesis İmkânı

hükümlerinin uygulanması sonucu meydana gelebilir” hükmü gereğince, MSHS ana sözleşmesinden ve İkinci İhtiyari Protokolden çekilebilmek için tarafların fesih veya çekilme ihtimalini kabul etme niyetlerinin tespit edilmesi veya andlaşmanın niteliğinden fesih veya çekilme hakkının var olduğunun zımnen çıkarılması gerekir.

Birinci İhtiyari Protokol’den çekilmek için ise bildirim şartının yerine getirilmesi yeterlidir. Birinci İhtiyari Protokol esasen yaşam hakkıyla ilgili doğrudan bir düzenleme getirmemekte fakat ana sözleşmede yer alan haklarla ilgili ihlal iddiasında bulunan bireylerin başvurularını İnsan Hakları Komitesinin kabul etmesine ve değerlendirmesine imkân tanımaktadır.

AİHS ve Ek Protokollerinin İçerikleri

AİHS ve Ek Protokoller çekince koyma ve fesih hakkının nasıl kullanılacağıyla ilgili düzenlemeleri yapmışlardır. Dolayısıyla VAHS yerine andlaşmaların kendi düzenlemelerini uygulamak gerekir.

AİHS, Sözleşme’nin belirli bir hükmü hakkında ülkesinde yürürlükte olan bir yasanın bu hükümle bağdaşmazlığı konusunda, genel nitelikte olmamak kaydıyla, taraf devletlere çekince koyma hakkı tanımıştır (AİHS, Madde 57/1). AİHS’nin belirli koşullar altında çekince konulmasına izin vermesine mukabil, ölüm cezasını tamamen kaldıran ek protokoller hiçbir şekilde çekince koymaya izin vermemektedir (6. Protokol, Madde 4; 13. Protokol, Madde 3).

Fesih hakkı ise ana sözleşmede şu şekilde düzenlenmiştir: “Sözleşme’ ye taraf olan bir devlet 5 yıllık süre geçtikten sonra Avrupa Konseyi Genel Sekreterine 6 ay önceden yapacağı bir bildirimle fesih hakkını kullanabilecektir (AİHS, Madde 58/1)”. Ayrıca Avrupa Konseyi üyeliği sona eren bir tarafın AİHS’ye taraf olma sıfatı da ortadan kalkacaktır (AİHS, Madde 58/3). Ölüm cezasının kaldırılmasını düzenleyen Ek 6. ve 13. Protokoller ise fesih ve çekilme hakkı konusunda sessiz kalmaktadır.

Türkiye’nin Taraf Olduğu Andlaşmaların İncelenmesi

Türkiye, MSHS ve İkinci İhtiyari Protokolle birlikte AİHS’ye ek, 6 ve 13. Protokollere taraf olarak ölüm cezasını ulusal hukukundan tamamen kaldıracağını taahhüt etmiş ve 2004 yılında 5170 Sayılı Kanunla Anayasa’dan çıkarmıştır. İdam cezasını yeniden tesis etmenin yüklenilen uluslararası taahhütlerle uyuşmadığı açıktır. Bu sebeple, ulusal hukukta değişiklik

yapmadan önce taraf olunan insan hakları andlaşmalarından doğan yükümlülüklerin ortadan kaldırılması gerekir. Bunu yapmak için de ilgili andlaşmaların ve/veya VAHS'nin belirlediği hukuki işlemler yerine getirilmelidir. Türkiye'nin idam cezasını yeniden tesis etme imkânı olup olmadığının inceleneceği bu bölümde, MSHS ve AİHS ile bu andlaşmalara Ek protokoller sırasıyla, çekince koyma, fesih ve çekilme hakları açısından ele alınacaktır.

MSHS ve İhtiyari Protokollere Sonradan Çekince Konulabilir mi?

Öncelikle, MSHS ve Birinci İhtiyari Protokol çekince koymayı yasaklamamaktadır. MSHS'nin denetim organı olan İnsan Hakları Komitesi çekincelerle ilgili yaptığı yorumda, çekincenin yasaklanmamış olmasının her tür çekince konulabileceği anlamına gelmeyeceğini, konulacak çekincenin VAHS'de ifade edildiği gibi andlaşmanın konu ve amacına aykırı olmaması gerektiğini belirtmiştir (İnsan Hakları Komitesi[İHK], 1994: Genel Yorum No:24: prg 6).

MSHS yaşam hakkını düzenlediği 6. maddede, ölüm cezasının kaldırılmadığı ülkelerde ölüm cezasının sadece en ciddi suçlar söz konusu olduğunda ve hukuka uygun şekilde verilebileceğini belirtmektedir (MSHS, Madde 6/2). İlgili madde, ölüm cezasını en ciddi suçlarla sınırlandırırken bu suçların neler olduğunu belirtmemiş, takdir hakkını hukuka uygun olması kaydıyla taraf devletlere bırakarak, hamile kadınlara verilen ölüm cezalarının infaz edilmesini ve 18 yaş altındakilere ölüm cezası verilmesini yasaklamakla yetinmiştir. Dolayısıyla ulusal hukukunda ölüm cezası yürürlükte olan devletlerin, MSHS ana sözleşmesine 6. maddeyle ilgili çekince koymalarını gerektirecek bir durum ortaya çıkmamaktadır.

MSHS İkinci İhtiyari Protokolü ise ölüm cezasını yasaklamakla birlikte yalnızca savaş zamanıyla sınırlı olmak kaydıyla ve savaş zamanı işlenen çok ciddi nitelikteki askeri suçlarla ilgili ölüm cezası verilebilmesine izin veren çekinceyi kabul etmiştir (İkinci İhtiyari Protokol, Madde 2/1 ve 2/2).

Türkiye ne MSHS'ye ne de İhtiyari Protokollere taraf olurken, ölüm cezasıyla ilgili çekince koymamıştır. Uluslararası andlaşmalara çekince koyma onay veya katılım aşamasında yapılmak durumundadır. VAHS andlaşmalara sonradan çekince konulmasını yasaklamıştır (VAHS, Madde 2/1-d). Dolayısıyla Türkiye onay veya katılım esnasında koymadığı çekinceyi sonradan koyamayacaktır. Burada, devletlerin taraf oldukları bir andlaşmadan çekilip daha

İnsan Hakları Andlaşmalarının Yorumu Işığında Türkiye’de İdam Cezasını Yeniden Tesis İmkânı

önce koymadıkları bir çekinceyi yeniden katılım esnasında koymaları veya var olan bir çekinceyi genişletmeleri mümkün müdür sorusu akıllara gelebilir.

1997 yılında Jamaika, 1998 yılında Guyana ve Trinidad ve Tobago daha önce çekince koymadıkları Birinci İhtiyari Protokol’den çekilerek yeniden katılma esnasında çekince koymak istemişlerdir (Uluslararası Af Örgütü Raporu, 1999). Andlaşmalara bu şekilde çekince koyma konusu doktrinde tartışmalıdır. Böyle bir uygulamanın andlaşmaya sonradan çekince koyma anlamına geleceği için kabul edilemeyeceği yönündeki bir görüşe karşın (Anthony Aust, 2012, prg 52-53; Jörg Polakiewicz, 1999) belirli koşullarda buna izin verilebileceği yönünde bir görüş de mevcuttur (Alain Pellet, 2003, prg 36/ b-c).

Yeniden katılma esnasında andlaşmalara çekince konulup konulamayacağı hususu VAHS’de düzenlenmediği için net bir çözüm üretmek zordur. Andlaşmalara yeniden katılım aşamasında çekince koyma, doğuracağı sonuçlar itibariyle kısmi çekilme ile aynıdır. VAHS, “Andlaşma hükümlerinin ayrılabilirliği” başlığı altında, eğer andlaşma farklı bir düzenleme getirmemişse fesih, çekilme ve askıya alma işlemlerinin andlaşmanın bütünü için kullanılabilmesini düzenleyerek, kısmi çekilme seçeneğini engellemiştir. Dolayısıyla VAHS’nin 44. Maddesi yeniden katılım aşamasında çekince koymayı engelleyecek dayanağı sağlayabilir (Glenn McGrory, 2001:812).

İnsan Hakları Komitesi (İHK) 24 Sayılı Genel Yorumunda VAHS’nin 19. maddesine atıf yaparak, çekincelerin andlaşmanın konu ve amacına uygun olması gerektiğini vurgulamış ve *Kennedy Trinidad ve Tobago’ya Karşı (1999)* davasında yaptığı yoruma uygun şekilde karar vermiştir (İHK Nihai Kararı, 1999). Trinidad ve Tobago izlediği yönteme karşı sert itirazlarla karşılaşınca 2000 yılında Protokolden çekilmiştir.

Türkiye MSHS ve İhtiyari Protokollerden Çekilebilir mi?

Birinci İhtiyari Protokol, BM Genel Sekreterine yapılacak yazılı bir bildirimle fesih hakkının kullanılabilmesini belirtmiştir (Madde 12). MSHS ve İkinci İhtiyari Protokol’de fesih ve çekilme hakkı düzenlenmediği için VAHS’nin düzenlemeleri esas alınmalıdır. VAHS, tarafların fesih veya çekilme ihtimalini kabul etme niyetlerinin tespit edilmesi veya fesih veya çekilme hakkının andlaşmanın niteliğinden zımnen çıkarılması gerektiğini söylemektedir.

Konuyla ilgili bir değerlendirme yapan **İnsan Hakları Komitesi**, MSHS ve İkinci İhtiyari Protokol’ün fesih ve çekilme hakkını düzenlemediğini, bu nedenle, uluslararası teamül

hukukunun vücut bulduğu VAHS'ye başvurulmasının gerekli olduğunu belirtmiştir. (İHK, Genel Yorum No:26, 1997).

İHK konuyu iki açıdan ele almıştır. *Öncelikle*, andlaşmadan fesih veya çekilme hakkının zımnen çıkarılmasının mümkün olup olmadığına bakan İHK, Birinci İhtiyari Protokol'ün MSHS ile eş zamanlı olarak görüşülüp kabul edildiğini ve Birinci İhtiyari Protokol'de fesih hakkının düzenlediğini söylemektedir. Aynı şekilde, **Her Türlü Irk Ayrımcılığının Kaldırılmasına Dair Andlaşma**'nın MSHS'den bir yıl önce kabul edilmesi esnasında tarafların açıkça fesih hakkına izin verdiğini söyleyerek, MSHS'yi hazırlayanların fesih hakkını kasıtlı olarak hariç tuttukları sonucuna varmıştır. Böylece, birinci koşul olan tarafların fesih veya çekilme hakkını kabul ettiklerini gösteren niyetlerinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. (İHK, Genel Yorum No:26: prg 2).

İkinci olarak, andlaşmanın niteliğinden fesih veya çekilme hakkının zımnen çıkarılıp çıkarılmayacağını araştıran İHK, MSHS ile eşzamanlı hazırlanan **Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi** ile **İnsan Hakları Evrensel Beyanname**'nin üçünün birlikte **İnsan Hakları Manzumesini** oluşturduğunu, dolayısıyla geçici nitelikte bir andlaşma olmadığını söyleyerek, fesih veya çekilme hakkının andlaşmanın niteliğinden zımnen çıkarılmayacağı sonucuna ulaşmıştır (İHK, Genel Yorum No:26: prg 3). MSHS'den kaynaklanan hakların taraf devletlerde yaşayan insanlara ait olduğunu belirterek, hükümet değişikliği, halefiyet gibi müteakip gelişmelere bağlı olarak bu hakların insanlardan geri alınamayacağı değerlendirmesini yapan İHK, *uluslararası Hukuk, MSHS ve İkinci İhtiyari Protokole Taraf olan bir devletin fesih veya çekilme hakkını kullanmasına izin vermemektedir*, demiştir (İHK, Genel Yorum No:26: prg 4 ve prg 5).

Türkiye AİHS ve Ek Protokollerden Çekilebilir mi?

Ölüm cezasını yasaklayan AİHS'ye Ek 13. ve 6. Protokollerin çekince koymaya izin vermediği yukarıda belirtildiği için çekince konusuna burada tekrar değinilmeyecektir. Onun yerine, Türkiye'nin AİHS ve Ek Protokollerden çekilme hakkı olup olmadığı değerlendirilecektir.

AİHS'de çekilme hakkı, fesih hakkı olarak düzenlenmiştir. Devletler taraf olmalarının üzerinden 5 yıl geçtikten sonra Avrupa Konseyi Genel Sekreterine 6 ay öncesinden bildirimde bulunmak kaydıyla AİHS'den çekilebilirler. Fesih işlemi, feshin etki doğurduğu tarihten önce

İnsan Hakları Andlaşmalarının Yorumu Işığında Türkiye’de İdam Cezasını Yeniden Tesis İmkânı

gerçekleşmiş ve yükümlülüklerin ihlali niteliğinde sayılabilecek olaylarda, fesheden devletin yükümlülüğünü ortadan kaldırmamaktadır.

Protokoller fesih veya çekilme hakkını düzenlememiş olsalar da dolaylı olarak bu hakları kullanmak mümkündür. Protokollere taraf olmanın ön şartı ana Sözleşmeye taraf olmaktır (6. Protokol, Madde 7 ve 13. Protokol, Madde 6). Ana Sözleşme ’den çekilen bir taraf, Protokollere taraf olma sıfatını da kaybedecektir.

Protokollerin maddeleri ana Sözleşme’nin ek maddeleri olarak kabul edildiği için AİHS’den çekilmeden sadece Protokollerden çekilme, yani kısmi çekilme işlemi de mümkün değildir. AİHS kısmi çekilmeyle ilgili düzenleme getirmediği için VAHS’nin 44. Maddesindeki fesih, çekilme ve yürürlüğü askıya alma hakkının, andlaşma başka türlü öngörmedikçe andlaşmanın tamamı hakkında kullanılabileceği hükmü uygulanacaktır.

SONUÇ

İnsan Hakları Komitesi’nin 24 ve 26 Sayılı Genel Yorumları ve VAHS’nin düzenlemeleri dikkate alındığında, Türkiye’nin MSHS ve İkinci İhtiyari Protokol’den çekilme hakkının olmadığı açıktır. Çekilme veya fesih konusunu düzenlemeyen andlaşmalarda, tarafların çekilme hakkının varlığını kabul ettiklerini açık şekilde gösteren niyetleri veya andlaşmanın niteliği gereği çekilme veya fesih hakkını zımnen içerdiği tespit edilmelidir, eğer bu tespitler yapılamazsa genel kural bu tür andlaşmaların feshedilemeyeceği veya bu tür andlaşmalarda çekilme hakkının kullanılamayacağı yönündedir.

Esasen, MSHS ölüm cezasına izin vermektedir fakat Türkiye ölüm cezasını savaş zamanında işlenen askeri nitelikli suçlarla sınırlayan İkinci İhtiyari Protokol’e taraf olduğu için yapacağı iç hukuk düzenlemeleri ancak bu protokolün izin verdiği sınırlar içerisinde kalacaktır. Bu andlaşmalardan çekilmek mümkün olmadığı için Türkiye ulusal hukukunda yapacağı değişikliklerle yeniden tesis edeceği idam cezasını yalnızca savaş zamanı işlenen askeri nitelikteki çok ciddi suçlara uygulayabilecektir.

Türkiye’nin taraf olduğu bir diğer andlaşma olan AİHS fesih hakkı⁵ tanıdığı için Türkiye’nin andlaşmayı feshederek idam cezasını yeniden tesis etmesinin önünde hukuken bir engel bulunmamaktadır. Ek Protokoller fesih ve çekilme hakkıyla ilgili düzenleme yapmamış

⁵AİHS, “Feshi İhbar” başlıklı 58. Maddesinde tarafların Sözleşmeyi hangi şartlarla feshedebileceğini düzenlemektedir fakat Fesih yerine Çekilme teriminin kullanılmasının daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

olsalar da Ek Protokollere taraf olabilmek için ana sözleşmeye taraf olma koşulu nedeniyle, ana sözleşmeden çekilen tarafın Ek Protokollere taraf olma sıfatını da kaybedeceği sonucu mantıken çıkarılabilir. Dolayısıyla Ek Protokoller 'in idam cezasının yeniden tesisi önünde hukuken engel teşkil etmesi engellenebilir.

Taraf olunan bölgesel ve evrensel insan hakları andlaşmaları birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'nin tüm suçlara teşmil edecek şekilde idam cezasını yeniden tesis edebilmesi önünde hukuken engel olan tek andlaşma, çekilme hakkı tanımayan MSHS ve İkinci İhtiyari Protokol olacaktır. MSHS ölüm cezasını yasaklamıyor olsa da İkinci İhtiyari Protokol ölüm cezasını savaş zamanı işlenen askeri nitelikteki ciddi suçlarla sınırlandırmıştır. Dolayısıyla diğer türden suçlara idam cezası uygulanması mümkün değildir.

Burada belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin MSHS ve İkinci İhtiyari Protokol'den çekilebilmesi ancak tüm tarafların kabulüyle mümkün olacaktır (VAHS, Madde 54/2).

AİHS ve Ek Protokollerden çekilmenin önünde hukuken bir engel olmaması Türkiye'nin bazı siyasi problemlerle karşılaşmayacağı anlamına gelmez. İlk karşılaşılacak problem Türkiye'nin Avrupa Konseyi üyeliğinin tehlikeye girmesidir. Avrupa Konseyi Şartı'nın 3. Maddesi gereğince:

Avrupa Konseyi'nin her üyesi, hukukun üstünlüğü ilkelerini ve insan hakları ve temel özgürlüklerden kendi yetki alanındaki tüm kişilerin yararlanmasını kabul etmeli ve Birinci bölümde belirtildiği şekilde Konseyin amacının gerçekleştirilmesinde samimi ve etkili bir şekilde iş birliği yapmalıdır.

Aynı Şart'ın 8. Maddesi, 3. Maddeyi ciddi şekilde ihlal eden üyenin üyeliğine son verilmesiyle ilgili düzenleme yapmıştır. İdam cezasının yeniden tesisi temel hak ve özgürlüklerin en hayatisi olan yaşam hakkını ortadan kaldıracaktır.1989 yılında Avrupa Konseyi'ne katılmak isteyen bütün yeni üyeler için ölüm cezasını kaldırma ön şartı getirildiği düşünüldüğünde, Türkiye'nin üyeliğinin tehlikeye girmesi uzak ihtimal değildir.

Benzer şekilde, Avrupa Birliği de ölüm cezasının tamamen kaldırılması konusunda mücadele etmekte ve bu mücadeleyi insan hakları politikasının en önemli önceliği olarak görmektedir (Avrupa Parlamentosu, 2019). *Avrupa Birliği İnsan Hakları ve Demokrasi Eylem Planı*'nın 13.maddesi işkence, kötü muamele ve ölüm cezasıyla mücadeleye ayrılmıştır. Avrupa Birliği'ne üye olmak isteyen Türkiye'nin idam cezasını yeniden tesis etmesi, üyelik sürecini kolaylaştırmayacaktır.

İnsan Hakları Andlaşmalarının Yorumu Işığında Türkiye’de İdam Cezasını Yeniden Tesis İmkânı

Bir devletin uluslararası insan hakları andlaşmalarından çekilmesi, o devletin insan haklarını derhal ihlal etmeye başlayacağı anlamına gelmez. Nitekim bireylerin temel hak ve özgürlükleri, “Temel Hak ve Ödevler” başlığı altında Anayasa’nın İkinci Kısmında düzenlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Madde 12’den 74’e kadar).

Buna rağmen, insan hakları öncelikle devlet karşısında güvence altına alınmalıdır çünkü bu hakları ihlal edebilecek olan öncelikle devletin kendisidir. İnsan haklarının korunmasında ilgili andlaşma organlarının önemi ikincil nitelikte olsalar bile yadsınamaz. Bu organlar, insan haklarına riayet etmeleri için devletler üzerinde baskı oluştururlar. Bu baskıya rağmen, AİHS kapsamında en çok hak ihlalinde bulunan ve hakkında mahkûmiyet kararı verilen devletler sıralamasında birinci sırada yer alan Türkiye’nin, insan hakları sisteminden çıktıktan sonra insan haklarını daha fazla koruyacağına inanmak gerçekle bağdaşmamaktadır. 1959 ve 2019 yılları arasında en az bir maddenin ihlal edildiğine dair Türkiye hakkında verilen karar sayısı 3224 olmuştur (AİHM, Veri tabanı).

İnsan hakları andlaşmaları yaşam hakkının korunmasıyla sınırlı değildir. *Özgürlük ve güvenlik hakkı, Adil yargılanma hakkı, Özel ve aile hayatına saygı hakkı, Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, İfade özgürlüğü, Toplantı ve dernek kurma özgürlüğü, Mülkiyetin korunması, Eğitim hakkı, Serbest seçim hakkı, Borçtan dolayı özgürlüğünden yoksun bırakılma yasağı, Serbest dolaşım özgürlüğü, Ayrımcılığın genel olarak yasaklanması* gibi hak ve hürriyetler ilk anda aklımıza gelen haklardan bazılarıdır. Bu hak ve hürriyetlerin hiçbirisi yaşam hakkından daha az önemli değildir. Zaten insan hakları andlaşmaları hak ve hürriyetler arasında hiyerarşik bir ilişki kurmazlar. Hak ve hürriyetlerin hepsi eşit derecede önemlidir ve garanti altına alınmalıdır.

Kamu vicdanını derinden etkileyen suçları idam ile cezalandırabilmek adına diğer hak ve hürriyetleri koruyan güvenceleri zayıflatmak doğru değildir. Üstelik idam cezasının suçların önlenmesi konusunda ne kadar etkili olduğu da belirsizdir. Yapılan çalışmalar suç oranlarının azalmasıyla hukuk sisteminde ölüm cezası olması arasında bağlantı olmadığını göstermektedir (Ölüm Cezası Bilgi Merkezi). İdam cezasının yeniden tesis edilmesini isteyenlerin, cezaların geriye yürümezliği ilkesi gereğince, geçmiş suçlara uygulanamayacağını da hatırdta tutmaları gerekir.

Türkiye’nin idam cezasını, taraf olduğu insan hakları andlaşmalarının veya VAHS’nin gerektirdiği usul ve yöntemlere uymadan, yeniden tesis edeceğini düşünmüyoruz. Çünkü böyle

bir adım, uluslararası insan hakları sisteminin tamamen dışına çıkmak anlamına geleceği gibi uluslararası hukukun temel ilkesi olan *ahde vefa* (pacta sunt servanda) ilkesini de zedeleyecektir.

Uluslararası hukuk, devletlerin kendi iradeleriyle verdikleri sözü tutacakları varsayımıyla işleyen bir sistemdir. Verdiği sözü tutmayan bir devlet, sadece insan hakları hukuku açısından değil uluslararası hukukun bütünü açısından güvenilmez addedilecek ve uluslararası toplum ile ilişkilerini sürdürmesi zorlaşacaktır.

Bir taraftan Avrupa Birliğine üye olmaya çalışırken diğer taraftan Papua Yeni Gine ve Kuzey Kore gibi devletlerle benzer uygulamalarda bulunmak Türkiye için en basit tabirle bir çelişkidir. Papua Yeni Gine sivil yönetim altında ölüm cezasını kaldırdıktan sonra geri getiren ve tekrar kaldırmayan Dünya'daki tek ülkedir (Onur Erem, 2018).

Kuzey Kore de 1997 yılında MSHS'den çekilmek istemiş fakat andlaşma çekilmeye izin vermediği için yapamamıştır. Kuzey Kore'nin insan hakları sicilinin parlak olmadığı açıktır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi altında faaliyet yürüten *Kuzey Kore'deki İnsan Haklarını Soruşturma Komisyonu* hazırladığı detaylı raporda, yaşam hakkı başta olmak üzere insanlığa karşı suçlar da dahil sayısız ihlal tespit etmiştir (A/HRC/25/63, 2014). Komisyon insanlığa karşı suçlar nedeniyle, Güvenlik Konseyinin konuyu Uluslararası Ceza Mahkemesine havale edebileceğini veya Birleşmiş Milletler' in *Ad hoc* mahkeme kurabileceğini belirtmiştir. Güvenlik Konseyi Daimî üyeleri Rusya ve Çin karşı çıktığı için Soruşturma Komisyonu'nun önerilerini hayata geçirmek mümkün olmamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri de insan hakları ihlalleri nedeniyle Kuzey Kore'ye karşı tek taraflı olarak ekonomik ve seyahat kısıtlamasıyla ilgili yaptırımlar uygulamaktadır. Bu yaptırımlar, Kuzey Kore'ye devlet olarak uygulanmamakta, bireyleri ve tüzel kişilikleri hedef almaktadır (İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2018).

İnsan haklarının uluslararası hukukun konusu haline gelmesi, bireysel hak ve hürriyetlerin uluslararası hukuk tarafından gözetilmesi açısından yararlı olsa da yabancı devletlerin diğer devletlerin iç işlerine müdahale istekleri için bahane kaynağı da olabilmektedir. Güçlü devletler, kendi insan hakları ihlallerini saklarken başka devletlerin ihlallerini abartarak, sürekli gündemde tutmaya çalışmaktadırlar (Rona Aybay, 2019). İdam cezasını yeniden tesis etmek adına Türkiye'yi insan hakları sisteminin dışına çıkaracak

İnsan Hakları Andlaşmalarının Yorumu Işığında Türkiye’de İdam Cezasını Yeniden Tesis İmkânı

eylemlerde bulunmak, Türkiye üzerinde farklı politik niyetleri olan devletlerin hedeflerine ulaşmalarını kolaylaştıracak zemini sağlayacak ve belki de Kuzey Kore’ye uygulanan yaptırımların benzerleriyle karşılaşmasına yol açacaktır.

Devletler uluslararası insan hakları andlaşmalarına politik bazı Saikler yanında, uluslararası toplumda saygınlıklarını artırmak için de katılırlar. Hem bu saygınlığı korumak adına hem de ekonomik ve siyasi problemlerle karşılaşmamak adına idam cezasını yeniden tesis etmeden önce yararlarını ve zararlarını hesaba katmak en makul yoldur.

KAYNAKÇA

- Acquaviva, G ve Pocar, F. (2012), Stare decisis, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, Online Edition
- AİHS’ye Ek 13. Protokol (2002)
- AİHS’ye Ek 6. Protokol (1983)
- Aust, A. (2012), Treaties, Termination, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Online Edition
- Avrupa Konseyi Statüsü (1949)
- Avrupa Parlamentosu (2019), AT A GLANCE: The death penalty and the EU's fight against it, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2019/635516/EPRS_ATA\(2019\)635516_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2019/635516/EPRS_ATA(2019)635516_EN.pdf)
- Aybay, R. (2019), İnsan Hakları Hukuku, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları
- Baylis, E. A. (1999). General comment 24: Confronting the problem of reservations to human rights treaties. *Berkeley Journal of International Law*, 17(2), 277-32
- Bindschedler, R.L.(1984), Treaties, Reservations, in: R. Bernhardt (ed.), *Encyclopedia of Public International Law*, Amsterdam: Elsevier Science Publishers B.V.
- Çağırın, M.E. (2005), Uluslararası Hukukta Devletin Tek Taraflı İşlemleri, Ankara: Platin Yayınları
- Demirdal, M. B. (2018), Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Ölüm Cezasının Kaldırılması ve Türkiye’deki Süreç, *Politik Ekonomik Kuram*, Cilt 2(1), 57-72
- Elias, O.(2012), Persistent Objector”, *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*, Online Edition
- Erem, O.(2018), İdam cezasını kaldırdıktan sonra geri getiren ülke var mı?, BBC Türkçe, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38029311>

- Fitzmaurice, M.(2012), Treaties, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, Online Edition
- Giegerich, T. (2012), Treaties, Multilateral, Reservations to, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, Online Edition
- İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (1950),
- İnsan Hakları İzleme Örgütü (2018), Q&A: North Korea, Sanctions, and Human Rights, <https://www.hrw.org/news/2018/05/30/qa-north-korea-sanctions-and-human-rights#Q3>
- İnsan Hakları Komitesi Genel Yorumu (1994), Issues Relating to Reservations Made upon Ratification or Accession to the Covenant or the Optional Protocols thereto, or in Relation to Declarations under Article 41 of the Covenant, General Comment No. 24, <http://www.refworld.org/docid/453883fc11.html>
- İnsan Hakları Komitesi Genel Yorumu (1997), General comment on issues relating to the continuity of obligations to the International Covenant on Civil and Political Rights, General Comment No. 26, <http://www.refworld.org/docid/453883fde.html>
- Kennedy Trinidad ve Tobago'ya Karşı* (1999), İnsan Hakları Komitesi Nihai Kararı, Selected Decisions of the Human Rights Committee under the Optional Protocol, Volume 7, United Nations
- Kuzey Kore'deki İnsan Haklarını Soruşturma Komisyonu Raporu (A/HRC/25/63, 2014), Report of the detailed findings of the commission of inquiry on human rights in the Democratic People's Republic of Korea,
- McGrory, G. (2001), Reservations of Virtue? Lessons from Trinidad and Tobago's Reservation to the First Optional Protocol. *Human Rights Quarterly*, Vol. 23, No. 3 , pp. 769-826
- Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (1966)
- Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi Birinci İhtiyari Protokolü (1966)
- Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi İkinci İhtiyari Protokolü (1989)
- Ölüm Cezası Bilgi Merkezi, <https://deathpenaltyinfo.org/facts-and-research/murder-rates>
- Pellet, A. (2003), Reservation to Treaties, Eighth report on reservations to treaties
- Polakiewicz, J. (1999), Treaty-Making in The Council of Europe, Council of Europe Publishing
- Reuter P. (1989), Introduction to the Law of Treaties, London and New York: Pinter Publishers
- Shaw, M.N. (2008), International Law, Cambridge: Cambridge University Press
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982)
- The death penalty and the EU's fight against it (2019) [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2019/635516/EPRS_ATA\(2019\)635516_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2019/635516/EPRS_ATA(2019)635516_EN.pdf)

İnsan Hakları Andlaşmalarının Yorumu Işığında Türkiye’de İdam Cezasını Yeniden Tesis İmkânı

UAD Danışma Görüşü (1951), "Reservations to the Convention on Genocide, Advisory Opinion : I.C. J. Reports 1951, p. 1.5."

Uluslararası Af Örgütü Raporu (1999), Unacceptably Limiting Human Rights Protection, <https://www.amnesty.org/en/documents/amr05/001/1999/en/>

Villiger, M.E (2009), Commentary on the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers

Violations by Article and by State, AIHM Veri tabanı, https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2019_ENG.pdf

Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi (1969),

SOSYAL MÜBADELE TEORİSİ VE FAİZ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Veysel ALADA*

ÖZ

Sosyal Mübadele (Değişim) teorisi, insanlar arasındaki etkileşimli sosyal değişimleri veya mübadeleleri ilgilendiren hem sosyal hem psikolojik hem de ekonomik bir kavramdır. Tarafların her türlü yapmış olduğu işte bir ödül veya iyilik beklentisinde olduğu, diğer bir ifade ile insanların ilişkilerinde karşılıklı maddi veya manevi bir ödül beklendiklerinin varsayıldığı teoridir. Bireylerin karşılıklı ilişkilerinin sürdürülebilir olmasının da temelinde ödüllendirilme beklentisi bulunmaktadır. Sosyal Mübadele teorisi ekonomik ilişkilerde de sıklıkla referans gösterilmeğe başlamıştır. Günümüz ekonomilerinin en temel noktasında yer alan ve ekonomik mübadele işlemlerinden birisi olan faizin de bu mübadele teorisine göre değerlendirilmesi ve ilişkilendirilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada Sosyal Mübadele teorisi ile faizin ortak ve ortak olmayan yönleri tartışılmıştır. Sosyal Mübadele teorisinin bazı varsayımlarına istinaden faizin ilişkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Mübadele teorisi, Faiz, Ödüllendirme beklentisi, Denge beklentisi.

AN ASSESSMENT ON THE RELATIONSHIP BETWEEN SOCIAL EXCHANGE THEORY AND INTEREST

ABSTRACT

The theory of Social Exchange is a social, psychological and economic concept that concerns interactive social exchanges or exchanges between people. It is a theory that the parties are expecting a reward or favor in any work they have done, and in other words, it is assumed that they are waiting for a mutual material or spiritual reward in people's relations. There is also the expectation of being rewarded on the basis of sustainability of individuals' mutual relations. Social exchange theory has also often been referenced in economic relations. It is important that interest, which is at the most basic point of today's economies and is one of the economic exchange transactions, is evaluated and associated according to this theory. In this study, the common and non-common aspects of social exchange theory and interest are revealed. Rather, it is tried to explain the relationship between interest based on some assumptions of social exchange theory.

Keywords: Social Exchange theory, Interest, Reward expectation, Balance expectation.

Atf: ALADA, V. (2020). "Sosyal Mübadele Teorisi ve Faiz İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", İMGELEM, 4 (7): 423 - 437.

Citation: ALADA, V. (2020). "An Assessment on the Relationship Between Social Exchange Theory and Interest", İMGELEM, 4 (7): 423 - 437.

Başvuru / Received: 04 Temmuz/July 2020.

Kabul / Accepted: 18 Kasım/November 2020.

Derleme Makale/Review Article.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi, E-posta: aladaveysel@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-1157-6051.

EXTENDED SUMMARY

In this study, the common and non-common aspects of Social Exchange theory and interest are revealed. Rather, it is tried to explain the relationship between interest based on some assumptions of Social Exchange theory. This study, in which the theoretical (basic) research method is used, includes Social Exchange theory and interest issues as a scope. Then, some important results were obtained by making comparisons between the two.

Social Exchange theory is a social, psychological and economic concept that concerns interactive social exchanges or exchanges between people. It is a theory that the parties are expecting a reward or favor in any work they have done. In other words, it is assumed that they are waiting for a mutual material or spiritual reward in people's relations. In fact, The Social Exchange theory is not a standard theory, but is made up of different theories that contribute to the general theoretical framework. However, all the views and perspectives that contribute to this theory agree on basic assumptions about people. Pioneering research contributing to the development of the theory consists of the work of sociologists such as Blau, Homans and Emerson in sociological terms, and social psychologists such as Thibaut and Kelley in the field of psychology.

The Social Exchange theory has several assumptions. The first of the basic assumptions of the Social Exchange theory is that human behavior is rational. Homans prioritizes the rational behavior assumption while examining the issue of social shopping and behavior. People choose the most suitable in other words, the rewarding one among different alternatives. Another assumption is that people expect a balance between what they receive and what they give in the case of social exchange. In other words, it is the balancing of giving and taking back in people's relations with each other. In Homans's shopping theory, it is emphasized that the distribution in social shopping should be fair, that is, the parties in the shopping should be rewarded in proportion to their investments. In Blau's theory, the existence of scarce resources in social exchange causes the differentiation of power and shapes the social hierarchy. Like Homans, Blau will have to recognize the power of the other party if one of the parties is not able to provide equal value in return for a reward or benefit in the deal, that is, if he has relatively scarce resources. Thus, the individual with scarce resources becomes dependent in the shopping relationship.

In the article, the subject of interest, whose relationship with the Social Exchange is evaluated. Many economists have made different definitions and theories about the concept of interest until today. These can be listed as follows: Personal (positive) time preference, Opportunity cost, Price of uncertainty / risk, usage rent of money, compensation for expected inflation. Although the reasons and interest definitions are different, the same result is reached in terms of content. In general, interest is the amount paid by the borrower to the depositors by lending their savings. From the point of view of the capitalist understanding, it is the price paid for the use of the owned capital in production activities. In other words, it is the share per capital in the functional income distribution.

Interest concept is used in religious, economic, social and legal fields. Different definitions were made according to the fields, but a comprehensive definition could not be made. The states and ancient philosophers (such as Plato, Aristo) also emphasized that interest was a form of exchange that seriously harmed society and even Aristotle emphasized that money should be used as a means of exchange, not to increase with interest. However, from a religious point of view, interest was not deemed appropriate in Judaism, Christianity and Islam. Serious damages of interest have been emphasized both in this world and in the hereafter, so it is forbidden by Allah.

The relationship between the concept of interest and the Social Exchange theory that emerged after the second half of the 20th century has been a matter of curiosity. Social Exchange theory argues that there is reciprocity in the economy as in other social relations. Therefore, the reward expectations of the parties are the basic assumptions of both approaches. They are both rewarded, so they await the return. For this reason, when human beings are considered as corpse or self, other important elements such as soul and heart are ignored.

The stratification found in the social exchange theory, that is, the assumption that social classification will occur with a relatively strong side is parallel to the structure emerging as a result of the interest transaction. The fact that the poor are poorer and the rich become richer due to the nature of interest shows that stratification exists.

When we look at the relationship between Social Exchange and interest, its different aspects can be seen. According to the Social Exchange theory, if the same social exchange process repeats at short intervals, the reward will become worthless, when looking at the interest transaction, it is

Sosyal Mübadele Teorisi ve Faiz İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme

seen that there is no such situation in the interest transaction. Regardless of time, the pleasure received from the prize is always in the direction of increase, regardless of time, in short or long intervals.

In addition, in the Social Exchange theory, the balance expectation situation is in contrast with the interest, the interest transaction is based on a contract and there is a sanction in case of not receiving a provision. However, according to the Social Exchange theory, since the exchange is based on trust, there is no sanction other than social sanction in case of not obtaining the remuneration.

GİRİŞ

Tarihte birçok bilim insanı ekonomi, psikoloji, sosyoloji vs. çeşitli konular üzerine kendilerine göre bazı ispat mekanizmalarını kullanarak teoriler sunmuşlardır. Bunlardan biri de son yıllarda popülerlik kazanan “Sosyal Mübadele (Değişim) teorisi”dir. İnsanlar arasındaki etkileşimli sosyal değişimleri veya mübadeleleri ilgilendiren hem sosyal, hem psikolojik hem de ekonomik bir kavram olan sosyal mübadele, tarafların yapmış olduğu her iş için bir ödül veya iyilik beklentisi - aynı zamanda alınan ve verilen arasında bir denge- içerisinde olduğunun varsayıldığı bir teoridir. İnsanların arasındaki her türlü ilişkinin sürdürülebilir olması için aslında sihirli bir unsur olarak ödüllendirme/ödül beklentisi bulunmaktadır.

Sosyal Mübadele teorisinde olduğu gibi insanın farklı yönlerinin de var olduğunu ve iktisadi değerlendirmelerde bu yönlerinin hesaba katılması gerektiğini düşünen bir diğer iktisat teorisi ise Davranışsal İktisattır. Davranışsal İktisat teorisinde iktisadın sadece matematikten münhasır olmadığı, iktisadın merkezinde insan olduğundan psikolojik ve sosyolojik faktörlerin de önemli olduğu kabul edilmektedir. Bu düşüncenin öncüleri Herbert Simon, Richard Thaler gibi teorisyenlerdir. Teorinin en temel varsayımı iktisattaki rasyonel birey varsayımı yerine sınırlı bir rasyonel kabiliyete sahip insanın varlığıdır. Sosyal Mübadele teorisinde de sosyoloji ve psikoloji önemsendiğinden bu anlamda Davranışsal İktisat teorisi ile esasta önemli bir benzerlik mevcuttur (Yiğit, 2018: 162-164).

Sosyal Mübadele teorisi iddialarının en somutlaşmış şekli ekonomik ilişkilerde görülebilmektedir. Bu sebeple bu teoriyi savunanlar sıklıkla referans göstermektedirler. Günümüz ekonomisinde özellikle finans alanında en merkez noktada konumlanan ve ekonomik mübadele işlemlerinden biri olan faiz bu anlamda ön plana çıkmaktadır. Faizin içeriği anlamında Sosyal Mübadele teorisi

açısından değerlendirilmesi önem kazanmaktadır. Çünkü Sosyal Mübadele teorisyenleri ekonomik yönden bu teorinin doğruluğunu ispat ederlerken aslında faizli işlemlerin yoğunlukta olduğu bir ekonomide bunu yapmaktadırlar. Bu sebeple faizin bu mübadele teorisine göre değerlendirilmesi ve ilişkilendirilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmada öncelikle Sosyal Mübadele teorisinin düşünsel alt yapısı ve temel varsayımlarından bahsedilecektir. Ardından faiz konusu ele alınacak olup konvansiyonel ve İslam ekonomisi perspektifinden değerlendirilecektir. Son olarak, bu iki konunun ortak ve/veya ortak olmayan yönleri tartışılacaktır. Böylece aralarında bir ilişki olup olmadığı konusu ortaya çıkarılmış olacaktır.

Sosyal Mübadele Teorisi

Sosyal Mübadele teorisi, farklı kişiler arasındaki etkileşimli değişim süreci olarak sosyal değişimleri ilgilendiren önemli bir sosyal psikoloji kavramıdır. Bu teori, özellikle iş dünyasında ticari işlemleri açıklamak ve analiz etmek için sıklıkla kullanılmaktadır. Aslında Sosyal Mübadele teorisi standart bir teori olmayıp genel teorik çerçeveye katkıda bulunan farklı teorilerden mürekkeptir. Ancak bu teoriye katkıda bulunan tüm görüşler ve bakış açıları insanlar hakkındaki temel varsayımlar üzerinde hemfikirdir. Teorinin gelişimine katkı sağlayan öncü araştırmalar, sosyolojik açıdan Blau, Homans ve Emerson gibi sosyologlar ile psikoloji alanında ise Thibaut ve Kelley gibi sosyal psikologların çalışmalarından oluşmaktadır (Social Work Degree Guide: 2019).

Sosyal Mübadele, tarafların karşılıklı olarak birbirlerine birtakım iyilikler yapmalarını öngören bir teoridir. Bu teorisinin temel varsayımı, tarafların ödüllendirilme beklentisi (saygı görme, arkadaşlık, onur, dikkate alınma vb.) içinde sosyal ilişkilere girmesi ve bu ilişkileri sürdürmesi durumudur. Sosyal Mübadele teorisine göre iyiliği yapan taraf, bunun mukabilinde karşı taraftan ödüllendirilme beklentisi içerisine girmektedir. Taraflar karşılıklı olarak birbirlerinin beklentilerini yerine getirdikleri sürece, sosyal mübadele ilişkisi sürekliliğini koruyacaktır (Lambe, Wittmann ve Spekman, 2001: 6).

Sosyal Mübadele teorisinin çeşitli varsayımları bulunmakta olup ilerleyen bölümlere katkı sunması açısından varsayımlardan kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Sosyal Mübadele kuramının temel varsayımlarından birincisi, insan davranışlarının akılcı oluşudur. Homans toplumsal alışveriş ve davranış konusunu irdelerken akılcı davranış varsayımını ön planda tutmaktadır. Yani insanlar farklı alternatifler arasında kendisine en uygununu, başka bir ifade ile

Sosyal Mübadele Teorisi ve Faiz İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme

ödüllendirici olanı seçmektedir. Veyahut insan olası zarardan kaçınmakta ya da en az zarar ile atlatacağı alternatifleri tercih etmektedir. İnsanların bu kararları yanlış olabileceğinden dolayı çeşitli durumları analiz ederek zararını en aza indirgemekte ve kendi ilgisini ödüllendirmektedir (Wallace ve Wolf, 2004: 361-364).

İkinci varsayım, önde gelen Sosyal Mübadele teorisyenlerinden Homans'ın (1974:29) yoksunluk-doyumluluk önermesidir. İnsanlar sosyal ilişkilerinde ödüllere doymuş olabilmektedirler. Bu durum insanda başta kendisi için önem taşıyan şeyin zamanla veya belli bir dönem boyunca değerini yitirmesine, artık o şeyin kişi için önemsizleşmesine sebep olmaktadır. İktisatçılardan ödünç alınmış olan azalan marjinal fayda kanunu ile paralellik gösteren bu varsayım bir kişinin yakın bir tarihte bir ödülü ne derece sıklıkla elde etmesine bağlı olarak o ödülün o birey için o derece değersizleşeceğini ve sıradan hale geleceğini içermektedir (İnci, 2019: 98).

İnsanların sosyal mübadele durumunda aldıkları ile verdikleri arasında bir denge beklenti içerisinde olmaları ise üçüncü varsayımdır. Diğer bir ifade ile insanların birbiri ile olan ilişkilerinde verme ve geri almanın dengelenmesi durumudur (Özkan, 2004: 35). İnsanlar karşılıklı ilişkilerinde verdiklerinin karşılığında adaletli bir geri dönüş beklentisi içine girmektedirler. Taraflardan birisi devamlı verip mukabilinde dengeli ve yeterince karşılık alamıyorsa tatminsizlik durumu ortaya çıkmaktadır. Ancak bu denge beklentisi adil bir şekilde karşılanırsa, insanlar bu ilişkiden mutluluk duyacak ve huzurlu olacaklardır. Şayet dengesizlik devam ederse, bu durum ilişkiden daha az şey elde edildiğini gösterdiğinden aralarındaki bu ilişkiyi sonlandıracaklardır (Guerrero, La Valley, & Farinelli, 2008).

Homans'ın alışveriş teorisinde toplumsal alışverişte dağıtımın adil olması yani alışverişteki tarafların yaptıkları yatırımları oranında ödüllendirilmelerinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Başka bir deyimle alışveriş ilişkisi içerisinde bulunan bireyler katkıları oranında -belirli düzeylerde ödül ya da ceza şeklinde- bir sonuç alma beklentisi içerisine girmektedirler. Adalet, tarafların beklentilerinin karşılanması halinde sağlanmış olmaktadır (Homans, 1961). Bu ilke aslında taraflar arasındaki güç eşitsizliğini ortaya çıkarmaktadır. Taraflardan birisinin diğerinden daha az ilgili olması durumunda yani kapasite olarak diğer tarafın kendini ödüllendirmesinden daha az bir kapasitesi varsa tahakküm altına alınabilmektedir.

Diğer önemli Sosyal Mübadele kuramcısı olan Blau da bu durumdan bahsetmiş ve bireylerin birbirleri ile etkileşimi sonucunda belirli bir faydaya sahip olma beklentisi içerisinde olunacağını, karşılığın maddi bir şey olabileceği gibi yardım, hediye, saygı, toplumsal onay veya itaat gibi şeylerin de olabileceğini söylemiştir (Blau, 1983: 203-208). Sosyal mübadelede karşılık ile ilgili önceden herhangi bir hesaplama ve pazarlık yapılmamaktadır. Taraflar arasındaki alışveriş ilişkisinin devamlılığının sağlanması, aralarındaki güvene bağlı olduğundan doğal olarak bu da tarafların yükümlülüklerini yapıp yapmamaları ile ilgili olmaktadır. Çünkü bu ilişkide esas olan tarafların birbirlerine güvenmesi olduğundan mübadele ilişkisi her iki tarafın da güvenilirliğini ispatlayabileceği, öncelikle az güven gerektiren küçük taleplerle başlamaktadır. Tüm bunlardan yola çıkarak denilebilir ki, mübadele sürecinin başında taraflar karşılık alamama riskiyle karşı karşıya kalmaktadırlar (Blau, 1986: 93-94).

Blau'nun kuramında sosyal mübadelede kıt kaynakların var oluşu gücün farklılaşmasına neden olmakta ve toplumsal hiyerarşiyi şekillendirmektedir (Poloma, 1993: 82). Homans gibi Blau da taraflardan biri alışverişte aldığı bir ödül ya da fayda karşılığında bunun karşılığını eşit seviyede sağlayamıyorsa yani görece olarak kıt kaynaklara sahipse karşı tarafın gücünü tanımak durumunda kalacaktır. Böylece elindeki kaynakları kıt olan birey, alışveriş ilişkisinde bağımlı duruma düşmektedir (Blau, 1983: 212). Kısaca, bu durum taraflardan birinin daha düşük statüde ve toplumsal anlamda hiyerarşi oluşturarak diğer tarafa göre daha alt seviyede bir konumda bulunmasına sebep olmaktadır. Homans ise aynı sonuca farklı alandan başlayarak ulaşmıştır. Homans kuramını oluştururken başlangıç noktası psikolojiden ziyade ekonomi temelli olmuştur (Poloma, 1993: 59). Homans alışveriş kuramında; insanların davranışlarının bir ödüle sahip olmak veya davranışlarının neticesinde karşısına çıkabilecek cezalardan kaçınmak olduğunu varsaymaktadır. Homans tüm toplumsal davranışların bu rasyonel alışveriş mantığıyla açıklamaktadır. Bu kurama göre bireysel davranışların amacı, ekonomik olup kâr ya da ödülleri daha da fazlalaştırmaktır. Bu bağlamda tüm toplumsal fenomenler; tabakalaşmayı, zorlayıcı gücü, otoriteyi ve başka toplumsal eşitsizlikleri de içine alacak şekilde alışveriş temelinde çözümlenebilir (Poloma, 1993: 72). Önemli bir sosyal mübadele teorisyeni olan Emerson ise takas ilişkilerinde bağlılığın ve gücün etkileri konusuna değinmiş ve güç dengesizliklerinin sosyal ilişkileri ve etkileşimleri istikrarsız hale getirdiğini, istikrarlı bir ilişki için karşılıklı bağlılığın önemli oranda gerekli olduğunu söylemiştir (Bolat vd., 2008: 219).

Faiz

Faiz kavramının hakkında günümüze kadar birçok iktisatçı tarafından farklı tanımlamalar yapılmış ve teoriler üretilmiştir. Bu tanımlamalardaki farklılık aslında faizin iktisat teorisinde öne sürülmesindeki başlıca gerekçelerden kaynaklıdır. Bunlar ise aşağıdaki gibi sıralanabilir (Saraç, 2017: 46-47):

- Kişisel (pozitif) zaman tercihi
- Fırsat Maliyeti
- Belirsizliğin / riskin fiyatı
- Paranın kullanım kirası
- Beklenen Enflasyonun telafisi

Gerekçeler ve buna bağlı olarak faiz tanımlamaları farklı olmakla birlikte mahiyeti itibariyle aynı sonuca ulaşılmaktadır. Genel olarak faiz, tasarruflarını ödünç vermeleri suretiyle ödünç alan tarafın karşılığında tasarruf sahiplerine ödediği bedeldir. Kapitalist anlayış açısından ise, sahip olunan sermayenin üretim faaliyetlerinde kullanılması karşılığında ödemesi yapılan bedeldir; başka bir ifade ile fonksiyonel gelir dağılımında sermayeye düşen paydır (Pıçak, 2012: 61). Konuyu daha da açmak gerekirse Adam Smith'in 1776 yılında "Ulusların Zenginliği" kitabı ile kapitalist sistemin temeli oluşmuş ve üretim, tüketim, arz, talep, fiyat, yatırım, tasarruf vb. önemli iktisadi kavramlar matematiksel bir zeminde değerlendirilmiş ve çeşitli teoriler üretilmiştir. Şüphesiz bu kavramlar içinde üretici teorisi konusu altında üretim fonksiyonunun da önemli bir yeri vardır. Üretim, insanların ihtiyaçlarını karşılama amacıyla yapılan her türlü mal ve hizmet artırımıdır. Üretim fonksiyonu ise üretime konu olan girdiler ile üretim sonucunda oluşan çıktılar arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Kapitalist sistemde üretim fonksiyonunu oluşturan faktörler: emek, sermaye, doğal kaynaklar ve girişim olarak dört temel başlık olarak ele alınmıştır. Bu faktörlerden sermayenin getirisi ise bu ekonomik anlayışa göre faizdir. Yani faizin bir üretim faktörü olarak sermaye getirisi olduğu kabul edilmiştir (Dinçer, 2018: 114).

Günümüz neoklasik iktisat ve içinde barındırdığı konvansiyonel finans teorisinin temel istinat noktası paranın zaman değeri kavramıdır. Bundan kasıt asli itibariyle sadece bir değişim aracı olan paranın herhangi bir üretim veya alım satım kârına bağlı değil de doğrudan zamana bağlı olarak devamlı bir artışa maruz kaldığının kabulüdür. Bunun gerekçelendirilmesindeki en temel faktör

ise nakdi elde bulundurmamakla aslında tüketim olanağından ve herhangi bir yatırımda değerlendirmek suretiyle getiri imkânından mahrum kalma durumunun olmasıdır. Servetteki artış doğrudan doğruya zamana bağlı olan bir fonksiyon şeklinde tanımlanmaktadır. Bir diğer deyişle ana fikir şudur: Pozitif zaman tercihi ile bireyin borç vererek servet artışının sadece zamanın bir fonksiyonu şeklinde görülmesidir. Fırsat maliyeti denilen kavram da konuya farklı bir bakış açısı katmaktadır ki birey borç verdiğiğinde alternatif kazanç fırsatlarından, getiri imkânlarından ne derece feragat etmişse en az onun kadar borçludan fazlalık yani faiz talep etmesi durumudur. Faiz oranı ise bu artışın ölçüsünü belirleyen asıl parametredir. Aslına bakıldığı vakit neoklasik iktisatta para emtia gibi fiyatlandırılan bir varlık olarak görülmektedir (Saraç, 2017: 24-65).

Faiz kavramı dini, iktisadi, sosyal, hukuki vb. alanlara göre farklı tanımlanmaları yapılagelmiş ancak kapsamlı bir tanım yapılamamıştır. Antik çağın devlet ve din adamları da (Plato, Aristo gibi) faizin topluma ciddi zarar veren bir mübadele şekli olduğunu hatta Aristo paranın faizle artsın diye değil değişim aracı olarak kullanılması gerekliliği üzerinde durmuştur. Bununla birlikte dini açıdan bakıldığında Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet'te de faiz uygun görülmemiştir. Hem bu dünya hem öldükten sonra ahirette faizin ciddi zararları üzerine durulmuş ve Allah tarafından yasaklanmıştır (Saraç, 2017: 33).

Faizi meşrulaştırmaya çalışanlardan bazıları ise yukarıdaki gerekçelere dayanarak faizsiz ekonomik sistemin mümkün olamayacağını savunmaktadırlar. Ancak kapitalist anlayış öncesine bakıldığında binlerce yıldır hatta milattan öncelere kadar uzanan bir zaman diliminde ve günümüzde faiz önemli bir sorun olarak görülmüş, faizin ekonomik ve sosyal olumsuzluğuna vurgu yapılarak değerlendirilmiş ve tanımlamaları yapılagelmiştir. Önemli İslam iktisatçılarından olan Sabri Orman faizle ilgili olarak faizin haramlığını anlamlı kılan, makro düzlemde etkileri bulunan sosyal bir konu olmasıdır diyerek, esas yasaklanmak istenen faiz değil, kredi mekanizması olduğunun altını çizmektedir (Orman, 2012:26). Türkiye'de İlam İktisat alanında önemli bir isim olan Sabahattin Zaim'in de faizle ilgili birçok değerlendirmesi bulunmaktadır. Zaim, İslam iktisad modelinden bahsederken munzam araştırmayı gerektiren sahalardan olduğundan ve münakaşalı alanlar olduğundan bahsetmiştir. Münakaşalı birçok alan sıralayan yazar para konusunda fikir beyan ederken sadece şu ifadeleri kullanmıştır: Para sistemi çok münakaşalıdır. Paranın sırf para olduğu için para getirmemesi (faiz) gerekir (Zaim, 1978: 238-241). Ancak yazar emek konusundan

Sosyal Mübadele Teorisi ve Faiz İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme

bahsederken faizin yasaklanışına şu şekilde bağlamıştır (Sabahattin Zaim, 2014: 40): “İslam’da, emek karşılığı olmadan, teşebbüsün kar-zarar riskine katlanmadan gelir elde edilemez. Bu iki ölçü olmadan kazanılan gelir meşru değildir, faiz yasağı buradan çıkar.

Faizle (riba) ilgili değerlendirmelerde ve tanımlamalarda daha çok hangi pencereden bakıldığı önem arz ettiğinden dolayı üstünde fikir birliği sağlanan bir tanım şimdiki kadar olmamıştır. Ancak son yıllarda faizin tanımı üzerine ciddi bazı çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalardan kapsayıcılık ve faizi diğer mübadele işlemlerinden (karz, bey’, kira, ariyet vb.) rahatça ayırt edebilmemizi sağlayan en dikkat çekici ve net tanımlama kümesi (faizin hem eylem hem hasılat olarak ayrı ayrı tanımlanması şeklinde) Bayındır (2018: 65-66) tarafından şu şekillerde yapılmıştır:

✓ Fazlalık, hasılat olarak riba (faiz),

“Riba, cins ve/veya tür olarak nitelikleri aynı olan iki malın farklı miktarlarda değiştirilmesinden ortaya çıkan farktır.”

✓ Eylem olarak riba (faiz),

“Riba kendisinde karşılığı bulunmayan fazlalığın şart koşulduğu bir mübadele işlemidir.”

“Riba, cins ve/veya tür olarak nitelikleri aynı olan iki malın farklı miktarlarda değiştirilmesi işlemidir.”

Tarihsel, iktisadi, hukuki, dini, sosyal vb. açılardan farklı şekillerde değerlendirilen ve tanımlanan faiz işleminin 20. yy ikinci yarısından sonra ortaya çıkan Sosyal Mübadele teorisine göre değerlendirilmesi, aralarındaki ilişki veya benzerlikler/farklılıkların neler olduğu merakları celb etmekte ve bunun ortaya çıkarılması önem arz etmektedir.

Sosyal Mübadele Teorisine ve Faiz İlişkisi

Sosyal Mübadele kuramcılarının önemle üzerinde durduğu konu olan aynı ödül veya fayda yakın zamanlarda tekrar alındığında birey tarafından o ödülün artık değersizleşmesi durumudur. Bunu yoksunluk-doyumluluk olarak ifade edilen bu önermeye göre faiz değerlendirildiğinde, faizde böyle bir durumun olmadığı görülmektedir. Faiz işleminde getiri veya servet edinmek üzere borç veren tarafın bu anlamda bir durumu yaşamadığı gözlemlenmektedir. Başka bir ifade ile faiz

getirisi elde eden tarafta herhangi bir yoksunluk/doyumluluk durumu görülmemektedir. Çünkü borç veren kişinin aradan çok vakit geçmeden tekraren aldığı faiz getirisinin/ödülünün değerinde zamanla bir düşme veya değersizleşme söz konusu olmamaktadır. Özellikle günümüzde bankaların aracılığı toplanan tasarruflara olan ilginin seviyesidir. Hatta mevduat hesaplarında faiz getirisi elde etmek için parasını uzun dönemli olarak yatırım amaçlı tutmak isteyen banka müşterilerinin olması bunun önemli bir göstergesidir (TCMB, 2020: 2). Bu sebeptendir ki bankalar bu durumu daha da sürdürülebilir hale getirmek için çeşitli kampanya ve yollara başvurmaktadır.

Ekonomik ilişkilerde olduğu gibi Sosyal Mübadele teorisinde de yapılan katkıların şimdi veya gelecekte kazanç getireceği, geri döneceği yönünde beklentiler vardır. Ancak sosyal mübadelelerde süreç tarafların birbirlerine duydukları güven ile işlerken, ekonomik mübadelelerde sözleşmelerle desteklenmektedir. Yani Sosyal Mübadelede getiriler, kazançlar para gibi şeylerle değil sevgi ve güven temellidir (Çelik, 2007: 92). Faiz işlemi de bir ekonomik işlem olduğundan görece güven unsuru bu işlemde de varlık gösteriyor olsa da temelde sözleşmeye dayandırılmaktadır. Sosyal mübadelenin güven esaslı olması ve sözleşme esaslı olmaması sebebiyledir ki karşılığın alınmaması ihtimali yüksek ve toplumsal yaptırım dışında herhangi bir yaptırım uygulanamamaktadır. Ancak ekonomik ilişkilerde faiz, alışveriş, kira vb. işlemlerde karşılıkların geri dönmeme olasılığı düşüktür. Çünkü ekonomik ve hukuki yaptırımları bulunmaktadır.

Sosyal Mübadele teorisinde yukarıda bahsedildiği üzere, özellikle Blau'nun kuramında iddia ettiği gücün farklılaşmasının, tabakalaşmaya neden olduğu görüşü açısından faizin değerlendirilmesi gerekmektedir. Çünkü faiz işleminde de aslında X miktar misli ve tüketilebilir bir mal borç verilip karşılığında X+Y istenildiğinden ve herhangi farklı iki malın takası yani alışveriş söz konusu olmadığından dolayı taraflardan menfaat karşılığı borç veren görece daha güçlü olmakta ve toplumsal sınıflaşmayı ciddi seviyelerde tetiklemektedir. Bu yönüyle faiz Sosyal Mübadele teorisyenlerinin düşüncesini desteklemekte ve teori ile paralellik göstermektedir. Homans da bu noktayı tüm toplumsal davranışların bu rasyonel alışveriş mantığıyla açıklamakta ve aynı sonuca ulaşmaktadır. Emerson da bu konuya değinmiş karşılıklı bağların sıkı olması gerektiği aksi takdirde güç dengesizliklerinin sosyal ilişkileri ve etkileşimleri istikrarsız hale getireceğinden bahsetmiştir. Emerson'un bu güç sınıflaşmanın azalması için sunduğu karşılıklı bağların sıkı

Sosyal Mübadele Teorisi ve Faiz İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme

olması çözümü faizle değil tam da bunu bağları sıkılaştıracak karz, ortaklık, alım satım (murabaha) gibi mübadele araçlarının kullanımı ile mümkün olabilecektir.

Son olarak, Sosyal Mübadele teorisinde önemli argümanlardan birisi de yukarıda bahsedildiği üzere denge beklentisidir. Bu varsayıma göre faiz işlemi değerlendirilecek olursa faizde borç alan aslında bir ihtiyacını gidermek istemektedir ve aslında borçlunun menfaati de sadece budur. Yani karşılığında uzun vadede daha fazla yükü ihtiyaç hali doğacak olsa da anlık o ihtiyaçtan kurtulması halidir. Faizli olarak aldığı borçtan bir faydalanma durumu bulunan kişinin vadesi geldiğinde karşı tarafa borcunu fazlasıyla ödediğinden uzun dönemde bir dengesizlik durumu ortaya çıkacaktır. Bu durumda alacaklı ise vermiş olduğu borcu anaparası yanında aldığı fazlalık ile denge durumunu bozmuş olmaktadır. Böylece aslında en kötüsü de toplumun dengesi bu mübadele ile bozulmuş olacaktır. Bu borç ilişkisine bakıldığında aslında her iki tarafta da eşit olmasa da bir faydalanma durumu var. Sosyal Mübadele teorisine göre bu kısım yani karşılıklı faydalanma ve ödüllendirme şeklinde açıklanabilir. Ancak eşit olmayan daha doğrusu denge durumu oluşmayan mübadelelerde (kazanan ve kaybedenin olduğu) mikro düzeyde taraflar arası faydalanma olsa dahi makro anlamda toplumun dengesi hem ekonomik ve sosyal anlamda hem de ahlaki olarak bozulabilmektedir. Toplumun menfaati zarara uğratılabilmektedir. Faiz, içinde bulunduğu kumar, hırsızlık, gasp gibi İslamiyet'te batıl mal edinme yöntemleri olarak değerlendirilerek yasaklanmış bu işlemlerde denge durumunu bozan, toplumun menfaatini zarara uğratan mübadele çeşitlerindedir. Dikkat edilmesi gereken hepsinin temelinde sadece tek yanlı şahsi menfaatin olması, karşı tarafın menfaatinin hiçe sayılması, zarara uğratılması anlayışıdır. Sadece mal transferinin yapıldığı herhangi bir değer üretmeyen bu mübadele işlemleri sosyal dengeyi bozan unsurlardır (Bakara, 2/188; Maide, 5/38-39; Tevbe, 9/34; Mutaffifin, 83/1-5; Maide, 5/90-91; Nisa, 4/29; Bakara, 275-279).

Mübadele işlemi karz yani menfaatsiz-getirisiz borç ilişkisi olsaydı hem dini açıdan birçok İslam hukukçusunun görüş birliği sağladığı ve iktisadi düşünce ile de uygun olan ve daha adil borçlanma ilişkisi oluşturması anlamında enflasyon farkı alınması borcun değerinin koruması adına yapılabilir. Ancak faiz işlemi ile borç ilişkisine girildiğinde karz gibi ekonominin gidişatına göre etkilenen bir borç ilişkisi değil, ekonominin gidişatını olumsuz yönde etkileyen baştan belirlenmiş bir getiri sağlayan borçlanma ortaya çıkmaktadır. Bu sebeptendir ki sosyal mübadelede denge

beklentisi varsayımına göre faiz tam tersine ekonomide ve nihayetinde toplumsal hayatta dengesizlik durumuna sebep olmaktadır.

SONUÇ

Faiz ile Sosyal Mübadele teorisi arasında teferruatta bazı farklılıklar mevcut olsa da asıl çerçevede ve temelde önemli paralelliklerin olduğu ortaya çıkmıştır.

Sosyal Mübadele teorisi diğer toplumsal ilişkilerde olduğu gibi ekonomide karşılıklı olduğunu savunmaktadır. Tarafların ödüllendirilme beklentileri her iki yaklaşımın temel varsayımıdır. Sosyal Mübadele teorisi çerçevesinde faizin değerlendirilmesi şu şekilde özetlenebilir:

İkisinde de ödüllendirilme yani karşılık bekleme durumu söz konusudur. Bu sebeple de insan ceset veya nefis olarak değerlendirildiğinde, aslında insanda bulunan ruh ve kalp gibi diğer önemli unsurlar geri planda tutulmaktadır. Bunların ön plana alınması ise aslında bazı muamelelerde karşılık beklentisinin olmaması halini ortaya çıkaracaktır. Mesela, karşıdan karşıya geçmek isteyen bir yaşlıya yardım edildiğinde yardım edilen kişiden bir karşılık beklenmemektedir. Çünkü bu kalp yani vicdan ile karar verilen ve yapılan harekettir. Hâlbuki sosyal mübadelede olduğu gibi faizde de daha çok materyalist bir bakış açısı mevcuttur.

Sosyal Mübadele teorisinde bulunan tabakalaşma, yani görece bir tarafın güçlü olması ile toplumsal sınıflaşmanın olacağı varsayımı faiz işlemi sonucunda ortaya çıkan yapı ile paralellik göstermektedir. Faizin doğası gereği fakirlerin daha fakir, zenginlerin ise daha da zenginleşmesi tabakalaşmanın var olduğunu göstermektedir.

Sosyal Mübadele ile faiz ilişkisine bakıldığında farklı olan yönleri de görülmektedir. Sosyal Mübadele teorisine göre, kısa aralıklarla aynı sosyal mübadele işleminin tekrar etmesi halinde kazanılan ödül değersizleşecekken, faiz işlemine bakıldığında faizli işlemde böyle bir durumun söz konusu olmadığı görülmektedir. Zamana bağlı olmaksızın ister kısa ister uzun aralıklarla olsun ödülün alınan haz hep artış yönündedir.

Bunların yanında Sosyal Mübadele teorisinde denge beklentisi durumu açısından faiz ile zıtlık göstermekte olup faiz işlemi bir sözleşmeye dayanmakta ve karşılığın alınmama durumunda yaptırım söz konusudur. Ancak Sosyal Mübadele teorisine göre mübadele güven esaslı

Sosyal Mübadele Teorisi ve Faiz İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme

olduğundan karşılığın elde edilmeme halinde toplumsal yaptırım dışında bir yaptırım söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

Bayındır, S. (2018). Faizin Tanımı Meselesi, Eğri, T, Orhan, Z.H., (Ed.), *İslam İktisadi Perspektifinden Faiz* içinde (ss. 53-68), İstanbul: İktisat Yayınları.

Blau, P. M. (1983). *Exchange and Power in Social Life*, New York: John Wiley.

Blau, P. M. (1986). *Exchange and Power in Social Life*, New Brunswick, NJ: Transaction Books.

Bolat, O. İ. , Bolat, T. ve Aytemiz S. O. (2009). Güçlendirici Lider Davranışları ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişkinin Sosyal Mübadele Kuramından Hareketle İncelenmesi, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:12, Sayı:21, s.215-239.

Çelik, M. (2007). Örgüt Kültürü ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı: Bir Uygulama, Atatürk Üniversitesi SBE İşletme ABD, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

DİB. (2011). *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Dinçer, M. Z. (2018). *Genel İktisat*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, Bankacılık ve Sigortacılık Uzaktan Eğitim Programı, 14. Ekim 2020 tarihinde <http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/kok/mikroeko.pdf> giriş zamanı: 14.10.2020) adresinden erişildi.

Guerrero, L. K., La Valley, A. G. ve Farinelli, L. (2008). The experience and expression of anger, guilt, and sadness in marriage: An equity theory explanation. *Journal of Social and Personal Relationships*. 25(5): 699–724.

Homans, G. C. (1961). *Social Behaviour: Its Elementary Forms*, Oxford, England: Harcourt, Brace.

Homans, George C. (1974). *Social Behaviour: Its Elementary Forms*. Rev. ed. New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.

İnci, M. (2019). Toplumsal Mübadele Kuramından Sosyal Sermaye Kavramsallaştırmasına: Rasyonel Seçim Kuramı, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt: 11, No: 2, Yıl: 2019, s. 93-107.

Lambe C. J., Wittmann C. M. ve Spekman R. E. (2001). Social Exchange Theory and Research on Business to Business Relational Exchange, *Journal of Business to Business Marketing*, 8(3), p.6.

Orman, S. (2012). Kur'an ve İktisat: Kredi ve Faiz Meselesine Makro-Sistemik Bir Yaklaşım, 10 Haziran 2020 tarihinde https://www.bisav.org.tr/userfiles/yayinlar/KAM_E_BULTEN_5.pdf adresinden erişildi.

Özkalp, E. (2004). *Davranış Bilimlerine Giriş*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Pıçak, M. (2012). Faiz Olgusunun İktisadi Düşünce Tarihindeki Gelişimi, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt:1 No: 4, s. 61-92.

Poloma, M. M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Erbaş H. (Çev.), Ankara: Gündoğan Yayınları.

Saraç, M. (2017). *Finans Teorisini Yeniden Düşünmek*, İstanbul: İktisat Yayınları.

Social Work Degree Guide. (2019). What is Social Exchange Theory?, 06 Kasım 2019 tarihinde <https://www.socialworkdegreeguide.com/faq/what-is-social-exchange-theory/> adresinden erişildi.

TCMB. (2020). Haftalık Para ve Banka İstatistikleri, 15 Ekim 2020 tarihinde https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/173b7dec-d6c6-4727-9f5182e0f4138560/Para_Banka.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-173b7dec-d6c6-4727-9f51-82e0f4138560-nkI1yLW adresinden erişilmiştir.

Yiğit, A.G. (2018). Davranışsal İktisadın Anlaşılmasına Yönelik Bir Literatür Taraması, *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 16, Sayı: 2, s. 161-190.

GENÇLERİN SOSYALLEŞME VE YALNIZLAŞMA DENEYİMLERİ AÇISINDAN SOSYAL MEDYA: KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ*

Ceren CALAP**
Ecem ÇEBİ***

ÖZ

Gençlerin yaygın biçimde kullanmakta olduğu sosyal medya, kullanım şekline bağlı olarak hem bir sosyalleşme aracı hem de yalnızlaşmalarına neden olan bir alan olarak görülmektedir. Ağlar aracılığıyla sürekli bir arada olma hali bir yandan sosyalleşme olarak kabul edilmekte fakat fiziksel olarak bir arada bulunmama ve ayrıca iletişimlerin yüzeyselliği yalnızlaşma olarak okunmaktadır. Bu doğrultuda araştırma, sosyal medyanın gençler üzerindeki sosyalleştirici ve yalnızlaştırıcı etkilerini bir arada görebilmek, gösterebilmek ve olası örüntüleri keşfedebilmek adına gerçekleştirilmiştir. Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde gerçekleştirilmiş olan bu çalışmada 8 kadın 6 erkek öğrenci ile yarı yapılandırılmış görüşme formları aracılığıyla yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler, oluşturulan kodlar altında toplanmış ve betimsel analiz yöntemi ile çözümlenmiştir. Gerçekleştirilmiş olan mülakatlara ve çalışma sonuçlarına bakıldığında, gençlerin sosyal medyayı bilgi edinme, iletişime geçme ve eğlenme amacıyla kullandıkları görülmektedir. Kullanım amaçlarının yanında sosyal medyayı kullanma süreleri günde 1 ila 12 saat arasında değişebilmektedir. Bu sosyalleşme biçimi gençlerin gündelik hayatlarına etki etmekte; işlerini aksatmalarına kimi zaman ise mutsuz ve yalnız hissetmelerine sebep olmaktadır. Araştırmada katılımcıların sıklıkla, yalnızlık ve sosyalleşmeyi eş zamanlı gördükleri fark edilmiştir. Gençler açısından sosyal medya kullanımının sosyalleştirirken yalnızlaştıran bir araç olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Sosyalleşme, Yalnızlık, Gençlik.

SOCIAL MEDIA IN TERMS OF YOUTH'S SOCIALIZATION AND LONELINESS EXPERIENCES: CASE OF KARADENİZ TECHNICAL UNIVERSITY

ABSTRACT

Social media, which is commonly used by the youth, is seen as both a socialization tool and an area also causes them to become lonely, depending on the way that they are used. Being hand in hand continuously through networks is accepted as socialization on the one hand, but not being actually physically together and also the superficiality of the communication is understood as isolation. Accordingly, the research was carried out in order to both see and show the socializing and isolating effects of social media on the youth together and to find out possible unnoticed facts. The study that conducted in Karadeniz Technical University, 8 female and 6 male student were conducted with semi-structured interview forms through face-to-face interviews. The gathered data were collected under the generated codes and analyzed by descriptive analysis method. Interviews and study results shows that the youth use social media for information, communication and entertainment purposes. Their usage duration of social media can vary from 1 to 12 hours a day. This socialization form affects the youth's daily lives; hindering from doing their chores, from time to time causes them feel unhappy and lonely. In the research applicants frequently experienced both loneliness and socialization at the same time. It has been observed that the use of social media is a tool that isolates the youth while socializing.

Keywords: Social Media, Socialization, Loneliness, The Youth

Atıf: CALAP, C., ÇEBİ, E. (2020). "Gençlerin Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Deneyimleri Açısından Sosyal Medya: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği", İMGELEM, 4 (7): 439 - 467.

Citation: CALAP, C., ÇEBİ, E. (2020). "Social Media in Terms of Youth's Socialization and Loneliness Experiences: Case of Karadeniz Technical University", İMGELEM, 4 (7): 439 - 467.

Başvuru / Received: 05 Ekim/October 2020.

Kabul / Accepted: 18 Kasım/November 2020.

Araştırma Makalesi/Research Article.

*Bu çalışma, birinci yazarın Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde sunmuş olduğu "Sosyal Medyanın Sosyalleşmeye Etkisi" isimli lisans bitirme tezindeki mülakat verilerinin bir kısmını içermektedir. Mülakat verileri 2019 yılının Şubat-Nisan ayları arasında elde edilmiştir.

** Lisans Mezunu, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü/ Trabzon - cerencalap@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5064-0856

***Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı/ Ankara - ecemcebi@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4379-837X

EXTENDED ABSTRACT

This study aims to understand and explain the effects and experiences of students' use of social media on their socialization and loneliness.who are studying at different faculties of Karadeniz Technical University (KTU). Socialization and becoming lonely are one of the essential subjects of social relationships which are two important center points of this research. On another expression this study discusses, the youth becoming lonely and socialized during the use of social media. This subject is limited with KTU young students' who are thought to reflect the views of university youth. This study that KTU students were chosen as a sample, the rate of social media usage by the youth, purpose of using social media and the effects of social media on the youth were examined. Accordingly, it was tried to find clues about whether social media has an effect on young people to participate in social life, that is, its socialization feature, as well as to distance and isolate young people from the "real" world.

The research design of this study, which focused on understanding and explanation, was determined qualitatively. In-depth interview technique used as data collection tool. The gathered data analyzed with descriptive analysis method. According to the descriptive analysis, gathered data are summarized and interpreted considering to previously determined themes. Direct quotations are frequently used to reflect the opinions of the interviewed individuals in a striking way. The purpose of this analysis is to present obtained findings to the reader in an organized and interpreted manner. The most used method to reach quotations is interview. Interview is a verbal communication process which is done with at least 2 person. This tool allows to gain deep knowledge on a certain research subject or a question and since it is a flexible research tool, it is frequently preferred in studies with few sample. Main purpose of the interview used in this research is to understand the perspective of the individual's inner world. In this direction, face-to-face interviews were conducted with 8 female and 6 male participants. Questions of the interview forms prepared to build a foundation to research introduction and research question. Throughout the research period, "How did social media, which is actively used today, affect individuals' socialization and loneliness?" an examination was conducted around the question. This problem proposition is divided into three sub-steps: What is the social media and on what purposes it is used? What is the socializing effect of the social media? Does social media causes individuals to became lonely? Questions directed to the participants are designed according to these three research problems. Students studying at KTU in 2018-2019 constitute the scope of this research conducted in the province of Trabzon. Within the scope of

the research, face-to-face interviews were carried out on a voluntary basis using a semi-structured interview form with a total of fourteen participants, six male, eight female, studying at various faculties. The research was carried out using the maximum diversity sampling method, one of the purposeful sampling methods. The purpose of the usage of this method is to create a small sample to reflect the diversity of individuals participating in the problem being studied at the maximum level and to reveal the common phenomena between different situations.

Research findings; ‘Interpretation of Social Media’, ‘Purposes of Using Social Media’, ‘Frequency of Use of Social Media’, ‘The Effects of Social Media Usage on Daily Life’, ‘The Effect of Social Media on Friendship and Opinions on Virtual Friendships’, ‘Number of Followers and Status Relations’, ‘The Uniting Aspect of Social Media’, ‘Social Media and Loneliness’ classified under these titles. Based on the responses received, it was observed that the participants used social media to ‘communicate’, ‘getting information’ and ‘fullfilling the need of entertainment’. Besides, it was noticed that participants didn’t want to follow the people because they didn’t trust people that they don’t know from their social media accounts. Similarly to that, they frequently mentioned that social media friendships aren’t real and they don’t find the virtual world reliable. An another important finding is related to the common use of social media. Today, the fact that social media is among the daily routines also affects the time allocated to it. It was observed that the most participant use social media everyday. This situation shows that social media is actively used apart from spare time. This time period appears to range from 3 to 12 hours. Another finding explains the relationship between the number of followers and status. It is possible to review this relationship in two different categories. The first category, usage style of social media is an important issue affecting the status and the number of followers plays an important role in this direction. Secondly, some statements were encountered stating that the number of followers don’t have any meaning for them. In this sense, while the number of followers refers to the recognition of the person, it doesn’t seem to indicate that his/her social relations are strong. Relationship forms are limited by the issue of "being liked". This is an important statement that supports the idea that friendly and warm relationships aren’t considered important. The individual socializing in virtual world is estranged from face-to-face relationships and entered an artificial network and became lonely. In this regard, the use of social media doesn’t put people more socially ground, on the contrary it places them on a more lonely and fragile ground in terms of communication.

In conclusion; social media which has become an important routine in daily life and an area where daily life is experienced is frequently explained with its negative effects by the participants. Statements of the participants that they disrupted their chores due to the time spent in these platforms that they became tired while following the instant sharing feed and above all that their relationships were damaged are among the important outputs of the research. The key point of these statements is the damage left by social media in social relations. Students are often warned by people around them when they ignore face-to-face communications while following the social media. This situation has caused their relationships with these people to become superficial in the long term. So individuals with the instant communications that they have established on social media, they have superficialized their warm and sincere face-to-face relationships. This situation has isolated them both in the field of social media and in face-to-face communication. As a result of the research, it has been observed that individuals who enhance their communication numbers quantitatively through networks experience real loneliness while socializing virtually.

GİRİŞ

Sosyalleşme, en yalın anlamıyla, bireyin toplumun üyesi konumuna gelme sürecini anlatmaktadır. Ancak sosyalleşmeye ilişkin karşımıza çıkan bu yalın anlamın dışında süreç, tasvir edilenden çok daha karmaşık bir görünüme sahiptir (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014: 221). Öğrenme süreci olarak tanımlanmakta olan sosyalleşmenin çok uzun bir zaman dilimini, belki de insan ömrünün tamamını kapsıyor oluşu, meselenin karmaşıklığını gözler önüne seren önemli bir göstergedir. Bu sürecin karmaşıklığını işaret eden bir diğer mesele ise sosyalleşmeye imkân tanıyan araçların ve mekânların tarihsel süreç içinde farklılık gösteriyor oluşudur. Geçmişte, insanların fiziksel olarak bir araya gelmelerine imkân tanıyan “fiziksel sosyalleşme” mekânlarının büyük kesimi, bugün dijital mekânlara dönüşmüş haldedir. Dijital mekânlar, sosyal paylaşım ağları veya sosyal medya aracılığı ile oluşmakta olup; fiziksel mekânlardan bağımsız olarak iletişim kurmaya, sanal mekânlarda bir araya gelmeye imkân sağlayan web tabanlı hizmetlerdir (Dilmen ve Ögüt, 2010; Büyükaslan ve Kırık, 2013; Karagülle ve Çaycı, 2014; Olgun, 2014). Sosyal paylaşım ağlarının her yıl, bir öncekine oranla daha hızlı artmakta olan kullanıcı sayıları ve kullanılma sıklığı, toplumsal yaşamda meydana gelen hızlı dönüşümlerin başlıca nedenlerinden bazılarıdır. Bu dönüştürücü etkinin en belirgin olduğu alan ise toplumsal ilişkilerde ve iletişim biçimlerinde görünür haldedir. Özellikle 15-25 yaşları arasında yer alan genç nüfus, sosyal ağ içinde yeni iletişim alışkanlıkları kazanmaktadır (Aydın,

2016). Bu yeni iletişim biçimleri, bir yandan kullanıcılarını sürekli ağa bağlı kılarak onları sosyalleştirmekte ve eş zamanlı olarak onları yalnızlaşmaya itmektedir. Sanal iletişimin bu iki boyutunun birbirine eklenmiş halde çatışıyor oluşu, meselenin problemlili yanını oluşturmaktadır.

Sosyal medya kullanımı neticesinde, sosyalleşerek yalnızlaşmayı deneyimleyen ve bu durumdan olumsuz etkilenen veya buna maruz kalan kesim azımsanamayacak seviyededir; çünkü bugün, dünyanın hemen her yerinde ve kesiminde sosyal medya yaygın bir iletişim kanalı olarak kullanılmaktadır. Toplumda bu problemlili alandan yoğun şekilde etkilenen kesim ise sosyal medyayı en aktif şekilde kullanan genç nüfustur. Mary Chayko (2018), Dünya’da yetişkinlerin yarısına yakınının aktif olarak Facebook, Twitter gibi sosyal ağ sitelerini kullandığını belirtmiştir. Ayrıca ağları kullanan 18-29 yaş grubu kullanıcıların oranı %80 civarındadır. Bu durumun Türkiye’deki görüntüsü ise Chayko’nun belirttiği durumdan farklı görünmemektedir. We Are Social’ın yayınlamış olduğu 2018, 2019 ve 2020 “Digital” raporlarının Türkiye verileri baz alındığında; 2018 yılında 54.33 milyonun internet kullanıcısı, 51 milyonun ise aktif sosyal medya kullanıcısı olduğu görülmektedir. 2019 verilerine göre; internet kullanan kişi sayısı 59.36 milyona, sosyal medya kullanıcıları ise 52 milyona yükselmiştir. 2020 verilerine bakıldığında; Türkiye’de 83 milyonluk nüfusun %74’ü (62 milyon) internet kullanıcısı, bu kesime dahil olan aktif sosyal medya kullanıcısı sayısı ise 54 milyon olarak saptanmıştır. Aynı zamanda bir diğer çarpıcı unsur, sosyal medyaya ayrılan zamana ilişkin veridir. Aktif kullanıcı nüfusunun internette geçirdiği ortalama sürenin 7 saat 29 dakika olarak saptanmış olması konu ile ilgili dikkat çeken bir diğer istatistiktir. Bu verinin sosyal medyayla olan ilişkisi çözümlendiğinde; en çok kullanılan ilk 15 internet sitesi içinde Instagram, YouTube, Facebook, Twitter, WhatsApp’ın yer aldığı görülmektedir ve gün içerisinde bu sitelere ayrılan süre, diğer internet sitelerine ayrılan süreden daha fazladır. Ayrıca bu sitelerin paylarına düşen kullanıcı sayılarındaki yoğunluk da önemli bir göstergedir (wearesocial.com, 2020). Bahsi geçen rapordaki üç yıllık veriler incelendiğinde dahi kullanıcı sayısının genişlemiş olduğu göze çarpmaktadır. Bu hızlı artış, günümüzde sosyal medya alanındaki çalışmalara ağırlık verilmesinin itici güçlerinden biri olarak kabul edilebilir.

Birçok alanda inceleme konusuna dönüşen sosyal medyanın etkilerinin sosyal bilimler içinde incelenmesi; sosyoloji, psikoloji, antropoloji gibi birçok farklı disiplini kapsayan bir bakış açısını gerektirmektedir. Bu çalışmalarda sıklıkla vurgulanmakta olan durum, sosyal medyanın toplumsallaşma boyutu olmuştur (Göker, 2015). Bu çalışmalara göre; sosyal medya,

Gençlerin Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Deneyimleri Açısından Sosyal Medya: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği

sıklıkla bireyi ağa bağlayan, bu ağ aracılığıyla etkileşim kurmasına imkân tanıyan fakat aynı zamanda onu yalnızlaştıran bir araç durumundadır. “Gençlerin Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Deneyimleri Açısından Sosyal Medya: Karadeniz Teknik Üniversitesi (KTÜ) Örneği” başlıklı bu çalışmanın temel konusunu da; sosyal medyanın toplumsal ilişkiler üzerine etkilerinin önemli konularından kabul edilen sosyalleşme ve yalnızlaşma oluşturmaktadır. Bu konu, üniversite gençliğinin görüşlerini yansıttığı düşünülen KTÜ öğrencilerinin durumlarıyla sınırlandırılmıştır. KTÜ öğrencilerinin örneklem seçildiği bu çalışmada; gençlerin sosyal medya kullanım oranları, sosyal medyayı ne amaçla kullandıkları ve sosyal medyanın gençler üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bunlara bağlı olarak sosyal medyanın gençler üzerindeki toplumsal hayata katılım sağlayıcı etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Ayrıca, sosyalleştirme özelliğinin yanı sıra, gençleri “gerçek” dünyadan uzaklaştırarak yalnızlaştırmasına dair ipuçlarına da ulaşılmaya çalışılmıştır. Bahsi geçen bu durumu daha net açıklayabilmek, anlamlandırabilmek ve olası örüntüleri keşfedebilmek adına nitel bir araştırma tasarlanmıştır. Bireylerin çeşitliliğini en üst seviyede tutmayı hedefleyen maksimum örneklem yöntemiyle araştırmaya dahil olan 8’i kadın 6’sı erkek toplamda 14 katılımcıyla yarı yapılandırılmış görüşme formları aracılığıyla 2019 yılının Şubat-Nisan ayları arasında yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen mülakatlarda; katılımcıların büyük çoğunluğunun sosyal medya kullanımı sonucunda, sosyalleşme çatısı altında yalnızlaştıkları bulgusuna rastlanılmıştır. Bu durumu daha detaylı açıklayabilmek için makalenin kavramsal çerçevesi “sosyalleşme süreci” ve “sosyal medya” kavramlarıyla çizilmiş olup; araştırmanın dayanmış olduğu kuramsal temelde ise Georg Simmel, Zygmunt Bauman ve Helmut Lethen’in bireyselleşme eksenindeki görüşlerinden yararlanılmıştır.

Sosyalleşme Süreci ve Sosyal Medya

Sosyalleşme süreci, bireyin dahil olduğu veya bulunduğu toplumun normlarını, değerlerini öğrendiği karmaşık bir süreçtir. Bu süreç, bireyi salt biyolojik bir varlık olmaktan çıkararak onu sosyal bir varlığa dönüştürür. Sözü geçen bu öğrenme sürecini tamamlayan bireyler, topluma uygun davranışlar geliştiren veya geliştirebilen kişiler olarak algılanmaktadır. Toplumsal yaşama katılım açısından bu sürecin oldukça önemli olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır; çünkü bu süreç, insanın kişiliğine etkide bulunan ve aynı zamanda toplumun kültürünü kuşaktan kuşağa aktarabilmesine imkân tanıyan bir araç konumundadır (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014). Toplumsal yaşamda bu süreci sağlayan belli başlı ajanlar olduğu bilinmektedir. Aile, okul, akran ve medya (Giddens, 2012: 204-208) olarak belirtilen bu ajanların günümüzdeki önem sırasına bakıldığında; ilk sırayı aile, ikinci sırayı ise sosyal

medyanın işgal ettiği görülmektedir. Sosyal medya, toplumu şekillendiren ve kimi zaman toplumsal yapıyı dönüştüren önemli bir aktördür. Aynı zamanda toplumsal yapıların yeni medyayı üretmede de etkili rolü vardır (Altunay, 2015: 419-420). Toplumsal yapı ve sosyal medyaya arasındaki ilişkiyi vurgulayan çalışmalar, her ikisinin de birbiri üzerinde dönüştürücü etkisi olduğunu göstermektedir.

Kullanıcı sayısı her geçen gün giderek artan ve bu yolla daha yaygın hale gelen sosyal medya, ilişkiler ve iletişim biçimleri başta olmak üzere gündelik yaşamın hemen her alanına sirayet etmiş haldedir. Sosyal medya alanları; kullanıcılarına düşüncelerini sunma, başkalarıyla tartışma ve paylaşım sağlama gibi imkânlar sağlamaktadır. Bu durum, kullanıcıların daha hızlı ve kolay bir biçimde etkileşime ve iletişime geçmelerinin yolunu açmıştır. Her kesimden geniş kitlelerin kullanıcı olduğu bu ağlar, sosyal medyanın gücünü artırmakta ve toplumsal yaşamdaki sosyalleşme kavramına yeni bir boyut kazandırmaktadır (Solmaz, 2012: 183-184). Günümüz dünyasında insanları ağlar aracılığıyla hızla birbirine bağlayan sosyal medya, onların gündelik rutinlerinden ve alışkanlıklarından biri haline gelerek, yaşam biçimlerini şekillendirmektedir.

Sosyal medya ağları bir nevi, sürekli iletişim ve etkileşim ağları kurarak etkileşim biçimlerini, insan ilişkilerindeki anlamları değiştirmektedir (Uça-Güneş, 2016; Burak, 2016: 68). Toplumsal ilişkileri dönüştüren söz konusu ağlar ve teknolojik gelişmeler aynı zamanda, zaman ve mekân kavramlarını değişime uğratmıştır. Kişisel duygu ve düşünceleri her an ve her yerde paylaşmaya imkân sağlayan sanal ortamlar, fiziksel mekânın anlamını değiştirmiş ve onu önemsizleştirmiştir. Günümüzde fiziksel bir mekân kimi zaman sanal bir mekânın gölgesi altında hüküm sürer hale gelmiştir. Aynı zamanı ve fiziksel mekânı paylaşan insanların, sanal mekânlar aracılığıyla orada olmayan kişilerle etkileşime geçmesi, fiziksel olarak bir arada oldukları kişilerle olan etkileşimlerini giderek zayıflatmalarına sebep olmaktadır (Karagülle ve Çaycı, 2014). Bahsi geçen bu durum, yalnızlaşmaya yol açan önemli bir meseledir. Günümüzde gençlerin büyük çoğunluğu, sosyal medyada görünür haldedir ve bir diğerini orada görmek için sıkça bu ağlara bağlanmaktadır. Aynı zamanda yan yana olmalarına rağmen birbirleriyle tek kelime dahi etmeden eş zamanlı olarak sosyal medya üzerinden sosyalleşebilmektedirler. Bu mecralar aracılığıyla sosyalleşen bireyler sözü edilen araçlar yoluyla bireyselleşmekte ve onun bir getirisi olarak yalnızlaşmayla tanışmaktadır.

Modern Toplum ve Ağ Toplumunda Temaslar-Yalnızlıklar

Ağ toplumu (Network Society) kavramı ilk kez Manuel Castells tarafından 2016 yılında Türkçe'ye *İletişimin Gücü* olarak çevrilen kitabında kullanılmıştır. Toplumun makro bir biçimde internet ağları üzerinden örülü olduğunu vurguladığı bu kitabında Castells, internetin yaygın kullanımı ile yeni bir toplum yapısına geçildiğini savunur. Bu yapı ise ağ toplumunun gerçekliğine bir atıftır aynı zamanda. Castells'in yapmış olduğu bu tanımlama haricinde toplumlara ilişkin nitelendirmeler, internet dünyasına göndermede bulunacak bir biçimde dönüşmeye başlamıştır. Toplum; hızlı enformasyon, hızlı etkileşim ve iletişim başlıkları altında, bilgi toplumu, 5.0 toplum olarak da anılır olmuştur. Böylesi hızlı bir dönüşüme yapılan vurgu, toplumsal ilişkilerin yeni yapısına da gönderme yapmaktadır. Bu durumda 'yabancılaşma', 'yalnızlaşma' ve 'sık temaslara aracılığıyla sosyalleşme' vurgulanan noktaları oluşturur. Aynı zamanda, bu noktaların her biri bireyci toplumu ifade eder biçimde kullanılmaktadır. Bireyci toplumu uzak ilişkilerle nitelendiren Lethen ve Bauman'ın görüşlerini bu minvalde değerlendirmek mümkündür.

Lethen (2018), İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki ilişki biçimlerini tıpkı savaş alanındaki soğuk temaslara benzer hale geldiğini belirtir. İnsan ilişkilerinin bu yöne evrilen yapısına dikkat çeken Lethen, "soğuk ilişkileri" yapaylık kavramı üzerinden tanımlar ve bireyin topluluktan sıyrılmış halinin, soğuk ilişkilerin hükmü altında olduğunu belirtir. Bu yüzden, yeni toplum yapısı sıklıkla yapay ilişki ağlarına ihtiyaç duymaktadır. Suni ilişki ağları, aynı zamanda kişinin kim olduğunu, bir diğer deyişle kimliğini şekillendirmeye yarar. Yeni toplum yapısında topluluğun doğal bağlarından mahrum kalan birey, bu suni bağlar sayesinde kendini yeniden oluşturur ancak kendisini oluşturmasını sağlayan ilişkiler, soğuk temaslardan ibarettir. Bu suni ilişkiler hiç durmaksızın sosyal olanı ve zıttı olarak nitelendirilen yalnızlığı üretir. Lethen'in "soğuk temaslara" nitelendirmesinin yanında Bauman'ın (2017: 86), modern akışkan dünyada yaşayanları "bağ kuramayan insanlar" olarak nitelendirdiği göze çarpmaktadır. Bağ kuramayan insanlar tam olarak "bağ"sız değillerdir fakat kurdukları tüm bağlar gelip geçicidir. Ellerindeki cep telefonları, onların temasa geçmesini sağlar ancak temasa geçtikleri zamanlarda mekânsal olarak bir arada olanlardan uzaklaşmasına neden olur. Hem Lethen'in hem de Bauman'ın bakış açısında modern dönem, yapay ağlarla birbirine bağlanmış insanlarla, yüz yüze ilişkilerin görece az olmasıyla ve iletişimlerin yüzeyselliğiyle tanımlanmıştır.

Elbette Lethen ve Bauman'ın modern döneme ilişkin yapmış olduğu bu vurguyu çok daha önceki bir döneme, Simmel'in 20.yüzyıl'da kaleme aldığı yazılarına kadar geri götürmek

mümkündür. Her ne kadar Simmel bu durumu sanal ağlarla birbirine bağlı olan toplumu anlatmak için kullanmamış olsa da metropol yaşamını betimleyen fragmanları, insan ilişkilerinin bugünkü konumunu anlamak açısından ufuk açıcudur. Simmel (2015: 317-318), kent yaşamında insan ilişkilerinin kırılğanlığına ve yüzeyselliğine dikkat çekerek bireyselleşmenin modern döneme özgü bir durum olduğunu ifade eder. Metropolde yaşamını sürdüren ve sıklıkla iç-dış uyarıcılara maruz kalan insan, sinirli ve yalnız bir kişi haline gelmiştir. Tıpkı paranın değeri ve kullanımında olduğu gibi toplumsal ilişkiler de sayılarla, rakamlarla ifade edilir çünkü metropol yaşamının tümü niceliksel değerlerle ölçülebilir ve deneyimlenir olmuştur. Ayrıca, bu durumun kaçınılmaz olduğunu şu ifadelerinde belirtir: “Bazı kişilikler kendilerini ancak bütün nesnel dünyayı değersizleştirme pahasına koruyabilirler ama bu da sonuçta kaçınılmaz olarak onların kendi kişiliklerini de aynı değersizlik hissi içine sürüklemelerine yol açar” (Simmel, 2015: 322). Kişi bu durumdan ne kadar kaçmaya çalışırsa, aynı derecede değersizliğin içine sürüklenir. Bu his içinde debelenen birey, girdabın içindedir ve bu girdap onu yalnızlığa sürükler.

Yukarıda yer verilmiş olan, Simmel’in işaret ettiği değersizlik hissi, yalnızlığın kişiye vermiş olduğu olumsuz hisle aynı yerde görülmektedir. Gerek Lethen’in “soğuk teması”nda ve Bauman’ın “bağ kuramayan insan” nitelemesinde gerek Simmel’in çok daha önce yapmış olduğu “sinirli insan” tanımlamasında hep aynı vurgu vardır: Toplumsal yaşamda sosyal olandan kaçmaya çalışan ancak yalnız kalamayan insan anlatısı. Karaoğlu, Avşaroğlu ve Deniz (2009)’in anlatılarında da görüldüğü üzere yalnızlık duygusu insana acı veren ve sosyal bir varlık olması nedeniyle kaçındığı bir durumdur. Bahsi geçen kaçınma durumu ise sosyalleşmenin ilk adımıdır.

Yaşadığımız dijital çağ veya ağlarla örülü dönemde sosyalleşmenin zamanı, mekânı ve aktörleri de dönüşüm geçirmiştir. Artık fiziksel mesafeler temasa engel olmaz hale gelmiştir: “Bir yerle başka bir yer arasındaki, görebileceğiniz ve dokunabileceğiniz insan grubu ile bir diğeri arasındaki farklılık ortadan kalkmıştır, geçersizleşmiştir, içi boşaltılmıştır. Bu hep süren ağın sonsuzluğu içinde, geçici bağlantıların her birinin çaresiz kırılğanlığının tehditlerinden korunmuş hissedebiliriz kendimizi. Etrafımızdaki kalabalık tadımızı kaçırdığında bu ağın içine her zaman sığınabiliriz” (Bauman, 2017: 85-86,88). Görüldüğü üzere, sosyal ağların taşınabilir iletişim araçları aracılığıyla yaşamın her alanını kuşatan yapısı, insan ilişkilerini de dönüşüme uğratmıştır. Bu ağlar, insan ilişkilerindeki sayıyı artırmakta, onları sosyalleştirmekte fakat aynı

Gençlerin Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Deneyimleri Açısından Sosyal Medya: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği

zamanda yapay alanlar oluşturarak bireylerin yalnızlaşmalarına ve yabancılaşmalarına hizmet etmektedir (Karagülle ve Çaycı, 2014).

Tüm bu satırları toplamak gerekirse; modern dönemde insanlar arası iletişimin ve etkileşimin çoğunlukla kitle iletişim araçları aracılığıyla gerçekleştiğini belirterek anlatıya başlamamız gereklidir. Bu araçların yaygın kullanımı, bireyleri birbirine yakınlaştırmakta, daha sosyal gözükmelerine imkân tanımakta ancak iletişim biçimlerini yüzeysel kılarak yalnızlığa sürüklemektedir. Modern ağ toplumunun insanı, birbiri içine geçmiş “sosyal” ve “yalnız” kavramlarını aynı oranda ve çoğu zamanda eş zamanlı deneyimlemektedir.

Yöntem

Bu araştırma, Karadeniz Teknik Üniversitesi’nde lisans eğitimi almakta olan öğrencilerin sosyal medya kullanımlarının sosyalleşmeleri ve yalnızlıkları üzerindeki etkisini ve onların deneyimlerini anlamayı ve açıklamayı amaçlamaktadır. Anlama ve açıklama odağında gerçekleştirilen bu çalışmanın araştırma deseni nitel olarak belirlenmiştir. Veri toplama aracı olarak, derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır. Elde edilen veriler betimsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Betimsel analize göre; elde edilen veriler, daha önceden belirlenen temalara göre özetlenir ve yorumlanır. Görüşülen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verilir. Bu analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir şekilde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 256). Nicel araştırmanın sayısal verilere dayanan yapısının tersine nitel araştırma; insanların olayları nasıl nitelendirdiklerini, değerlendirdiklerini ve anlamlandırdıklarını incelemektedir. Nitel araştırmalar, doğal bir ortam içerisinde olay ve davranışlara yoğunlaşarak, bilgiyi doğrudan kaynaktan alırlar. Bu açıdan bu model; teori oluşturmayı esas alan anlayışla sosyal olguları ve olayları içinde oldukları çevre içerisinde araştırmayı, anlamayı amaç edinen bir yaklaşımdır. Bu araştırmalarda en fazla kullanılan üç tür bilgi toplama metodu vardır: Görüşme, gözlem ve yazılı dokümanların incelenmesi. Bu bilgi toplama metotlarından en çok kullanılan görüşme yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 10).

Bu araştırmada kullanılan nitel veri toplama tekniği, önceden düzenlenen soruların belli bir sistemle görüşme yapılacak kişiye yöneltilmesi ve cevapların alınmasını öngören bir yöntem olan görüşme (Böke, 2014: 289-290) olarak belirlenmiştir. Görüşme, en az iki kişi arasında sözlü olarak sürdürülen bir iletişim sürecini anlatır. Bu araç, belirli bir araştırma konusu veya bir soru hakkında derinlemesine bilgi edinmeyi sağlar ve esnek bir araştırma aracı olması

sebebiyle örnekleme küçük olan çalışmalarda sıkça tercih edilmektedir (Büyüköztürk vd., 2017: 158). Araştırmamızda kullanılan görüşmenin temel amacı bireyin iç dünyasına girerek onun bakış açısını anlamaktır. Bu doğrultuda; 8 kadın 6 erkek katılımcıyla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme formundaki sorular, araştırmanın problemine ve araştırma başlangıcına temel oluşturacak sorulara göre oluşturulmuştur.

Araştırmanın Problemi

Sosyal medya kullanım oranlarına bakıldığında hem dünyada hem Türkiye’de sosyal medyanın yaygın kullanımı gözle görülür biçimde artmıştır. Sosyal medya daha çok gençler tarafından aktif kullanılmaktadır ve bireylerin kişiliğinin olduğu dönemlerde sosyal medya bireyleri hem olumlu hem olumsuz yönlerde etkileyebilmektedir. Bu çalışmada, sosyal medyanın insan hayatındaki sosyalleştirici ve yalnızlaştırıcı etkisi araştırılmıştır. “Günümüzde aktif şekilde kullanılan sosyal medyanın bireylerin sosyalleşmesine ve yalnızlaşmalarına etkileri ne yönde olmuştur?” problem sorusu aşağıdaki alt basamaklara ayrılmış ve bu sorulara cevap aranmıştır:

1. Sosyal medya nedir ve hangi amaçlarla kullanılmaktadır?
2. Sosyal medyanın sosyalleştirici etkisi nedir?
3. Sosyal medya bireyleri yalnızlaştırmakta mıdır?

Evren ve Örneklem

Bu araştırma Trabzon ilinde yürütülmüş olup araştırmanın evrenini 2018-2019 eğitim döneminde Karadeniz Teknik Üniversitesi’nde okuyan öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında gönüllülük esasına bağlı kalınarak çeşitli fakültelerde okuyan altı erkek sekiz kadın toplam on dört katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak yüz yüze mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Araştırma, amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemin kullanılmasındaki amaç, küçük bir örneklem oluşturularak çalışılan probleme katılan bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmak ve çeşitlilik gösteren durumlar arasındaki ortak olguları bularak ortaya koymaktır. Örneklemi oluşturan katılımcılar; G/1, G/2, G/3, G/4, G/5, G/6, G/7, G/8, G/9, G/10, G/11, G/12, G/13, G/14 şeklinde kodlanmış ve ifadeleri bu kodlar altında sunulmuştur.

Tablo-1: Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Kod Dağılımı

Kadın	G/1, G/2, G/3, G/4, G/5, G/6, G/7, G/8
Erkek	G/9, G/10, G/11, G/12, G/13, G/14

**Gençlerin Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Deneyimleri Açısından Sosyal Medya:
Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği**

Kadın katılımcılar G/1, G/2, G/3, G/4, G/5, G/6, G/7, G/8; erkek katılımcılar ise G/9, G/10, G/11, G/12, G/13, G/14 olarak sıralanmıştır.

Araştırmanın Bulguları

Bu araştırma, sayı ve yüzdelik karşılıklarıyla, %43'ü (6 kişi) erkek, %57'si (8 kişi) kadın olmak üzere 2018-2019 dönemi itibariyle KTÜ'de öğrenim görmekte olan 14 kişinin gönüllü katılımıyla gerçekleşmiştir. Araştırmanın evren ve örneklemine göre araştırmaya dahil olan katılımcıların demografik özellikleri Tablo-2'de verilmiştir.

Tablo-2: Katılımcıların Sosyo-Demografik Durumları

		Kişi Sayısı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	8	%57
	Erkek	6	%43
Öğrencilerin Geldikleri İllerin Dağılımı	Adıyaman	1	%7
	Ankara	2	%14
	Antalya	1	%7
	Kars	1	%7
	Manisa	2	%14
	Mersin	1	%7
	Samsun	2	%14
	Tokat	1	%7
	Trabzon	3	%22
Yaş	19	1	%7
	21	2	%14
	22	3	%22
	23	6	%43
	24	1	%7
	27	1	%7
Gelir Düzeyleri	0-500	4	%29
	501-1000	7	%50
	1001-1500	2	%14
	1501-2000	1	%7
Fakülte Dağılımları	Eczacılık Fakültesi	1	%7
	İktisadi İdari Bilimler	3	%21
	Mimarlık Fakültesi	1	%7
	Fen Fakültesi	5	%36
	Edebiyat Fakültesi	2	%14
	İlahiyat Fakültesi	2	%14
Toplam: 14 kişi			

Katılımcıların yaş dağılımları incelendiğinde %7'sinin (1 kişi) 19 yaşında, %14'ünün (2 kişi) 21 yaşında, %22'sinin (3 kişi) 22 yaşında, %43'ünün (6 kişi) 23 yaşında, %7'sinin (1 kişi) 24 yaşında, %7'sinin (1 kişi) ise 27 yaşında oldukları görülmektedir. Karadeniz Teknik

Üniversitesi'ne öğrenim görmeye gelmiş öğrencilerin memleket dağılımları incelendiğinde %22'si (3 kişi) Trabzon, %14'ü (2 kişi) Samsun, Manisa ve Ankara doğumlu olduğu görülmektedir. Geriye kalan kalan %7'lik dilimler ise Adıyaman, Antalya, Kars, Tokat, Mersin olarak sıralanmaktadır.

Ayrıca, araştırmaya katılan katılımcıların tamamı evli olmayanlardan oluşmaktadır. Herhangi bir işte çalışmayan katılımcıların aylık ortalama gelirleri incelendiğinde %29'unun (4kişi) 0-500 gelire, %50'sinin (7 kişi) 501-1000 gelire, %14'ünün (2 kişi) 1001-1500 gelire sahip olduğu görülmektedir. Bu gençlerin öğrenim gördükleri bölümler ise çeşitlilik göstermektedir. Katılımcıların %37'si (5 kişi) Matematik bölümünde okumaktadır. Kalan kesim ise %14'lük paylarla; Sosyoloji, İşletme, İlahiyat ve %7'li paylarla; Eczacılık, Mimarlık, Uluslararası İlişkiler bölümlerinde öğrenim görmektedir.

Sosyal Medyanın Anlamlandırılması

Araştırmada katılımcılara “Sizce sosyal medya nedir?” sorusu yöneltilerek sosyal medyanın gençler açısından nasıl yorumlandığı ve/veya anlamlandırıldığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda katılımcıların sosyal medyayı “paylaşma aracı”, “arkadaş edinme alanı”, “bilgi edinme” ve “eğlence aracı” olarak gördükleri fark edilmiştir.

“Sosyal medya genel olarak fotoğraf ve söz paylaşılan bir sosyal platformdur. Ben sosyal medyanın bir bilgi paylaşma aracı olduğunu ve temel görevinin paylaşım yapmak olduğunu düşünüyorum” (G/1).

“Sosyal medya paylaşım yapmak için kullanılan bir ortamdır. O an güzel çıkan fotoğrafı ya da hoşuma giden bir sözü paylaşmak için kullanılan bir ortamdır” (G/6).

“Sosyal medya günümüzde insanların arkadaşlarıdır. Arkadaşlık kurmak için kurulmuş bir sosyal platformdur. İnsanlar artık sosyal medya arkadaşlarını samimi buluyorlar ve sosyal medyadan arkadaşlık kuruyorlar” (G/2).

Katılımcının (G/2) belirttiği üzere sosyal medyadaki iletişim, yüz yüze iletişimlerden daha kolay ve etkili hale gelmiştir. Sosyal medyaya atfedilen olumlu anlam “sosyal medya günümüzde insanların arkadaşlarıdır” sözüyle pekişmiştir. Arkadaşlık, aile bireyleri ile kurulan ilişkilerden sonra en önemli sosyal ilişki biçimi kabul edilmektedir. Bu noktada, katılımcının “arkadaşlık” sözcüğünü cümlede kullanmış olması oldukça önemli bir belirteç olmuştur. Arkadaşlıklar kimi zaman yalnızca sosyal medyayla desteklendiği gibi kimi zaman ise yalnızca sosyal medya üzerinden devam ettirilmektedir (Tan, 2019). Katılımcı da bu vurgusuyla sosyal

Gençlerin Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Deneyimleri Açısından Sosyal Medya: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği

medyanın arkadaş edinme merkezi olduğuna vurgu yapar. Bunun yanında sosyal medyanın iletişim kurmak ve bilgi almak için kullanıldığını belirten katılımcılar da vardır:

“Sosyal medya günümüzde insanlarla iletişim kurma ve bilgi alma aracıdır” (G/3). “Sosyal medya iletişim ve haberleşme aracıdır” (G/4). “Bence sosyal medya 2000’den sonra network ağlarının gelişmesiyle insanların birbirleriyle daha çok iletişime geçebilmek için kullandıkları bir etkileşim aracıdır” (G/8). “Sosyal medya insanların boş zamanlarını doldurduğu eğlence aracıdır” (G/5). “Sosyal medya tamamen eğlence platformudur” (G/11). “Bence sosyal medya tamamen insanların kendini, yaşantısını ve faaliyetlerini göstermek amaçlı kullandığı uygulamalardan ibarettir” (G/12).

Gündelik yaşantıyla ilişkili olarak karşımıza çıkan “boş zaman” kavramının, çalışma hayatının insan yaşamının merkezinde yer almaya başlamasıyla ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu zaman dilimi çalışma süresinden arda kalan bir zaman dilimine gönderme yapar ve sıklıkla eğlence sektörüne aktif bir biçimde dahil olunan zamanı anlatır (Aytaç, 2002). Boş zamanlar, Bennet’in (2018) de işaret ettiği üzere gündelik hayattaki kültürel alanlarda vuku bulur. Belki de en belirgin olanı, erişimi en kolay olduğu düşünülen medyadır:

“Sosyal medya hem boş zamanları eğlenceli hale getiren hem de insanları birleştiren bir mecradır. Bir sosyal olayı hızlıca sosyal medyadan öğreniriz. Mesela ben Yeni Zelanda’daki katliamı sosyal medya sayesinde öğrendim. Bunun yanında sosyal yardımlar için de insanları birleştiriyor ve dünyadan haberdar oluyoruz.” (G/10). “Sosyal medya benim için her şeydir, bilgiye hızlıca ulaşmamı sağlayan bir araçtır. Her şeyi ayağımın altına getiriyor.” (G/7).

Bennet (2018: 146) yeni medyanın; cep telefonları, bilgisayarlar, internet gibi yeni iletişimi sağlayan araçlar olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, yeni medyanın gündelik yaşamın doğasına yönelik önemli etkilerinin bulunduğunu belirterek kamusal ve özel alan ayırımının belirsizleştiğine vurgu yapar. Bunun yanında insanlar arasındaki ilişkilerin daha hızlı hale geldiğinden söz eder. Katılımcılar da sosyal medyayı Bennett’in ifade ettiğine benzer şekilde değerlendirmektedir; onlar sosyal medyayı bilgiye erişimi ve iletişime geçeyi hızlandıran bir alan olarak görmektedir.

Sosyal Medyayı Kullanma Amaçları

Sosyal medyanın ne olduğunun tanımlanmasına ve anlamlandırılmasına yönelmenin ardından katılımcılara, bu mecraı hangi amaçla kullandıkları sorulmuştur. Soruya verilen yanıtlar ise “iletişime geçme”, “bilgi edinme” ve “eğlence ihtiyacını karşılama” konularına ilişkin olmuştur:

“Arkadaşlarımla iletişime geçmek ve sohbet etmek için kullanırım” (G/1). “İnsanlar, sosyal medyadaki insanları daha samimi buluyorlar. Sosyal medyayı arkadaşlık kurma, kendini tanıtırma amaçlarıyla kullanıyorum. Sosyal medyayı kullanmamdaki amaç yalnız kaldığımda yanımda kimse olmadığımda arkadaşlık duygusunu hissetmektir” (G/2).

“Sosyal medyayı insanların bilgi paylaşma aracı olarak görüyorum. Ben genellikle bilgi edinme ve iletişim amaçlı kullanıyorum” (G/4) “Ben bilgi edinmek için kullanıyorum. Arkadaşlarımla iletişime geçmek için kullanıyorum. Gidemediğim yerleri görmemi ve bilgi sahibi olmamı sağlıyor. İnsanlarla tanışmamı sağlıyor. Hayatı önüme serdiğini düşünüyorum. Her şeyi elimin altına getiriyor” (G/8).

“Eğlence amacıyla kullanıyorum. Sosyal medyanın insanların boş vaktinin harcadığı bir yerdir bence” (G/5). “Ben genelde daha çok kendimi deşarj etme amaçlı kullanıyorum. Yani modumu yükseltmek ve eğlenmek amaçlı kullanıyorum” (G/9). “Ben genel olarak komik şeylerle keyfimi yerine getirmek için kullanıyorum. Genel olarak eğlence amaçlı kullanıyorum” (G/11). “Sosyal medya tam bir eğlence aracıdır ve sosyal medyayı sadece eğlenmek için kullanırım” (G/12).

İletişime geçme, bilgi edinme ve eğlence ihtiyacını karşılama faktörlerinin yanında dikkat çeken bir diğer nokta ise sosyal medyadaki paylaşımların gösteriş amaçlı gerçekleştiriliyor oluşudur. Dolaylı biçimde buna işaret eden G/6 ve G/14’ün belirttiği üzere paylaşımlar; hisler, duygular ve düşüncelerle örülü hale getirilmiştir:

“Sosyal medyayı paylaşım yapmak için kullanırım. Sosyal medya, paylaşım yapmaktır. O anki duygularımı, düşüncelerimi, hislerimi paylaşmak ve aktarmak için kullanırım” (G/6). “Sosyal medyayı insanların hayatını görmek ve kendimi de insanlara göstermek amaçlı kullanırım” (G/14).

G/6 ve G/14’ün ifadeleri gösterişçi tüketimin görünen yüzüdür. Sosyal medya üzerinden gerçekleştirilen paylaşımlar, duyguların metaya dönüşmesine sebep olmuştur. Bu durum sosyal medya kullanıcılarını, başkasının hayatının seyircisi ve başkalarının hayatının seyirlik nesnesi konumuna getirmiştir.

Sosyal Medya Kullanma Sıklığı

Toplumsal ilişkiler, mekânlar ve gündelik yaşam, zamanı yeniden tanımlayarak onu toplumsal hale getirir. Sosyal olanla iç içe olan zaman, bireysel olarak ölçülemeyecek kadar karmaşıktır (Halbwachs, 2019: 109). Günümüzde sosyal medyanın gündelik rutinler arasında yer alıyor oluşu, ona ayrılan zamanı da önemli derecede etkilemektedir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun sosyal medyayı her gün kullandığı görülmektedir. Bu durum, boş zamanların dışında da sosyal medyanın aktif olarak kullanılıyor olduğunu göstermektedir:

Gençlerin Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Deneyimleri Açısından Sosyal Medya: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği

Tablo-2: Katılımcıların Sosyal Medya Kullanma Sıklıkları

1-3 Saat	4-5 Saat	6-8 Saat	9-12 Saat	12 saatten fazla
G/9; G/12	G/1; G/2	G/6	G/3	G/7; G/8; G/10

“Sürekli telefon elimdedir ve sosyal medya hesaplarımı sürekli kontrol ederim. Günde beş saat girdiğim zamanlar oluyor. Otobüs beklerken, okula giderken kısacası her zaman girer kontrol ederim” (G/1). “Sabah uyandığımda mutlaka en az bir saat bakarım gece uyurken de en az bir saatimi alır. Günde dört saat civarı sosyal medyada vakit harcarım. Genelde gün başlarken ve biterken çok kullanırım” (G/2). “Her gün mutlaka girerim. Günde yaklaşık iki, üç saat aktif olarak kullanırım” (G/3). “Günde oniki saatten fazla sosyal medyayı aktif olarak kullanırım” (G/6). “Her gün girerim. Günde altı, sekiz saat arası aktif kullanırım. Sadece uyuduğum zamanlar sosyal medyadan uzak kalırım” (G/7). “Günde yirmidört saat varsa yirmisekizini ayırırım diyebilirim. Fazla girerim. Her gün mutlaka hesaplarımı kontrol ederim ve en az üç, dört saat sosyal medyada aktifimdir” (G/8). “Sabah uyandığımda giriyorum, gece uyurken video izliyorum. Sosyal medya benim tüm hayatımın içinde diyebilirim. Tüm vakitlerimi kapsıyor” (G/13).

Sosyal medyada geçirdiği zaman 3 ila 12 saat arasında değişen katılımcıların yanında, sosyal medyada geçirdiği zamanın “az” olduğuna vurgu yapan katılımcıların olduğu da görülmektedir. Ancak bu katılımcıların da sosyal medya hesaplarını takip etmeyi gündelik rutinleri haline getirmiş oldukları fark edilmektedir. Bu rutine ayrılan süre sosyal medyaya dahil edilmeyen/edilemeyen rutinleri engellediği düşüncesiyle kendileri tarafından kısıtlanmıştır:

“Günde bir saatimi ayırırım. Bu da son sınıf olmamdan kaynaklı bir durum çünkü tüm sosyal medya hesaplarımı kapattım kendimi uzak tutmaya çalışıyorum” (G/9). “Genel olarak ihtiyacım olmadıkça girmiyorum. Okul ve derslerle alakalı bir şey paylaşılmadıkça çok fazla sosyal medyayı kullanmam” (G/12).

Yukarıda belirtilenler haricinde katılımcılar sosyal medyaya bakma durumunu günlük rutinlerinin ilk sırasında olduğunu şu ifadeleriyle belirtmişlerdir:

“Alarmım çalıp, uyandığım gibi bakarım. Uyandığım gibi incelerim önce WhatsApp’tan gelen mesajlara daha sonrasında ise Instagram’da atılan hikayelere bakarım. Ben yokken gece ne olduğunu merak ederim ve illaki elim sabah telefona gider” (G/1). “Uyandığımda hemen kontrol ederim, mutlaka tüm hesaplarıma art arda bakarım” (G/2). “Uyanır uyanmaz kontrol ederim, telefonu elime alır ve hemen hesaplarıma bakarım” (G/7). “Uyanır uyanmaz kontrol ederim hatta gece uyanırsam uyku aramda bile kontrol edebiliyorum” (G/8). “Sabah uyanır uyanmaz bakarım. Genelde telefon başucumda olur uyanınca hemen tüm sosyal medya hesaplarıma bakar ve bildirimlerimi incelerim” (G/10).

“Uyanır uyanmaz” ifadesinin sıkça tekrar ediliyor oluşundan da anlaşıldığı üzere sosyal medya kullanımı gençler açısından oldukça önemli görülmektedir. Sabahları en fazla kontrol ettikleri

sosyal medya ağının “Instagram” olduğu belirtilmiştir. Bunun ardından “WhatsApp” uygulaması ve onu izleyen “Twitter” gelmektedir. Aynı zamanda bu siteler, gün içinde de sıklıkla baktıkları sitelerdir. Bu sitelere girmelerinin sebepleri ise şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

“En çok Instagram’ı kullanıyorum. Moda, makyaj sayfalarını ve ünlüleri takip ediyorum” (G/1). “En çok Instagram’ı kullanırım. Genelde manken ve spor sayfalarını takip ederim” (G/2). “En çok Instagram uygulamasını kullanırım bunun yanında YouTube ve WhatsApp’ı da kullanırım. Instagram’da ünlü insanları ve moda sayfalarını takip etmekten hoşlanıyorum” (G/7) “En çok Instagram’ı kullanmaktayım. Genellikle spor, sağlıklı beslenme ve minimalizm sayfalarını takip ederim. Tüketim çılgınlığına karşı olan sayfaları takip ediyorum ve bu sayfalardan örnekler alırım. Spor sayfalarından ise evde yapılabilecek günlük aktiviteler hakkında bilgiler edinmekteyim” (G/3).

“Instagram ve Twitter’ı aynı sıklıkta kullanırım. Instagram’ı gezi sayfaları, yemek videoları, kendin yap videolarını izlemek amaçlı kullanıyorum. Bunun yanında beğendiğim gönderilerle ilgili paylaşım yapmak da çok hoşuma gidiyor” (G/6). “Twitter. Genel olarak sanat ile ilgili sayfaları takip ederim. Müziğe, heykele, sanatçıların hayatına ilgi duyarım. Bu tür sayfaların dışında teknoloji sayfalarını da takip edebiliyorum” (G/8). “Twitter, güncel haber sayfaları, büyükelçilikler, akademisyenlerle ilgili sayfaları takip ediyorum (G/10). “Sosyal medya uygulamalarını zorunda kalmadıkça kullanmıyorum. Kullanmam gerektiğinde haber kanallarını ve haber sayfalarını incelerim” (G/12).

Mülakata dahil olan katılımcıların çoğu Instagram uygulamasını kullanmaktadır. Ayrıca, aktif olarak Twitter ve YouTube’u takip etmektedirler. Alınan yanıtlar doğrultusunda katılımcıların, gündelik yaşantılarında bu sosyal medya uygulamalarından yararlandıkları görülmektedir. Her bir mecranın farklı istek ve/veya ihtiyaca karşılık gelen kullanım alanları bulunmaktadır. Ancak katılımcıların ifadelerine bakıldığında, görsellikle ilişkilendirilen Instagram’ın kısa bilgi ve durum nitelendiren ifadelere yer verilen Twitter gibi bilgi edinme amacıyla kullanıldığı görülmektedir.

Sosyal Medya Kullanımının Gündelik Hayata Etkisi

Gündelik hayat, büyük resimde, rutinlerle örülü ve sıklıkla aynı örüntülere sahip yaşam alanını ifade eder. Fenomenolojik yaklaşımın önemli temsilcilerinden Albert Schütz (2018), gündelik hayatı bireyin karşılaştığı tüm sınırlamalara rağmen eylemlerini ve yönelimlerini gerçekleştirdiği deneyim sahası olarak görür. Aynı zamanda gündelik hayat, tutarlı ve anlamlı bir gerçeklik içinde eylemleri yönlendiren ve üreten bir alandır (Berger ve Luckmann, 2018). Sosyal medya, gündelik hayatın yaşandığı ve sergilendiği alanlardan biri olarak kullanıcılarının eylemleri üzerinde etki etmekte ve onların etkide bulunmasına imkân tanımaktadır.

Gençlerin Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Deneyimleri Açısından Sosyal Medya: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği

Katılımcılara yöneltilen “Sosyal medya gündelik hayatınızı nasıl etkiliyor?” sorusu bu ilişkiyi ortaya koymaya yönelik gerçekleştirilen bir iz araştırmadır. Bu doğrultuda alınan cevaplar; yapılması gereken “işlerin aksaması”, “psikolojik kimi zaman fiziksel açıdan olumsuz etkilenme”, “yüz yüze etkileşimleri zedeleme” yönünde olmuştur. Büyük çoğunluk, sosyal medyanın yapmak “zorunda” oldukları işleri aksatmalarına neden olduğunu söylemiştir. En belirgin sonuç ise kişilerin sosyal medyada ötekiyle kendini kıyaslaması ve kıskançlık duygusuyla karşılaşmalarıdır. Böyle durumlarda sosyal medya kullanımı zaman zaman pişmanlık duygusu yaratmaktadır:

“Sosyal medyaya çok girdiğimde baş ağrısı ve uyuşukluk yapıyor. Çok fazla sosyal medyada vakit geçirdiğimde kitap okumayı ve derslerimi genelde aksatıyorum. İşlerimi aksatmama, geç yapmama neden olabiliyor. Bu nedenle çok fazla girmemeye çalışıyorum” (G/1). “Uykumu bölüyor ve uyku süremi azaltıyor” (G/11). “Ders çalışmam gerekirken sosyal medyada vakit kaybediyorum. Çevremdeki insanlarla daha çok vakit geçirebilecekken orada vaktimi öldürdüğümü düşünüyorum. Gündelik hayatımı olumsuz yönde etkiliyor” (G/5). “Ders çalışmayı baya uzun süre aksatıyorum. İşlerimi sürekli erteliyorum ve daha geç yapmama sebep oluyor” (G/6).

“Arkadaşarımla otururken telefonla çok uğraşırım. Sosyal medyada gezinirim ve bana çok kızarlar. Fotoğraf attığımda arkadaşım çirkin çıkmışsa onu da atarım. Arkadaşım bana kızabilir. Ailem de bana sürekli artık bu bağımlılıktan kurtul, bizimle ilgilen, gerçek hayata dön gibi uyarılarda bulunmak zorunda kalırlar” (G/7). “Ailemle de arkadaşarımla da sosyal medya yüzünden seviyeli bir ilişkimiz olmuyor” (G/13).

Bakışını mutluluğun tarihine çeviren Sara Ahmed (2016: 40), mutluluğun sıklıkla iyi olma haline gönderme yaptığından söz eder. Ona göre kalıplaşmış olan şeylere uyum sağlamak çoğu zaman mutluluk vaat eder. Fakat eğer bir şey mutluluk getirmiyorsa, sevilmeyen her şeyden uzaklaşmaya ve araya bir mesafe koyulmaya başlanır. Araya mesafe koyulmadığında ise “mutsuzluk” üretilmiş olur. Katılımcılardan G/2 ve G/3 sosyal medya nedeniyle aralarına mesafe koyamadıkları, sürekli gözlerinin önünde akışta olan “mutlu” imajlara dikkat çekerek sosyal medyanın gündelik yaşamda mutsuzluk yaratma rolü olduğunu ve aynı zamanda bu durumun kıskançlık duygusuna neden olduğunu belirtmişlerdir:

“Bazen bunalımdayken herkes çok mutlu ve sadece ben mutsuzmuşum gibi hissediyorum. Sosyal medyadaki her şeyin gerçek ve doğru olmadığına bazen zor karar veriyorum diyebiliriz” (G/2). “Sosyal medya yüzünden işlerimi aksattığım oluyor. Yeri geliyor uykumdan feragat ediyorum yeri geliyor derslerimi aksatıyorum. Bende bağımlılık noktasına gelmeye başladı. Sürekli bir fotoğraf akışı, video akışı var. Kişinin kendisine olan özgüvenini zedeliyor. Hem de başkalarının yaptığı kendinin ise

yapamadığı aktiviteleri insana göstererek psikolojik olarak insanları bunalıma ve kıskançlığa itebiliyor” (G/3).

Genel olarak sosyal medya kullanan katılımcılar sosyal medyanın gündelik hayatlarındaki işlerini aksattığını, geciktirdiğini söylemektedir. Günlük hayatını engellemediğini söyleyen katılımcılar bile gündelik işlerinin gerçekleşmesine yönelik olarak sosyal medyadan dolayı işlerinde gecikme sorunu yaşadıklarını söylemişlerdir. Aynı zamanda, başkalarını gözlemleme yoluna giderek zaman zaman “mutsuz” olduklarını belirtmişlerdir.

Sosyal Medyanın Arkadaşlık Üzerine Etkisi ve Sanal Arkadaşlıklara İlişkin Görüşler

Arkadaş Edinme

Katılımcılara sosyal medya aracılığıyla arkadaş edinme konusundaki görüşleri sorulmuştur. Bu soruya büyük çoğunluğun verdikleri yanıtlar sosyal medyada tanışılan kişiye duyulan “güvensizlik” paydasında birleşmiştir. İyi bir iletişimin koşulu başkalarının davranışlarını ve duygularını yorumlayabilmekten geçer (Illouz, 2018: 37). G/1, G/3 ve G/6, sosyal medyada etkileşimde oldukları fakat yüz yüze tanışmadıkları kişilerin davranışlarının gerçekliğini yorumlayamadıklarını ve bu nedenden ötürü sorgulamaya tabi tuttuklarını belirterek yüz yüze görüşmedikleri kişilere açıkça güvenmediklerini dile getirmişlerdir:

“Ben o tarz arkadaşlıklara güvenmiyorum çünkü sahte hesaplar da olabilir. Güvenemem. İnsanlar kendilerini sosyal medyada farklı gösteriyor olabilir bu yüzden sosyal medyadan arkadaşlık kurmam. Zaten sosyal medyada tanımadığım hiçbir insanı takip etmiyorum ve öyle arkadaşlıklara güvenmiyorum” (G/1). “Orası benim için bir sokaktan farksız. Herkes size bir mesajla ulaşabiliyor. Sokaktan geçen biriyle nasıl arkadaş olmuyorsam sosyal medyadan da biriyle arkadaş olmamam gerektiğini düşünüyorum” (G/3). “Sosyal medya hesaplarımdan sürekli mesaj geliyor ve mesaj atanların hiçbirini tanımiyorum. İnsanlar tanımadıkları insanlara nasıl güvenebilir ki çok saçma geliyor açıkçası” (G/6).

Sosyal medyada kurulan arkadaşlıklarda dikkat çeken önemli bir konu, sosyal medya kullanıcılarının kurumsal kimliğidir. Kişinin kurumsal bir kimliğe sahip olduğunu belirtiyor oluşu, kişilerin iletişime geçmelerini kolaylaştırmaktadır. Bu durum iletişime geçen açısından “güven verici” görülmektedir:

“Tanımadığım insanlarla sosyal medyadan pek arkadaşlık ilişkisi kurmam. Tanımadığım ve sadece sosyal medyadan tanıştığım kişiler de akademik insanlardı ya da hocalardı. Onlara da güveniyorum. Güvenmediğim insanlarla zaten arkadaşlık kurmam” (G/10).

Gençlerin Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Deneyimleri Açısından Sosyal Medya: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği

Genel olarak katılımcılar sosyal medya hesaplarından tanımadıkları insanları takip etmediklerini ve bu kişilere güvenmediklerini söylemişlerdir. Ayrıca, sosyal medya arkadaşlıklarının gerçek olmadığından ve sanal ortamı güvenilir bulmadıklarından bahsetmişlerdir.

Arkadaşlık İlişkileri

Aktif sosyal medya kullanımının arkadaşlık ilişkilerini nasıl etkilediği de bir diğer soruyu oluşturmaktadır. Bu doğrultuda katılımcılar; sosyal medya aracılığıyla edindikleri bilgilerin yeni paylaşım kanallarını oluşturduğunu düşünerek durumu ‘olumlu değerlendirenler’, arkadaşlık ilişkilerini güvenilir bulmadıkları ve arkadaşlıkların kırılma olduğuna dair ‘olumsuz kanıya sahip olanlar’, arkadaşlık ilişkilerine herhangi bir ‘etkisinin olmadığını belirtenler’ olmak üzere üç ayrı kategoriye ayrılmıştır. Sosyal medyanın arkadaşlık ilişkilerine herhangi bir etkide bulunmadığını belirten katılımcıların ifadeleri şu şekilde olmuştur:

“Sosyal medya arkadaşlık ilişkilerimi çok etkilemiyor çünkü sanal ortamdaki arkadaşlık ilişkilerine güvenmiyorum. Arkadaşımın sosyal medyadan etkileşimde bulunmak, fotoğraflarımı beğenmesi benim için bir şey ifade etmiyor. Benim için önemli olan gerçek hayatta kurduğum arkadaşlık ilişkileridir” (G/1). “Sosyal medyanın arkadaşlık ilişkilerime herhangi bir etkisi yok çünkü ben sosyal medyayı can sıkıntısı olduğunda kullanırım” (G/2). “Eskiden de aynıydı şimdi de aynı bir artısını ya da eksisini görmedim diyebilirim” (G/5). “Sosyal medya arkadaşlık ilişkilerimi etkilemez çünkü sosyal medyadan da sadece gerçek arkadaşlarımla görüşürüm. Yani sorun yaratmaz” (G/9).

Sosyal medyanın her an ve her yerde kullanılıyor olmasının arkadaşlık ilişkilerini olumsuz yönde etkilediğini belirten katılımcılar da olmuştur:

“Bir kafede herkesin elinde telefon olunca tabii ki arkadaşlık ilişkilerini zedeliyor” (G/11). “Sosyal medya samimiyetsizlik göstergesi bence. Gerçekten güzel geçirilen zamanın, arkadaşlıkların ve arkadaşlık ilişkilerinin tiyatro perdesi gibi sergilenmesine gerek olmadığını düşünüyorum” (G/3).

Belirtilenlerin haricinde, sosyal medyanın aktif kullanımının arkadaşlık ilişkilerini olumlu yönde etkilediğini belirten katılımcılar da bulunmaktadır:

“Sosyal medya güncel bilgileri öğrenmeme yardımcı oluyor ve yeni bilgiler öğrendiğimden insanlarla daha kolay ve yararlı iletişimde bulunabiliyorum. Gündelik bilgilere hakim olduğumdan daha kolay muhabbet edebilmemi sağlıyor diyebilirim” (G/4). “Genelde arkadaşlarımla hepsi sosyal medya kullanıyor. Birbirimize sosyal medyadan bir şeyler gösteriyoruz sürekli. Bir yerde oturduğumuzda bile

sohbet konumuzu sosyal medya oluşturuyor. Aslında sosyal medya sürekli hayatımızın içinde olan bir şeydir” (G/6).

G/4 ve G/6'nın ifadelerine göre; sosyal medya yoluyla edinilen bilgi, gündelik ilişkilerde paylaşım aracı haline gelmekte ve iletişimlerin güçlenmesini sağlamaktadır.

Samimiyet Göstergesi Olarak Emojiler

Sözsüz iletişimin bir türü olan görsel iletişim, en eski haliyle mağara duvarlarına kazınan resimlerde kendini göstermektedir. Geçen zamana rağmen görsel iletişimin varlığı bugün de sürmektedir. Bugün, sanal ağlar aracılığıyla kurulan yazılı iletişimde kullanılan emojiler, görsel iletişimin yazılı iletişimi destekleyen bir biçimi olarak okunabilir. Bu yolla, yazılı iletişimin belirsizliğini, ses tonu, mimik ve jestlerin yerine geçen emojiler aracılığıyla daha belirgin bir zemine oturtmak hedeflenir (Özdemir, Gökdağ ve Neslihanoglu, 2019). Bu bilgi çerçevesinde katılımcılara, emojilerin iletişimlere ne yönde etki ettiği sorusu yöneltilmiştir ve samimiyet göstergesi olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Emojilerin samimiyet göstergesi olduğunu beyan eden katılımcıların yanıtları şu şekildedir:

“Birisi bana emoji atmadığında onu bana karşı soğuk ve ciddi hissediyorum. Bana attığı emojiler onun bana olan yakınlığını bana gösteriyor, hissettiriyor. Eğer gülen yüz attıysa arkadaşımınla samimi olduğumu düşünürüm. Bana emoji atmazsa sıcak bir konuşma kuramam. Sosyal ortamda arkadaşımı görmediğim için atılan emoji bana onun duygularını hissettiriyor. Rahatlıyorum” (G/1). “O anki duyguyu emojiler aracılığıyla paylaşabiliyorsun ve her duyguya uygun emoji mevcut. Bence samimiyeti gösterir” (G/4). “Bir insan bana sadece tamam yazıp emoji koymazsa bana kızgın olduğunu düşünürüm. Emoji koyarsa daha samimi ve içten gelir” (G/7). “Ben sürekli emoji kullanıyorum bana samimiyet göstergesi gibi geliyor. Hatta emojisiz bir şey okuduğumda ciddi geliyor. Geriliyorum” (G/11).

Bunun yanında, emojilerin gerçek duygu durumlarını yansıtmadığını belirten katılımcılar da olmuştur. Gerçek olanı manipüle eden bu durum ise samimiyetsizlik olarak yorumlanmıştır:

“Kesinlikle samimiyet göstergesi değildir. Sinirlensen bile orada gülebilirsin bu nedenle samimiyeti göstermez bence” (G/3). “Kolayca bir tuşa basarak ağladığı halde gülüyor gibi yapılabiliyor. Sosyal medyada yazmakla aynı şey bence emoji. Artık insanlar yazmak yerine emoji koyuyor. Birbirlerine kelimeler yazmak yerine bir tuşa basarak o anki ruh halini emoji ile göstermeye çalışıyor ve bunu da samimi bulmuyorum. Ağlama emojisine basan insan o an ağlamıyor ya da gülme emojisine basan insan o an gülmüyor bence kandırmadan ve yalandan ibaret” (G/12). “Günümüzde artık emoji kullanmayınca kızgın, üzgün, sinirli ve gerginmişiz gibi anlaşılıyor. Bu nedenle emoji kullanmak zorunda kalıyoruz. Küs gibi algı oluyor. Emoji kullanmak gereklilik oldu artık. Türkçe'nin kurallarına uygun bir mesaj atılınca

Gençlerin Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Deneyimleri Açısından Sosyal Medya: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği

sonundaki nokta da yanlış anlaşılıyor. Tripli olduğu çıkarılabiliyor. Emoji atmak samimiyet değil gereklilik bence” (G/10).

Emojilerin sanal iletişimleri samimi hale getirdiğini düşünen katılımcıların yanı sıra iletişimleri daha yapay ve samimiyetten uzaklaştırdığını belirtenler de olmuştur. Ancak her iki durumda da sanal ilişkilerin ve iletişimlerin kaygan zeminine odaklanan ifadelerle karşılaşmıştır. Emojilerin kullanılmadığı durumlarda, karşı tarafın neyi nasıl söylediği net bir biçimde algılanamamakta ve iletişimin anlaşılabilirliğini zorlaştırmaktadır. Ancak emojilerin gelişmiş güzel kullanılması halinde de karşıdaki kişinin duygu durumu ve samimiyetinden şüphe edilmektedir.

Takipçi Sayıları ve Statü İlişkisi

Modern dönemde insanların eskisine oranla daha “gerçekçi” davranma yoluna gittikleri görülmektedir. İlişkiler rasyonel hale getirilmekte ve ilişkilerin nitelikleri yerine ilişki sayıları önemsenmektedir. Niteliklerinden ziyade nicelikleriyle öne çıkan ilişkiler, alışveriş nesnelere gibi “sahip olunan” şeylere dönüşmüş haldedir (Fromm, 2017). Modern dönemin ağ toplumunda, sahip olunan ilişkiler çoğunlukla pragmatik durumlara hizmet eder ve kimi zaman yalnızca bir sosyal medya hesabına sahip olmak bile itibar kaynağı olarak görülebilmektedir (Günindi Ersöz, 2016). Kimlerle görüşüldüğü ve kimlerle bağ kurulduğu kişinin statüsüne etki etmektedir ancak günümüzde bundan daha ön planda tutulan şey, kişilerin kaç kişi tarafından “izleniyor” ve/veya “takip ediliyor” olduğudur. Takipçi sayısının çokluğu kişinin “önemli” olduğu yanlış anlaşılmasına hizmet eder hale gelmiştir. Takipçi sayıları ve statü arasındaki ilişkiyi anlamak ve anlamlandırmak adına katılımcılara, “Sosyal medyadaki takipçi sayısı senin için ne ifade ediyor?” sorusu yöneltilmiştir. Statüyü arttırdığına yönelik cevaplar şu şekildedir:

Sosyal medyayı ne amaçla kullandığımla ilgili bir durumdur bu. Şahsi, bireysel bir insanım önemi yok. Bir markanın instagram hesabıysa önemlidir. Sosyal medyayı ticari amaçlı kullanırsan statü sağlar” (G/2). “Benim takipçi sayım az olduğu için bana bir şey ifade etmez ama birinin profiline girdiğimde incelediğimde takipçi sayısı fazlaysa şaşırmıyor ve etkilenmiyor değilim. Bence takipçi sayısı insanları fazlaca etkiliyor” (G/3).

“Kesinlikle önemli bir insanmış gibi hissettirir. Beni ne kadar çok kişi takip ederse o kadar beğenildiğimi ve önemsendiğimi hissederim. Bence takipçi sayısı çok önemlidir ve bir beğeni göstergesidir” (G/8). “Fazla takipçi sayısı beni önemli hissettirir. Beğenildikçe daha fazla şey paylaşmak isterim, daha fazla paylaşım yapmak ve kendimi göstermek isterim” (G/9).

“Kendimin önemli bir insan olduğumu zaten düşünüyorum. Belli alanlarda statü sahibiyim ama takipçi sayısı bence de statüyü etkiler. Takipçi sayın arttıkça hitap ettiğin kitle artıyor ve daha çok insana ulaşıyorsun. Günümüz dünyası sosyal medya üzerine kurulu olduğu için etkiliyor diyebilirim” (G/13).

Sosyal medyadaki takipçi sayısının bir statü göstergesi olduğunu ve sosyal medya kullanımının kişiyi önemli kıldığını düşünenlerin yanında, bu görüşe katılmayanlar da olmuştur:

“Bin tane vasıfsız kişi takip edeceğine on tane vasıflı kişi takip etse daha iyi olur. On tane vasıflı kişi, insana daha çok bilgi katar daha çok şey öğretir diye düşünüyorum açıkçası” (G/10). “Sadece tanıdıklarımı ve merak ettiğim ünlüleri takip ediyorum. Takipçi sayım artınca benim için bir şey ifade etmiyor. Takipçi sayısı ile statünün bir ilgisi yok bence” (G/11). “Beni hissettirmiyor. Bence beğeniler bir statü göstergesi değildir. İnsanlar parasıyla insan satın alıyorlar. Bir insanı üç milyon kişinin takip etmesi o insanı üç milyon kişinin tanıdığı ya da sevdiği anlamına gelmiyor benim düşünceme göre” (G/12).

Takipçi sayısı ve statü arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik olan bu soru, iki farklı konuyu işaret eder biçimde cevaplandırılmıştır. İlki, sosyal medyanın kullanım biçiminin statüye etki eden önemli bir konu olduğuna ve bu doğrultuda, takipçi sayısının önemli bir rolü olduğuna yöneliktir. İkincisi ise, takipçi sayısının kendileri için bir anlama sahip olmadığına ilişkindir. Bu anlamda takipçi sayısı kişinin tanınırlığına gönderme yaparken, onun sosyal ilişkilerinin güçlü olduğuna işaret etmemektedir. İlişki biçimleri, “beğenilme” meselesiyle sınırlandırılmış haldedir. Bu durumda, yakın ve sıcak ilişkiler önemini kaybeder.

Sosyal Medyanın Birleştiren Yönü

Günümüzde sosyal medya farklı amaçlar doğrultusunda kullanılmaktadır. Bu bakımdan sosyal medya kimi zaman birleştirici kimi zaman ise ayrıştırıcı olabilmektedir. Katılımcıların sosyal medyanın ne denli birleştirici bir mecra olarak gördüklerini anlamak adına onlara “Sosyal medyanın birleştirici yönü var mıdır?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların büyük kısmı, birleştirici bir platform olabileceğini belirtmiştir:

“Bence birleştirici bir şeydir çünkü sevdiklerinin neler yaptığını görüyorsun ve onlarla daha kolay iletişime, etkileşime geçebiliyorsun” (G/4). “Birçok insan sosyal medya aracılığı ile bir araya gelmekte, yıllar sonra birleşmektedir. Ben o amaçla kullanmasam da çoğu insanı birleştiren bir şeydir. Yıllardır görüşmediğimiz, konuşmadığımız insanlara ulaşma aracıdır. Bunların yanında sosyal yardım projelerinde de birleştirici rolü vardır” (G/6). “Bence birleştirici bir şeydir. Kötü durumda ya da yardıma ihtiyacı olan birinin çağrısı sosyal medya sayesinde çok hızlı ulaşıyor ve hemen yardım ediliyor. Kitap, giyecek sağlanıyor. Sosyal sorumluluk hemen hallediliyor” (G/11).

Gençlerin Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Deneyimleri Açısından Sosyal Medya: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği

“Bir iş için kullanıyorsam ya da bir proje içinse birleştirici bir şey olabilir fakat bu bir sahte bütünleşme. Herkes evinde çay içerken, önemli gibi davranıyor. Yarı bütünleştirici yarı ayırıştırıcı diyebiliriz. Aslında birleştirici çok işlevde kullanılabilir ancak insanlar böyle kullanmıyor diyebilirim” (G/1).

Yukarıdaki ifadelerde G/1’in G/4, G/6 ve G/11’den farklı olarak sosyal medyanın birleştirici yönü olduğunu ancak bu yönün pratik yaşamda görünür hale gelmediğini ifade ettiği görülmüştür. G/1’in bu ifadesi, sanal ortamların sahte duygulardan oluştuğunu düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Öyleyse bir sosyal ortamın suni duygulanım aracılığıyla dizayn edilmesi, birleştiriciliğe dair herhangi bir etkide bulunmamaktadır.

Sosyal Medya ve Yalnızlık

Sıklıkla, sosyal medyanın sosyalleştiren yönüne vurgu yapılmaktadır ancak sosyal medya kullanımının bireylerin birbirleriyle iletişime geçmesinin yanında ilişkileri daha yüzeysel hale getirmesi de söz konusudur. Kişiler arası bağlar daha hızlı kurulmakta fakat bununla birlikte hızlı biçimde de kopabilmektedir. Bauman’ın (2017) sözünü ettiği üzere ilişkiler kırılmanlaşmaktadır. Bireyler hızla ve kısa süreli girilen ilişkiler sonrasında topluma ve toplumsal ilişkilere yabancılaşmaktadır. Her ne kadar sanal iletişimler, yüz yüze iletişimlerin bir alternatifi olarak görülse de aynı anlama gelmemektedir. Bireylerin yabancılaşması bunun en belirgin göstergesidir (Karagülle ve Çaycı, 2014). Yabancılaşmış bireyleri ve onların ilişkilerini anlayabilmek adına görüşmeler esnasında katılımcılara “Sizce sosyal medya insanları daha mı sosyal yoksa daha mı yalnız hale getirmektedir?” sorusu yöneltilmiştir. Verilen cevaplarda sosyalleşme ve yalnızlaşmanın iç içe geçtiği bir durum söz konusudur:

“Eğer birey başkalarının hayatına çok özeniyorsa başkalarını görüp bu hayatı neden kendisinin de yaşamadığını sorguluyorsa yalnızlaşabilir. Bana göre sosyal medyanın hayatımda hiçbir etkisi yok ben sadece boş zamanımı geçirmek ve eğlence amaçlı kullanıyorum. Bireyi hem yalnızlaştırabilir hem de sosyalleştirebilir. Bence duruma ve şartlara göre bireyi hem yalnızlaştırır hem de birleştirir” (G/1). “Ruhu sosyal olan insanları sosyalleştirir. Beni pek etkilemiyor. Yalnızlaştırmıyor da sosyalleştirmiyor da. Bence bu biraz da insanın yaşam tarzıyla ve kişiliğiyle bağlantılı bir durum” (G/8). “Aslında bu kişinin kullanımına bağlı bir şey. Biriyle iletişimi sadece sosyal medyadan kurup gerçekte bir sosyalliği yoksa yalnızlaştırır fakat yalnız bir birey sosyal medya sayesinde iletişimde bulunuyorsa da sosyalleştir aynı zamanda” (G/10).

Sosyalleştiren ve yalnızlaştıran yönün bir aradallığını vurgulayan görüşlerin yanında, katılımcıların büyük çoğunluğu yalnızlaştırdığı noktasi üzerinde yoğunlaşmıştır:

“İnsanları yalnızlaştırır, ortamdaki koparır. Farklı insanların yaptıklarını görüyorsun ve senin yapamadığını görüyorsun bu da insanı bunalıma, yalnızlığa sürüklüyor. Sanki herkesle yan yanasın ama dünyadan haberin yok gibi hissettiriyor” (G/4). “Bence yalnızlaştırır. Bir şey görüyorsun arkadaşına atıyorsun aslında bu bir etkileşim ya da sohbet gibi gözükse de telefona ya da bilgisayara bağlı bir iletişim. O anda yalnızsın ve bence insanlar sosyal medya ile telefona bağlılığı artmakta ve yalnızlaşmaktadır. Çevresiyle olan yüz yüze etkileşimini azaltmaktadır” (G/6). “Bence insanlar yalnızlaştırıyor. Artık insanlar yan yana konuşacak şey bulamıyorlar sürekli internetten bir şeyler bakıyorlar. Muhabbetlerimiz bile sosyal medya üzerinden olmaya başladı” (G/7). “Herkes aslında dijital ortamın kendisini sosyalleştirdiğini zannediyor ama bence tamamen yalnızlaştırıcı bir şey. İnsanlarla yan yanasın ama sosyal medya ile uğraşıyorsun sürekli bu bir sosyallik değil” (G/9).

“Bence yalnızlaştırır. Sonuçta ne olursa olsun sen bir aletle iletişim halindesin. Yanında birisi yok ve yalnızsın. Gerçekten bir insanla etkileşim halinde değilsin. Gerçekten ne düşündüğünü ne hissettiğini yanında olan kişi anlayabilir. Bence kesinlikle yalnızlaştırıyor diyebilirim” (G/3). “Sosyal medya sosyal ortam içinde insanları yalnızlaştırır. Dışardan bakıldığında etrafında çok fazla insan varmış gibi sosyalmış gibi gözükabilir ama o paylaşımları sürekli tek başına bir odada yaşayan insan yapabilir ya da bir kafeye sadece fotoğraf çekilmek için gidiyor olabilir. Bu aslında ne kadar yalnız ve insanlara muhtaç olduğunu gösterir. Bana göre sosyalleşmek sohbet etmek, insanlarla bir araya gelmek demektir. Yani sağlıklı sosyalleşmeden anladığım bu” (G/12). “Bence sosyalleştirir gibi gözükse bile yalnızlaştırır. Üç yüz takipçim var ama toplasan on tanesiyle görüşüyorum” (G/14).

İnsanlarla kurulan iletişimlerdeki yakınlık, kurulan iletişimlerin sayısal karşılıklarıyla paralellik göstermemektedir. Sayısal olarak sosyal gözükten kişiler, katılımcılar tarafından yalnız kimseler olarak değerlendirilmiştir. Sanal sosyal ortamlarda sosyalleşen birey, yüz yüze ilişkilerden uzaklaşarak yapay bir ağın içine girmiş ve yalnızlaşmıştır. Bu bakımdan sosyal medya kullanımı insanları daha sosyal değil, aksine daha yalnız ve iletişim açısından daha kırılğan bir zemine yerleştirmektedir.

SONUÇ

Berger ve Luckmann (2018: 193-194), bireyleri etkileşim kurmaya ve toplumun üyesi olmaya eğilimli görür. Toplumsal yaşamda kurulan iletişimlere ve etkileşimlere ait süreçler, gündelik yaşamdaki anlamı inşa eder. Fail, yapıyla etkileşime geçerek anlamı oluşturma yoluna gider. Gündelik yaşamın önemli bir parçası haline gelen ve bu yolla eylemlerin gerçekleştiği alana dönüşen sosyal medya, toplumsal ilişkileri de önemli derecede etkilemektedir. Bu etkilenme, belki de en çok gençliğin iletişim kurma biçimlerini dönüştürmektedir. Çünkü sosyal ağlar içinde yeni iletişim alışkanlıkları edinen gençlik, bu ağlara bağlı kalarak sosyalleşmekte, iletişimler ve ilişkiler kurmakta; ilişkilerin yüzeyselliği karşısında yalnızlaşmaktadır. Modern

Gençlerin Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Deneyimleri Açısından Sosyal Medya: Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği

dünyada ağlar aracılığıyla temasta bulunmak, iletişime geçmek daha az çaba ve zaman isterken, ne kadar mesafe olursa olsun temasa geçmek kolay hale gelir; ancak bu temaslar ilişkilerin uzaklığına engel olamazlar (Bauman, 2018: 88-89). Sosyal medya, sayıca fazla iletişim kurmaya imkân tanıma yoluyla ilişkileri yüzeysel hale getirerek dışarıdan görünmesi güç ancak deneyimlenmesi muhtemel mesafeler üretmektedir.

Bu çalışmada, sosyal medyanın gençlerin sosyalleşmesi ve yalnızlaşması üzerine etkileri KTÜ öğrencileri özelinde ele alınmış olup sosyal medyaya ilişkin düşünceleri ve deneyimleri ekseninde; sosyal medyanın nasıl anlamlandırıldığı, ilişkiler üzerine ne gibi etkilerinin olduğu ve geniş ölçekte gündelik yaşantılarını nasıl etkilediği konuları ele alınmıştır. Öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümler ve cinsiyetleri fark etmeksizin sosyal medyanın sosyalleştirdiğine yönelik ifadelerde bulunduğu ve aynı zamanda yalnızlaştıran yönleri olduğuna işaret ettikleri görülmüştür. Araştırma bulgularında sosyal medyanın, yüz yüze etkileşimde bulunmayan insanları sanal ortamlarda bir araya getirdiği söylemine denk gelinmiştir. Katılımcılar bu kanal aracılığıyla paylaşımda bulunarak etkileşim sayılarını arttırmışlardır. Ancak, kurulan iletişim sayısı artarken iletişimlerin niteliği; paylaşılan durumların derinliği aynı oranda artmamıştır. Katılımcılar sosyal medyada konuştukları kişilere karşı güvensizliklerini dile getirmişlerdir. Aynı zamanda gündelik yaşantılarında yüz yüze etkileşimde buldukları aile üyeleri, arkadaşları olmak üzere birçok kişiyle aralarına görülmez mesafeler girmiş, sosyal medyanın yarattığı iletişim tarzı sıcak ilişkileri dahi soğuk, samimiyetsiz ilişkilere dönüştürmüştür.

Gerçekleştirilen mülakatlar sonucunda öğrencilerin; sosyal medyayı bilgi edinme, bilgiyi paylaşma, arkadaş edinme ve arkadaşlıklarını sürdürme alanı olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, sosyal medya öylesine geniş bir alandır ki araştırmada yer alan katılımcılar günlerinin önemli bir zamanını burada geçirdiklerini söyleyerek aynı noktaya işaret etmiştir. Hatta bir kısmı, güne sosyal medyaya bakarak başlamaktadır. Gündelik yaşamda önemli bir rutin haline gelen ve dahası gündelik hayatın yaşandığı yer haline gelen sosyal medya, katılımcılar tarafından sıkça olumsuz etkileriyle beraber anlatılmaktadır. Bu mecralarda geçirilen süre nedeniyle katılımcıların yapılması gereken işlerini aksattıklarına, anlık paylaşım akışını takip ederken yorulduklarına ve her şeyden önemlisi ilişkilerinin zarar gördüğüne yönelik ifadeleri araştırmanın önemli çıktılarından. Bu ifadelerin temel noktası, sosyal medyanın toplumsal ilişkilerde bıraktığı hasardır. Öğrenciler, sosyal medyayı takip ederken, yüz yüze iletişimlerini göz ardı ettiklerinde sıklıkla çevreleri tarafından uyarılmaktadır. Bu durum

ise uzun vadede bu kişilerle ilişkilerinin yüzeyselleşmesine neden olmuştur. Yani bireyler; sosyal medyada kurdukları anlık iletişimlerle, yüz yüze gerçekleştirdikleri sıcak samimi ilişkilerini yüzeysel hale getirmiştir. Bu durum onları hem sosyal medya sahasında hem de yüz yüze iletişim durumlarında yalnızlaştırmıştır. Araştırma sonucunda, iletişim sayılarını ağlar sayesinde niceliksel olarak arttıran bireylerin sanal anlamda sosyalleşirken, reel anlamda yalnızlığı deneyimledikleri görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Ahmed, S. (2015). *Mutluluk Vaadi*. D. Mayadağ (Çev.). İstanbul: Sel.
- Altunay, A. (2015). Bir Sosyalleşme Aracı Olarak Yeni Medya. *Selçuk İletişim*, 9 (1), 410-428.
- Aydın, İ. E. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımları Üzerine Bir Araştırma: Anadolu Üniversitesi Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 373-386.
- Aytaç, Ö. (2002). Boş Zaman Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 231-260.
- Bauman, Z. (2017). *Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Dayanıksızlığı*. I. Ergüden (Çev.). İstanbul: Alfa.
- Bennet, A. (2018). *Kültür ve Gündelik Hayat*. N. Tokdoğan, B. Şenel, U. Y. Kara (Çev.). Ankara: Phoenix.
- Berger, P.L., Luckmann, T. (2018). *Gerçekliğin Sosyal İnşası*. V. S. Öğütte (Çev.) Ankara: Atıf.
- Böke, K. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Alfa.
- Burak, H. (2016). Lise Çağındaki Ergenlerin İnternet Kullanımlarının Sosyalleşmesi. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Erciyes Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Büyükaslan, A., Kırık, A. M. (2013). *Sosyalleşen Birey Sosyalleşen Medya*. Konya: Çizgi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş., Demirel, F. (2017). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem.

**Gençlerin Sosyalleşme ve Yalnızlaşma Deneyimleri Açısından Sosyal Medya:
Karadeniz Teknik Üniversitesi Örneği**

- Chayko, M. (2018). *Süper Bağ(lantı)lı*. B. Bayındır, D. Yengin, T. Bayrak, (Çev.). İstanbul: Der.
- Dilmen, N. E., Öğüt, S. (2010). Sosyalleşmenin Yeni Yüzü: Sosyal Paylaşım Ağları. *Marmara Üniversitesi Yeni Medya ve Etkileşim Konferansı Bildiri Kitapçığı*, 237-242.
- Fromm, E. (2017). *Sahip Olmak ya da Olmak*. A. Arıtan (Çev.). İstanbul: Say.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. Cemal Güzel (Çev.). İstanbul: Kırmızı.
- Göker, G. (2015). İletişimin Mcdonaldlaşması: Sosyal Medya Üzerine Bir İnceleme. *Electronic Turkish Studies*, 10(2), 389-410.
- Günindi Ersöz, A. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Facebook Kullanma Alışkanlıkları: Sosyoloji Bölümü Öğrencileri Örneği, *Journal of Sociological Studies/Sosyoloji Konferansları*, (53), 303-325.
- Halbwachs, M. (2019). *Kolektif Bellek*. Z. Karagöz (Çev.). İstanbul: Pinhan.
- Illouz, E. (2018). *Soğuk Yakınlıklar: Duygusal Kapitalizmin Şekillenmesi*. Ö. Ç. Aksoy (Çev.). İstanbul: İletişim.
- Kağıtçıbaşı, Ç., Cemalcılar, Z. (2014). *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim.
- Karagülle, A. E., Çaycı, B. (2014). Ağ Toplumunda Sosyalleşme ve Yabancılaşma. *The Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 4 (1), 1-9.
- Karaoğlu, N., Avşaroğlu, S. ve Deniz, M. E. (2009). Yalnız mısınız? Selçuk Üniversitesi Öğrencilerinde Yalnızlık Düzeyi ile İlgili Bir Çalışma. *Marmara Medical Journal*, 22(1), 19-26.
- Lethen, H. (2017). *Soğuk Temas: İki Savaş Arasında Almanya'da Yaşama Deneyleri ve Mesafe Kültürü*. T. Birkan (Çev.). İstanbul: Metis.
- Olgun, B. (2015). Sosyal Medyanın Tüketici Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 4, 12, 484-507.
- Özdemir, G., Gökdağ, R., Neslihanoglu, S. (2019). Sosyal Medyada Emoji Kullanımı ve Anlamlandırılması: Anadolu Üniversitesi İletişim Fakültesi Örneği. *Selçuk İletişim Dergisi*, 12(1), 425-443.
- Schütz, A. (2018). *Fenomenoloji ve Toplumsal İlişkiler*. A. Akan, S. Kesikoğlu (Çev.). Ankara: Heretik.

Simmel, G. (2015). *Bireysellik ve Kültür*. T. Birkan (Çev.). İstanbul: Metis.

Solmaz, B. (2012). Yeni bir İletişim Örneği Olarak Sosyal Medya Kullanımı ve Konya Kadın Dernekleri Örneği. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28, 183-189.

Tan, M. (2019). *Arkadaşlığın Sosyolojisi: Değişen Arkadaşlık İlişkileri Üzerine Bir Araştırma (Mardin Örneği)*. İstanbul: Hiperlink.

Uça-Güneş, E.P. (2016). Toplumsal Değişim, Teknoloji ve Eğitim İlişkisinde Sosyal Ağların Yeri. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 191-206.

Yıldırım, A., Şimşek, H. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin.

İnternet sitesi: <https://wearesocial.com/digital-2020>